

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_184306

UNIVERSAL
LIBRARY

॥ श्रीः ॥

॥ सङ्गमेश्वरक्रोडम् ॥

(जगदीशतर्कालङ्कारविरचितस्य
सिद्धान्तलक्षणस्य क्रोडपत्रम्)

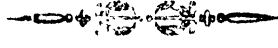
विजयनगरमहाराजसंस्कृतकलाशालायां
न्यायशास्त्रप्रधानाध्यापकेन
गुम्मलूर्युपनामक-सङ्गमेश्वरशास्त्रिणा
विरचितम् ।

१९३३

आन्ध्रविश्वकलापरिषदा

कृष्णघोणस्थश्रीविद्यामुद्राक्षरशालायां
मुद्रापयित्वा प्रकाशितम् ।

प्रशान्तिः ॥

विदितचरमेवाद्यत्वे नव्यन्याये सत्स्वपि भवानन्दीयप्रभृतिषु प्राचीनग्रन्थेषु जगदीशतर्कालङ्कारगदाधरभट्टाचार्याभ्यां विरचितयोर्दीधितिव्याख्यानयोरतिसारवत्तया पण्डितगोष्ठ्यां प्राचुर्येण प्रचारः प्रवर्तते येन भवानन्दीयादिप्राचीनग्रन्थप्रचारे नष्टप्रायतामुपैति । तत्र जगदीशव्याख्यानस्य व्युत्पादकमिति गदाधरव्याख्यानस्य मोहकमिति च व्यवहारः पण्डितगोष्ठ्याम् । युक्तं चैतत् । जगदीशव्याख्याने सत्यपि विषयबाहुल्ये तेषां विषयाणां सूत्ररूपेण विन्यासेन सङ्ग्रहरूपतया तदध्येतृणामध्यापकानां चाल्पाक्षरताऽधिकार्थावगमनानुकूला व्युत्पत्तिरुपजायते । गदाधरव्याख्याने तु यावन्तो विषया निर्देक्ष्यन्ते तावतां विषयाणामतिविस्तृततया व्यासरूपेणोपपादनादध्येतृणामध्यापकानां चापूर्वतया ग्रन्थाक्षरतस्समालोचनीयविषयाणां वैरल्यान्न तादृशं व्युत्पत्तिजनकत्वं परिदृश्यते । किन्तु प्रायस्सर्वेषामपि ग्रन्थविस्तरेणोपपादनात्सम्मोह उत्पद्यते । अत एव न्यायशास्त्रस्य प्रचुरप्रचारवति वङ्गदेशे यावान् जगदीशग्रन्थेष्व्वादरविशेषः परिदृश्यते न तावानुपलभ्यते गदाधरग्रन्थेषु । तादृशप्रौढतरस्य जगदीशव्याख्यानस्य कश्चन भागस्सिद्धान्तलक्षणमिति यदधिकृत्य ब्रह्मश्रीयुतगुम्पल्युपनामकसङ्गमेश्वरशास्त्रिप्रवरैरपूर्वं क्रोडपत्रं सङ्गमेश्वरीयमिति संज्ञितं व्यरञ्चि ।

इदं तु क्रोडपत्रं सत्स्वपि बहुषु क्रोडपत्रेषु सर्वेषामग्रस्थानं लभत इति न रिक्तं वच इति गोचरीभवति तद्ग्रन्थपरिशीलकानाम् । अत्र क्रोडपत्रेऽपूर्वाणां विषयाणां बहूनां सत्त्वेन तेषामाविष्करणं ग्रन्थविस्तरमातनोतीत्येकांशस्य स्वरूपकीर्तनमात्रेण विरम्यते । अस्मिन्क्रोडपत्रे पूर्वैरनुद्धाटितपूर्वोऽपूर्वोऽयं विषयः यासौ सत्यामपि पत्रिकान्तरसरणिमनुसृत्य सम्बन्धविधयाऽनुगमसरण्यामपूर्वतया प्रकारविधयाऽनुगमसरणिः । इयं च सरणिरुपलभ्यमानपत्रेषु गोलोकभट्टाचार्यविरचितसामान्यनिरुक्तिविवेचिन्याषुप-

लभ्यते । सिद्धान्तलक्षणक्रोडपत्रेषु तु नेयं रीतिरुपलभ्यत इत्यपूर्वत्वेन परिगणनामर्हति । अनया दिशा अन्येऽप्यपूर्वा विषयाः स्वयमुन्नेया एतद्ग्रन्थपरिशीलकैः ।

एतद्ग्रन्थकर्ता विशाखपट्टणमण्डलान्तर्गतबोव्विलिपुरस्य नातिदूरवर्तिनि गङ्गन्नपाडुनामके कस्मिंश्चिदग्रहारे गुम्मल्लूर्युपनामकलक्ष्मीनारायणपण्डितात् धर्मपत्न्यां वेङ्कमाम्बानाम्ब्यां ऐसवीयचतुःपञ्चाशदुत्तराष्टादशशततमे वर्षे उदपद्यत । अयं च पण्डितप्रवरा बाल्ये बोव्विलिनगरराजास्थानपण्डितानां सुसुर्लोपनामकसीतारामशास्त्रिप्रवराणां निकटे प्रक्रमणग्रन्थानधीत्य समनन्तरं कृष्णामण्डलान्तर्गतगुम्मल्लूरिग्रामवास्तव्यानां श्रीपादरामशास्त्रिवर्याणः सविधे नवीनन्याये पञ्चवादग्रन्थानधीत्य स्वयं निष्णातोऽपि तावताऽमन्तुष्टो विजयनगरमहाराजसंस्थानपण्डितानां महिसूरूपनामकभीमाचर्यवर्याणां सकाशे पठितपूर्वैभ्योऽतिरिक्तान् सर्वानपि गदाधरभट्टाचार्यकृतानुमानखण्डग्रन्थानधीत्यानुमानदीधितिव्याख्यानग्रन्थान् साकल्येनाव्यगीष्टेत्यपूर्वा प्रतिष्ठापध्यगच्छत् । सति च वादप्रसङ्गेष्वयं च पण्डितप्रवरः प्रतिपक्षिभूतं वाक्पतिमपि सूकीकर्तुं प्रभवतीति वचन स्वभावोक्तिरुपपद्यते । अस्य पण्डितप्रवरस्याध्यापनरीतिरसाधारणा येनाद्यत्वेऽन्ध्रदेशवास्तव्यानां न्यायशास्त्रपण्डितानां शतेऽशीतिरेतत्पण्डितप्रवरशिष्यपरम्परायामन्तर्भूता एव दृश्यन्ते । अयं तु पण्डितप्रवर एवमध्यापनरीतिमाश्रित्य सप्तगोदावरतीरे काकरपरुनामके ग्रामे कंचन कालमुषित्वा बहूनां छात्राणां विद्याप्रदानमकरोत् । तत्र स्थितिसमय एव मधुरानाधीयपञ्चलक्षण्यामपूर्वं क्रोडपत्रं सङ्गमेश्वरीयाभिधानं विरचय्य प्रकटयामास । तस्य च क्रोडपत्रस्यायं महान्विशेषः यस्मिन्वादे विजिगीषूणामत्यन्तोपकारायैकविषयमधिकृत्य जल्पक्रमेण शतकोट्युपक्षिप्तम् । एवं सप्तगोदावरतीरवास्तव्यानां बहुधोपकुर्वति पण्डितप्रवरे तदाकलय्य विजयनगरसंस्थानाधीशाः G. C. J. E. इत्यादि विरुदाङ्किताः श्रीश्रीश्रीमदानन्दगजपतिमहाराजाः

स्वकीयसंस्कृतपाठशालायामंतादृशपण्डितप्रकाण्डस्य स्थितिर्महते उपकाराय कल्पत इति समालोच्यामुं स्वस्यां पाठशालायां न्यायप्रधानाध्यापकपदव्यां नियोजयामासुरैसवीयचतुर्नवत्युत्तराष्टादशशततमे वर्षे (1894)। समनन्तरं च प्रकृतं मङ्गलेश्वरीयाख्यं जगदीशसिद्धान्तलक्षणक्रोडपत्रं विरचय्य महदुपकरोत्पण्डितलोकस्य । एवं त्रयोदशोत्तरैकोनविंशतिवर्षपर्यन्तं तत्रैव पाठशालायामुपित्वा विपुलीकृत्य चान्ध्रदेशे न्यायशास्त्रे प्रचारं स्वोद्दिष्टे न्यायशास्त्रप्रचारे शिष्यपरम्परां प्रतिभृत्वेन नियोज्य विद्याप्रदातृप्रवरगम्यानुत्तमाल्लोकानलमकार्पात् । एतत्पण्डितप्रवरस्य विजयनगरसमागमानन्तरमहमपि न्यायशास्त्रविषये तदीयशिष्यकोटिं प्रविश्य स्थितोऽस्मि । तदानीं न्यायशास्त्रविषयेऽदृष्टपूर्वः कश्चन पाण्डित्यविशेषोऽस्मिन्नस्तीत्यवगत्यैतावद्दुःखमुन्सहते मदीयं चेतः । एवं तद्विरचितस्यास्य ग्रन्थस्य कंचित्कालं बहिरप्रकाशनं मनोवैकल्यमातनोत्पण्डितलोकस्य ।

इदानीं तद्ग्रन्थप्रकाशने बद्धादरा आन्ध्रविश्वकलापरिषदमुं ग्रन्थं प्रकटय्य तन्मनोवैकल्यमपनोदयामासेति महदिदं प्रमोदस्थानं पण्डितलोकस्य । एवं बहुधोपकुर्वाणा आन्ध्रविश्वकलापरिषत्पण्डितलोकस्य कृतज्ञतापात्रं भूयादित्याशास्यते ॥

एवं निवेदयिता

विजयनगरम् }
६—४—१९३३. }

महामहोपाध्याय-ताता-सुब्बारायशास्त्री
संस्कृतकलाशालायां प्रधानाध्यापकः ।

श्रीसङ्गमेश्वरशास्त्रिकृतं
सिद्धान्तलक्षणक्रोडम् ॥

नत्वा सुन्दरमिन्दिरापतिमुमाकान्तं सदाराधितं
ध्यात्वा तार्किकमत्तवारणहरिश्रीरामभीमार्चयोः ।
सद्युक्तीर्जगदीशपाण्डितकृतं सद्व्याप्तिसिद्धान्तके
पत्रं प्रारभतं बुधोत्तममुदे सत्सङ्गमेशःसुधीः ॥

‘वह्नित्वावच्छिन्नस्येत्यारभ्य अव्याप्ति’रित्यंतग्रन्धेन तत्तद्व्यक्तित्वाव-
च्छिन्नाभावमादाय वह्निमान् धूमादित्यादावव्याप्तिरनवच्छेदकत्वानुसरण
बीजतया प्रतिपादिता जगदीशेन । अत्रेयमाशङ्क्यते । विषयितया रूपत्ववि-
शिष्टाभावमादाय रूपवान् पृथिवीत्वादित्यादावव्याप्तिवारणाय प्रतियोगिता-
वच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंबन्धावच्छिन्नत्वस्याऽवश्यं नि-
वेशनीयतया तत एव स्वरूपसंबन्धावच्छिन्नावच्छेदकताकप्रतियोगिताकस्य
तत्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नाभावस्य वारणात्तमादायाव्याप्त्यभिधानमसङ्गतमिति
चेत् ; अत्रोच्यते । उक्तग्रन्धस्य वह्नित्वेन वह्निसाध्यकस्थलेऽव्याप्तिपरत्वे
स्यादेवेयमनुपपत्तिः, न तथा, किंतु वह्नित्वाधिकरणत्वेन वह्निसाध्यकस्थल
एवाऽव्याप्तिपरत्वम्, तत्र स्वरूपसंबन्धस्यैव साध्यतावच्छेदकताघटकसंब-
न्धत्वेन तत्संबन्धावच्छिन्नतद्व्यक्तित्वादिनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताका-
भावस्याऽपि लक्षणघटकत्वेन नाऽव्याप्त्यसंगातिरिति । अत एव ‘वह्नित्वा-
वच्छिन्नस्ये’त्यत्र अवच्छिन्नपदोपादानमपि साधु सङ्गच्छते । वह्नित्वस्य
साध्यतावच्छेदकत्वेतु वह्नेरित्यस्यैव वक्तुमुचितत्वेन तद्वैयर्थ्यापातात् ।
वस्तुतस्तु कालिकेन महानसानुयोगिकसंयोगविशिष्टस्य समवायेन वह्नित्व-
विशिष्टस्य साध्यतायां धूमादिहेतौ समवायेन महानसाय संयोगविशिष्ट-
कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्याऽभावमादायाव्याप्तिवारणाय साध्यतावच्छेद-
कतावच्छेदकसंबन्धावच्छिन्नत्वस्थाने स्थानवच्छेदकसंबन्धावच्छिन्नत्व, स्वसा-

मानाधिकरण्योभयसंबन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यत्वस्यावश्यं प्रति-
योगितावच्छेदकतायां निवेशनीयतया तद्व्यक्तित्वनिष्ठावच्छेदकताया
वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतासामानाधिकरण्यविरहेण साध्यतावच्छेदक-
ताविशिष्टान्यतया तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नाऽभावमादाय वह्नित्वेन वह्निसाध्यकेऽ-
प्यव्याप्तिस्संभवतीति ध्येयम् ॥१॥

‘न च तादृशावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणत्वं न वह्नित्वस्येत्यदोष’
इति जागदीशी। अयं भावः। पर्याप्तिसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतानि-
ष्ठाऽवच्छेदकताकप्रतियोगिताकभेदः साध्यतावच्छेदके विशेषणम्। तथा च
वह्नित्वस्य महानसीयवह्नयभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेऽपि तदवच्छेदकताया
व्यासज्यवृत्तितया तत्पर्याप्त्यनवच्छेदकैकत्वावच्छिन्ने वह्नित्वे पर्याप्तिसं-
बन्धेन तादृशावच्छेदकत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदः घटपटोभयत्वपर्याप्त्य-
नवच्छेदकीभूतैकत्वावच्छिन्ने घटे पर्याप्तिसंबन्धेन तादृशोभयत्वावच्छिन्नभेद-
वत् दुरपह्व इति न वह्निमान् धूमादित्यादावव्याप्तिरिति । न च महानसीय-
वह्निभिन्नवह्निमान् धूमादित्यादावतिव्याप्तिः । धूमाधिकरणे महानसीयवह्नि-
भिन्नसामान्याभावस्य वह्निसामान्याभावस्य चासत्त्वेन महानसीयवह्निसामा-
न्याभावस्य सत्त्वेऽपि तत्प्रतियोगितावच्छेदकताया महानसीयवह्निभिन्नत्व-
वह्नित्वगतद्वित्वावच्छिन्न एव पर्याप्ततया तत्पर्याप्त्यनवच्छेदकैकत्वावच्छिन्ने
महानसीयवह्निभिन्नत्वे वह्नित्वे च तादृशावच्छेदकत्वावच्छिन्नभेदसत्त्वादिति
वाच्यम् । अनुमितिविधेयतावच्छेदकता यादृशरूपावच्छिन्ने पर्याप्ता तादृश-
रूपावच्छेदेनैव तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वावच्छिन्नभेदस्य निवेशात् ।
उक्तस्थलेऽनुमितिविधेयतावच्छेदकताया महानसीयवह्निभिन्नत्ववह्नित्वद्वि-
त्वावच्छिन्न एव पर्याप्ततया तादृशरूपावच्छिन्ने धूमसमानाधिकरणमहान-
सीयवह्निभिन्नवह्नयभावप्रतियोगितावच्छेदकतापर्याप्तमिति तादृशावच्छेदक-
त्वावच्छिन्नभेदविरहेणाऽतिव्याप्त्यभावादिति । अनुमितिविधेयतावच्छेद-
कता यादृशधर्मावच्छिन्ने पर्याप्तित्यादेः हेतुमन्निष्ठाभावीयप्रतियोगितावच्छे-

दकत्वत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदानुयोगितावच्छेदकं यत्साध्यतावच्छे-
दकतापर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं तदवच्छिन्नावच्छिन्नसामानाधिकरण्यं व्या-
प्तिरित्यर्थः । तेन व्याप्तेः न विशिष्टैकार्थतानुपपत्तिः ॥२॥

‘प्रत्येकं पर्याप्तिसंबंधेनाऽसतोऽवच्छेदकत्वस्योभयत्र पर्याप्तिसंबंधेन
सत्त्वायोगा दिति जागदीशी । अस्यायमर्थः । प्रत्येकवृत्तिधर्मावच्छेदेनोभयत्र
विद्यमानाभावप्रतियोगिनोऽवच्छेदकत्वस्योभयत्वावच्छिन्नेऽपि पर्याप्तिसंब-
ंधेन वृत्तित्वासंभवादिति । प्रतियोगितावच्छेदकतायाः पर्याप्तिसंबंधेनाऽपि
व्याप्यवृत्तित्वादिति हृदयम् । नच व्यासज्यवृत्तेरवच्छेदकत्वस्य द्वित्वा-
दिवदव्याप्यवृत्तित्वं युक्तम् । अन्यथा द्वित्वादीनामपि व्याप्यवृत्तित्वापत्ते-
रिति वाच्यम् । द्वित्वादीनामप्यव्याप्यवृत्तित्वासिद्ध्या दृष्टान्तवैषम्यात् ।
न च द्वित्वादेरपि व्याप्यवृत्तित्वे नायं द्वावित्याकारिका द्वित्वाधिकरण एव
इदंत्वावच्छेदेन पर्याप्तिसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकद्वित्वाभावमवगाहमाना
प्रतीतिः कथमुपपद्यत इति वाच्यम् । तादृशप्रतीतौ इदंत्वावच्छिन्नपर्याप्ति-
संबंधेन द्वित्वाभावस्यैव द्वित्वाधिकरणे भानोपगमात् । द्वित्वादेः शुद्धाया
द्वित्वावच्छिन्नत्वविशेषिताया वा पर्याप्तेरेव संबंधतया इदंत्वावच्छिन्नपर्या-
प्तिरूपव्यधिकरणसंबंधेन द्वित्वाभावस्य केवलान्वयितया तादृशप्रतीत्युपपत्तेः ।
न च द्वित्वाधिकरणे इदंत्वावच्छेदेन पर्याप्तिसंबंधेन द्वित्वाभावानभ्युपगमे
पर्याप्तिसंबंधेन द्वित्वप्रकारिकायाः अयं द्वावित्याकारकप्रतीतिः प्रकारतावच्छे-
दकसंबंधेन प्रकाराभावघटितं भ्रमत्वं कथमुपपद्यत इति वाच्यम् । तादृश-
प्रतीतौ धर्मितावच्छेदकीभूतेदंत्वावच्छिन्नपर्याप्तेरेव द्वित्वस्य संबंधतया भा-
नात् । प्रकारतावच्छेदकीभूतेदंत्वावच्छिन्नपर्याप्तिरूपव्यधिकरणसंबंधेन प्र-
कारीभूतद्वित्वाभावस्य केवलान्वयितया तादृशप्रतीतेर्भ्रमत्वोपपत्तेः । द्वित्वा-
धिकरणे शुद्धपर्याप्तिसंबंधेन द्वित्वाभावानभ्युपगमेऽपि क्षतिविरहात् । न
चेदंत्वावच्छेद्यपर्याप्त्यप्रसिद्धिः ; इदं द्रव्यमित्याकारिकाया इदंत्वावच्छे-
द्यपर्याप्तिसंबंधेन द्रव्यत्वप्रकारिकायाः प्रतीतेस्तत्सिद्धेरिति । न च तत्र सम

वाय एव संसर्गोऽस्त्विति वाच्यम् । इदं द्रव्यं, इदं द्रव्यत्ववत्, इति प्रतीत्योर्बै-
लक्षण्यनिर्वाहाय प्राथमिकप्रतीतौ पर्याप्तेः द्वितीयप्रतीतौ समवायस्य च संसर्ग-
ताया अवश्याभ्युपेयत्वात् । इदमत्रावधेयं । अव्यासज्यवृत्तिद्रव्यत्वादीनामपि
पर्याप्त्यभ्युपगन्तुं प्राचीनमताभिप्रायेणैतद्दूषणम् । वस्तुतस्तु द्रव्यं, द्रव्यत्व-
वदिति प्रतीत्योः समवायसंसर्गकत्वतत्प्रकारकत्वाभ्यामेव वैलक्षण्योपपत्तेः
अव्यासज्यवृत्तिद्रव्यात्वादीनां पर्याप्तौ मानभावात् इदंत्वावच्छेद्यपर्याप्त्य-
प्रसिद्धत्वात् अयं न द्वावित्याकारकप्रतीतौ अभावप्रतियोगितावच्छेदकतयाऽयं
द्वाविति प्रतीतौ द्वित्वसंसर्गतया च तद्भानाऽसंभवेन शुद्धपर्याप्तिसंबंधस्य
प्रथमप्रतीतौ अभावप्रतियोगितावच्छेदकतया द्वितीयप्रतीतौ द्वित्वादिसंबंध-
तया च भानस्य अवश्याऽभ्युपेयत्वात् । प्रथमप्रतीतेः प्रमात्वानुरोधेन द्वितीय-
प्रतीतेर्भ्रमत्वानुरोधेन च द्वित्वाधिकरणेऽपि इदंत्वावच्छेदेन पर्याप्तिसंबंधेन
द्वित्वाभावोऽवश्यमभ्युपगन्तव्यः । तथा च व्यासज्यवृत्तिद्वित्वादीनां अव्या-
प्यवृत्तित्वे व्यासज्यवृत्तित्वाऽविशेषेण प्रतियोगितावच्छेदकताया अपि
अव्यासज्यवृत्तित्वसिद्धेर्निष्प्रत्यूहत्वात् द्वित्वावच्छेदेन महानसीयवह्नयभावप्रति-
योगितावच्छेदकतावति तत्पर्याप्त्यनवच्छेदकीभूतैकत्वावच्छेदेन तादृशा-
वच्छेदकत्वावच्छिन्नभेदसत्त्वे बाधकाऽभावात् । साध्यतावच्छेदकतापर्याप्त्य-
वच्छेदकरूपावच्छेदेन तादृशावच्छेदकत्वावच्छिन्नभेदविवक्षणे न वह्नित्वस्य
धूमव्यापकतावच्छेदकत्वानुपपत्तिः । अत एव दीधितिकाराणां 'अवच्छेदकत्वं
वेद् तत्पर्याप्त्यधिकरणत्वमि'त्यादिना पर्याप्तिनिवेशेन वह्नित्वस्य धूमव्याप-
कतावच्छेदकत्वोपपादनमपि साधु संगच्छत इति ॥३॥

‘तथाऽपि साध्यतावच्छेदकतदितरोभयावच्छेद्यभिन्नाया एव प्रति-
योगिताया अनवच्छेदकत्वस्य विवक्षितत्वाददोष’ इति जागर्दाशी । अथ
किमिदं साध्यतावच्छेदकतदितरोभयानवच्छिन्नत्वम् । न तावत्तादृशोभय-
निष्ठावच्छेदकत्वानिरूपकत्वं, महानसीयत्ववह्नित्वनिष्ठयोरभावप्रतियोगि-
तावच्छेदकत्वयोः सावच्छिन्नत्वनिरवच्छिन्नत्वाभ्यां स्वस्यावच्छेदकसंबंध-

भेदेन च भिन्नत्वात् तयोर्मध्ये कस्यापि साध्यतावच्छेदकतदितरोभयनिष्ठ-
 त्वाभावेन तादृशी या जातित्वाद्यवच्छिन्नजातिमदभावीप्रतियोगिता-
 वच्छेदकता तदनिरूपकत्वस्य महानसीयवह्यभावप्रतियोगितायामपि सत्त्वेन
 तदवारणात् । नापि साध्यतावच्छेदकनिष्ठावच्छेदकतानिरूपकत्वाभाव-
 तदितरनिष्ठावच्छेदकतानिरूपकत्वाभावोभयवत्वमपि तत् । घटाद्यभाषी-
 प्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकेतरघटत्वादिनिष्ठावच्छेदकतानिरूपकत्व-
 सत्त्वेन तादृशाभावद्वयवत्प्रतियोगित्वाऽप्रसिद्ध्या असंभवापातात् । नापि
 साध्यतावच्छेदकनिष्ठावच्छेदकतानिरूपकत्वतदितरनिष्ठावच्छेदकतानिरूप-
 कत्वोभयाभावस्साध्यतावच्छेदकतदितरेत्यादेरर्थः । घटाभावप्रतियोगि-
 तायां साध्यतावच्छेदकवह्नित्वावच्छिन्नत्वाभावेन निरुक्तोभयाभावसत्त्वात्
 न तादृशप्रतियोगित्वाप्रसिद्धिः । महानसीयवह्यभावप्रतियोगितायां
 निरुक्तोभयसत्त्वेन तद्वारणं चेति युक्तम् । नृसिंहकारावच्छेदकत्वाभ्युपग-
 न्त्वमते महानसीयवह्यभावप्रतियोगितावच्छेदकताया एकतया प्रतियोगि-
 तायां तन्निरूपकत्वस्याप्यभेदेन महानसीयवह्यभावप्रतियोगिताया अपि
 निरुक्तोभयाभाववत्तया तामादायाव्याप्यक्षेर्दुर्वारतापत्तोरिति चेत्; मैवम् । साध्य-
 तावच्छेदकनिष्ठावच्छेदकतानिरूपकत्वाभाव, तदतिरिक्तनिष्ठावच्छेदकतानि-
 रूपकत्वाभाव, एतदुभयान्यतरवत्वस्यैव साध्यतावच्छेदकतदितरेत्यादेरर्थ-
 त्वात् । घटाभावप्रतियोगितायां निरुक्तान्यतरान्तर्गतसाध्यतावच्छेदक-
 निष्ठावच्छेदकतानिरूपकत्वाभावसत्त्वेन न तादृशप्रतियोगित्वाप्रसिद्धिः ।
 महानसीयवहन्यभावप्रतियोगितायां निरुक्तान्यतरमध्ये कस्याप्यभावेन न
 तमादायाऽव्याप्तिर्वा । वस्तुतस्तु सामानाधिकरण्यसंबन्धेन साध्यतावच्छेदक-
 निष्ठावच्छेदकतानिरूपकत्वविशिष्टं यत्तदितरनिष्ठावच्छेदकतानिरूपकत्वं
 तदभावः प्रतियोगिताविशेषणतयाऽभिप्रेत इति सारम् ॥४॥

‘तदितरपदेन स्वानवच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकस्य विवक्षितत्वा’दिति
 जगदीश्वरी । अत्र स्वपदं साध्यतावच्छेदकपरं, तथाच साध्यतावच्छेदक-

साध्यतावच्छेदकनिष्ठावच्छेदकत्वानिरूपकप्रकारतावच्छेदकैतदुभयानवच्छिन्नत्वं प्रतियोगिताविशेषणमित्याशयः । न च प्रमेयसाध्यतावच्छेदककस्थले जगतएव साध्यतावच्छेदकत्वेन तदनवच्छिन्नप्रकारत्वाप्रसिद्धिः । निरवच्छिन्नप्रकारतायाः प्रसिद्धावपि तदवच्छेदकाप्रसिद्ध्या अव्याप्तितादवस्थ्यमिति । यदि च साध्यतावच्छेदकनिष्ठावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नत्वं निवेश्य घटवानिति ज्ञानीयाविशेषितघटत्वावच्छिन्नप्रकारतायाः साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकप्रमेयत्वेन साध्यतावच्छेदकानवच्छिन्नतया तदवच्छेदकघटत्वादेः प्रसिद्ध्या नाऽव्याप्तिरित्युच्यते, तदा घटाद्यभावप्रतियोगितायामपि तादृशप्रकारतावच्छेदकघटत्वावच्छिन्नत्वसाध्यतावच्छेदकान्तर्गतघटत्वावच्छिन्नत्वयोस्सत्त्वेन निरुक्तोभयानवच्छिन्नप्रतियोगित्वाऽप्रसिद्धिरिति वाच्यम् । साध्यतावच्छेदकतानिष्ठावच्छेदकतानिरूपकत्वपदेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपकत्वस्य विवक्षितत्वात् । अविशेषितघटत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगितायां प्रमेयत्वरूप साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपकत्वाभावेन निरुक्तोभयानवच्छिन्नत्वस्य सत्त्वात् तादृशप्रतियोगित्वाप्रसिद्ध्या न प्रमेयसाध्यतावच्छेदकस्थलेऽव्याप्तिः । इयं च निरुक्तिः विशिष्टसाध्यतावच्छेदककस्थले, शुद्धसाध्यतावच्छेदककस्थले तु यथाश्रुतोभयानवच्छिन्नत्वमेव निवेशनीयम् । तेनाविशिष्टसाध्यतावच्छेदककस्थले साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकाप्रसिद्धावपि न क्षतिः । अथैवमपि जातिमद्वान् भावत्वादित्यादावतिव्याप्तिः, जातिमदभावप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकजातित्वावच्छिन्नावच्छेदकताकत्व, साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकजातित्वावच्छिन्नावच्छेदकताकान्य घटवानित्याकारकज्ञानीय प्रकारतावच्छेदकघटत्वावच्छिन्नत्वयोः सत्त्वात्तस्या लक्षणाघटकत्वात् प्रतियोगित्वान्तरानवच्छेदकत्वस्य साध्यतावच्छेदके सत्त्वात् । न च जातित्वेन जात्यवच्छिन्नप्रतियोगितायाः लक्षणाघटकत्वेऽपि स्वरूपतस्तत्तज्जात्यवच्छिन्नप्रतियोगितायाः

जातित्वावच्छिन्नवच्छेदकताकत्वाभावेन निरुक्तोभयाभाववत्तया तन्निरूपितनिरवच्छिन्नवच्छेदकत्वं साध्यतावच्छेदकीभूतनिखिलजातीनामस्तीति नातिव्याप्तिरिति वाच्यम् । एवमपि दण्डिमान् प्रमेयत्वादित्यादौ सखण्डसाध्यतावच्छेदकके व्यभिचारिणि दण्डिसामान्याभावीयप्रतियोगितायाः दण्डत्वेन दण्डानवच्छिन्नप्रमेयवत्वानिति ज्ञानीयप्रकारतायां प्रमेयत्वेनावच्छेदकीभूतदण्डावच्छिन्नत्वदण्डत्वावच्छिन्नवच्छेदकताकत्वयोस्सत्त्वेन निरुक्तोभयाभावविरहेण तस्या लक्षणाघटकत्वात् तादृशघटाद्यवच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकत्वस्य साध्यतावच्छेदके सत्त्वादतिव्याप्तिः । यदि च तत्त्वमात्रेण तदण्डावच्छिन्नप्रतियोगितायाः साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकदण्डत्वावच्छेदकताकत्वविरहेण निरुक्तोभयाभावशालितया लक्षणघटकत्वेन साध्यतावच्छेदकीभूतसकलदण्डव्यक्तीनां तदवच्छेदकत्वेन नातिव्याप्तिरिति च्यते तदा घटसमवेतत्ववैशिष्ट्यमात्रेण जात्यवच्छिन्नप्रतियोगितायाः साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकजातित्वावच्छिन्नवच्छेदकताकत्वविरहेण लक्षणघटकतया तन्निरूपितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकतावच्छेदक जातित्वावच्छिन्नत्वविरहेण यद्रूपेण साध्यतावच्छेदकत्वं तत्तदितरोभयानवच्छिन्नत्वेन तामादाय जातिमद्वान् घटत्वादित्यादावव्याप्तिवारणाय यद्रूपेणेत्यादेः साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकेतरानवच्छिन्नत्वस्य प्रतियोगितावच्छेदकताविशेषणत्वाभिप्रायवर्णनस्यावश्यकतया तत्त्वमात्रेण दण्डावच्छिन्नप्रतियोगिताया अपि साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकेतरतत्त्वावच्छिन्नत्वेन लक्षणाघटकतया तामादायातिव्याप्तिवारणासंभवात् । न च घटाद्यभावप्रतियोगितावच्छेदकतायाःसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंयोगसंबंधावच्छिन्नत्वाभावेन घटवदभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकेतरघटत्वावच्छिन्नत्वेन लक्षणघटकतया तथाविधवच्छेदकत्वाप्रसिद्धयैव नोक्तस्त्वलेऽतिव्याप्तिरिति वाच्यम् । दण्डिमान् तदण्डिसंयोगादित्यादिसद्धेतौ दण्डिसामान्याभावीय प्रतियोगितायाः हेतुप्रभिष्टाभावीयत्वाभावेन घटतद्व-

दभावयोः प्रतियोगितयोः भवदुक्तरीत्या लक्षणघटकतया तथाविधप्रतियोगि-
 तावच्छेदकत्वाप्रसिद्ध्याऽव्याप्तिवारणाय साध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधाव-
 च्छिन्नत्वपदेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंबंधातिरिक्तसंबंधावच्छिन्नसा-
 ध्यतावच्छेदकनिष्ठावच्छेदकताभिन्नत्वस्यैव विवक्षणीयत्वेन घटाद्यभाव-
 प्रतियोगितावच्छेदकतायास्साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वा-
 भावेपि निरुक्तावच्छेदकताभिन्नत्वस्य सत्वात् निरवच्छिन्नत्वेन साध्यतावच्छे-
 दकतावच्छेदकेतरानवच्छिन्नत्वाच्च तस्याः प्रसिद्धतया तदप्रसिद्ध्याऽतिव्याप्ति-
 वारणासंभवात् इति, मैवम् । साध्यतावच्छेदकतावच्छेदक रूपावच्छिन्नावच्छे-
 दकतानिरूपकत्व साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नावच्छेदकत्वानि-
 रूपकप्रकारतावच्छेदकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपकत्वोभया-
 भावस्यैव प्रतियोगिताविशेषणतया साध्यतावच्छेदकतदितरेत्यादिना विव-
 क्षितत्वात् । तथा च दण्डिमान् प्रमेयत्वादित्यादौ दण्डिसामान्याभावीय-
 मप्रतियोगितायाः दण्डत्वावच्छिन्नावच्छेदकत्वानिरूपक प्रमेयवद्वानिति ज्ञानी-
 यप्रकारतायां प्रमेयत्वेनावच्छेदकीभूतदण्डावच्छिन्नत्वेपि तादृशप्रकारता-
 वच्छेदकतावच्छेदकप्रमेयत्वावाच्छिन्नावच्छेदकताकत्वाभावेन निरुक्तोभया-
 भावशालितया तामादायैव नातिव्याप्तिः, न चैवं जातिमद्वान् घटत्वादित्यादा-
 वव्याप्तिः, । हेत्वधिकरणे घटे वर्तमानो यो जातिमत्पटाभावः तदीयप्रतियो-
 गितायां जातित्वावच्छिन्नावच्छेदकत्वानिरूपकप्रकारतावच्छेदकतावच्छे-
 दकधर्मावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपकत्वविरहेण निरुक्तोभयाभाववत्तया सा-
 ध्यतावच्छेदकजातेस्तदवच्छेदकत्वादिति वाच्यम् । साध्यतावच्छेदकता-
 वच्छेदकरूपावच्छिन्नावच्छिन्नावच्छेदकत्वानिरूपकप्रकारतावच्छेदकतावच्छे-
 दकरूपावच्छिन्नावच्छेदकतास्थाने तादृशरूपविशिष्टावच्छेदकताया विवक्षि-
 तत्वात् । रूपवैशिष्ट्यं चावच्छेदकतायां स्वावच्छिन्नत्व निरवच्छिन्न-
 त्वसहितस्वसामानाधिकरण्यान्यतरसंबंधेन । तथा च जातित्वविशिष्टान्व-
 च्छिन्नपटत्वविशिष्टवानितिज्ञानीयप्रकारतावच्छेदकतावच्छेदकं यत्पटत्वत्वं

निरवच्छिन्नत्वसहितस्वसामानाधिकरण्यात्मकनिरुक्तान्यतरसंबंधेन तद्विशिष्टं यत्पटत्वनिष्ठनिरवच्छिन्नावच्छेदकत्वं तन्निरूपकत्वजातित्वावच्छिन्नावच्छेदकानिरूपकत्वयोर्द्वयोरपि सत्वेन निरुक्तोभयाभावासत्वात्तामादाय जातिसाध्यतावच्छेदकघटत्वहेतावव्याप्त्यनवकाशात् । ननु महानसीयवह्निमान् धूमादित्यादावतिव्याप्तिः, महानसीयवह्निचाद्यभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकमहानसीयत्वत्वाद्यवच्छिन्नावच्छेदकत्वानिरूपकत्वस्य तद्रूपावच्छिन्नावच्छेदकत्वानिरूपकवह्नित्वविशिष्टवानिति ज्ञानीयप्रकारतावच्छेदकतावच्छेदकं यद्वह्नित्वत्वं निरवच्छिन्नत्वसहितस्वसामानाधिकरण्यसंबंधेन तद्विशिष्टा या वह्नित्वनिष्ठनिरवच्छिन्नावच्छेदकता तन्निरूपकत्वस्य च सत्वेन निरुक्तोभयाभावसत्वात् तस्या लक्षणघटकत्वादिति चेत्; अत्र केचित्; साध्यतावच्छेदकताप्रतियोगिकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविशिष्टरूपावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकत्वानिरूपकत्वं साध्यतावच्छेदकतादितरत्यादेरर्थः, रूपे रूपवैशिष्ट्यं च स्वसामानाधिकरण्यस्वाभाववृत्तित्वोभयसंबंधेन, इत्थं च साध्यतावच्छेदकताप्रतियोगिकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं यद्वह्नित्वगतैकत्वं निरुक्तोभयसंबंधेन तद्विशिष्टं यन्महानसीयत्ववह्नित्वोभयगतद्वित्वं, तदवच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिप्रतियोग्यवच्छेदकताकत्वेन महानसीयवह्निचाद्यभावीयप्रतियोगितायाः वह्निमान् धूमादित्यादौ लक्षणाघटकत्वं महानसीयवह्निमान् धूमादित्यादौ च तादृशावच्छेदकत्वानिरूपकत्वेन तस्याः लक्षणघटत्वं च संभवतीति वदन्ति ॥ तदविचारितरमणीयम् । प्रमेयसाध्यतावच्छेदककस्थले साध्यतावच्छेदकतायाः केवलान्वयितया तत्प्रतियोगिकपर्याप्त्यवच्छेदकं यत्केवलान्वयिसमुदायत्वं तदभावाप्रसिद्ध्या स्वाभाववृत्तित्वघटितनिरुक्तोभयसंबंधेन तद्विशिष्टरूपाप्रसिद्धेः । जातिमत्वान् घटत्वादित्यादौ निरुक्तपर्याप्त्यवच्छेदकं यन्नखिलजातिगतसमुदायत्वं निरुक्तोभयसंबंधेन तद्विशिष्टं यज्जातितदितरगतसमुदायत्वं तदवच्छिन्नपर्याप्तिका-

वच्छेदकताकत्वस्य जातितदितरावच्छिन्नप्रतियोगितायां प्रसिद्धस्य जाति-
मात्रावच्छिन्नजातिमत्पटायभावप्रतियोगितायां अभावसत्त्वेन तामादाया-
भ्याहेर्दुर्वारत्वाच्च । यत्तु अवच्छेदकताविशिष्टान्यत्वं साध्यतावच्छेदक-
तदितरोभयानवच्छिन्नत्वं, वैशिष्ट्यं च स्वनिरूपकत्व, स्वभिन्ना या
साध्यतावच्छेदकताप्रतियोगिकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपावच्छिन्नानु-
योगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकता, तन्निरूपकत्वोभयसंबन्धेन ; तथा च
महानसीयवद्द्वयभावप्रतियोगितायां महानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपक-
त्वस्य तद्भिन्ना या साध्यतावच्छेदकताप्रतियोगिकपर्याप्त्यनुयोगिताव-
च्छेदकवह्नित्वगतैकत्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकता तन्निरूप-
कत्वस्य च सत्त्वेन तद्धारणं, प्रमेयसाध्यतावच्छेदककस्यले च अवच्छेदकता-
विशिष्टा प्रमेयवद्घटाभावीयप्रतियोगिता तदन्या च केवलघटाभावीय-
प्रतियोगितेति नाव्याप्तिरिति ; तदपि नृसिंहाकारावच्छेदकत्वानभ्युप-
गम एव शोभनम् ; तदभ्युपगमे महानसीयवद्द्वयभावीयप्रतियोगितावच्छे-
दकतायाः महानसीयत्ववह्नित्वैतदुभयनिष्ठाया अभेदेन तत्प्रतियोगितायां
महानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपकत्वेपि तद्भिन्ननिरुक्तावच्छेदकताकत्व-
विरहेण तद्वैशिष्ट्यासंभवात् अवच्छेदकताविशिष्टाप्रसिद्ध्या असंभवप्रसंगात् ॥
नव्यास्तु साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपिका या साध्य-
तावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिता तदन्यत्वं साध्यतावच्छेदकतदितरानव-
च्छिन्नत्वपदार्थः । साध्यतावच्छेदकतावैशिष्ट्यं च स्वव्याप्यत्वस्वनिष्ठनिरव-
च्छिन्नत्वसावच्छिन्नत्वान्यतराधारताविशिष्टान्या या निरवच्छिन्नत्वसाव-
च्छिन्नत्वान्यतराधारता तदनाश्रयत्वोभयसंबन्धेन, आधारतावैशिष्ट्यं च,
देशविधया स्वावच्छेदकतापर्याप्त्यनधिकरणानवच्छिन्नत्वसंबन्धेन ; इत्थं च
नृसिंहाकारावच्छेदकताभ्युपगन्तुमतेऽपि महानसीयवद्द्वयभावप्रतियोगित्वा-
दिवारणसंभवः, तथाहि । महानसीयवद्द्वयभावप्रतियोगितावच्छेदकताया
वह्नित्वगतनिरवच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकत्वान्याप्यतया तन्निष्ठाया निरुक्ता-

न्यतरांतर्गतनिरवच्छिन्नत्वाधारता देशविधया तदवच्छेदकतापर्याप्त्य-
नधिकरणं यन्महानसाध्यत्वत्वविशिष्टं तदनवच्छेद्यत्वविरहेण निरुक्तान्यतरा-
धिकरणताविशिष्टान्या या सावच्छिन्नत्वाधिकरणता तदनाश्रयत्वरूपद्विती-
यसंबंधविरहेण च साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यतया तादृशावच्छेदकता-
निरूपकत्वस्य साध्यतावच्छेदकीभूतवह्नित्वावच्छिन्नत्वस्य च सत्त्वेन महा-
नसीववह्नयभावप्रतियोगितायाः निरुक्तप्रतियोगिताभिन्नत्वाभावात् । प्रमे-
यसाध्यतावच्छेदककस्थले प्रमेयवह्निभावप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यता-
वच्छेदकताविशिष्टान्याप्रसिद्ध्या तस्यां केवलान्वयिप्रमेयत्वावच्छिन्नसाध्य-
तावच्छेदकतायाः व्याप्यत्वसत्त्वेपि तस्मिन्ना या सावच्छिन्नत्वाधारता तदव-
च्छेदकतापर्याप्त्यनधिकरणं यच्छुद्धघटत्वं देशविधया तदनवच्छेद्यत्वविरहेण
निरुक्तान्यतराधिकरणताविशिष्टान्यनिरवच्छिन्नत्वाधिकरणत्वाश्रयतया द्वि-
तीयसंबंधाभावात् । अत्र प्रथमसंबंधनिवेशेन वह्निमान् धूमादित्यादौ तार्ण-
वह्नयभावप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतानिष्ठा या निरवच्छिन्नत्वाधि-
करणता आंशिकत्वाभावेन निरवच्छिन्नतया तदनवच्छेदकानवच्छिन्ना या
निरवच्छिन्नत्वाधिकरणता तन्मात्राधिकरणतया निरुक्तान्यतराधारतानाश्रय-
त्वरूपद्वितीयसंबंधमात्रेण साध्यतावच्छेदकताविशिष्टतार्णत्ववह्नित्वोभय-
निष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताकत्वविरहेण निरुक्तप्रतियोगिताभिन्नत्व-
सत्त्वात् वह्नित्वस्य तदवच्छेदकत्वमादाय नाव्याप्तिः । द्वितीयसंबंधनिवेशात्
प्रमेयसाध्यतावच्छेदककस्थले व्याप्यत्वसंबंधेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा-
न्यावच्छेदकत्वाप्रसिद्ध्या न दोषः । अथैवमपि विषयितासंबंधेन ज्ञानत्वत्वा-
वच्छिन्नविशिष्टं यत्समवायेन स्वरूपतो ज्ञानत्वविशिष्टं तस्य तादात्म्येन
साध्यतायां तज्ज्ञानत्वहेतौ विषयितासंबंधेन स्वरूपतो ज्ञानत्वविशिष्टसम-
वायेन ज्ञानत्वत्वावच्छिन्नविशिष्टभेदीयप्रतियोगितामादायाव्याप्तिः । तादृश-
प्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकतावच्छुद्धज्ञानत्वावच्छेदेन
निरवच्छिन्नत्वाधारतया ज्ञानत्वत्वावच्छिन्नत्ववच्छेदेन सावच्छिन्नत्वाधास्तथा

ज्ञानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसंबंधेन साध्यतावच्छेदकतानिष्ठान्यतराधारता-
 विशिष्टनिरुक्तान्यतराधारतामात्राश्रयत्वेन द्वितीयसंबंधस्य ज्ञानत्वमाश्रय-
 णत्वेन ज्ञानत्वगतसाध्यतावच्छेदकताव्याप्यत्वरूपप्रथमसंबंधस्य च सत्त्वेन
 निरुक्तोभयसंबंधेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् । मैवम् । साध्यता-
 वच्छेदकताविशिष्टनियामकद्वितीयसंबंधघटकाधारताविशिष्टनियामकसंबंधम-
 ष्ये स्वावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणावच्छिन्ना या स्वाश्रयनिष्ठावच्छेद्यता
 तद्विनिरूपकसंबंधावच्छिन्नत्वविशिष्टान्यत्वस्यापि निवेशनीयत्वात् । एतत्सं-
 बंधघटकावच्छिन्नत्वविशिष्टं च स्वसामानाधिकरण्य स्वावच्छेदकतापर्याप्त्य-
 धिकरणावच्छिन्नत्वोभयसंबंधेन, तथा च साध्यतावच्छेदकतायाः ज्ञानत्व-
 त्वावच्छिन्नरूपैकावच्छेदकावच्छेदेन विषयितासंबंधावच्छिन्नत्वसावच्छिन्न-
 त्वाधिकरणतया शुद्धज्ञानत्वावच्छेदेन समवायसंबंधावच्छिन्नत्वनिरवच्छि-
 न्निस्वाधारतया उक्तप्रतियोगितावच्छेदकताया ज्ञानत्वत्वावच्छिन्नावच्छेदेन
 समवायसंबंधावच्छिन्नत्वसावच्छिन्नत्वाधारतया शुद्धज्ञानत्वावच्छेदेन विष-
 यितासंबंधावच्छिन्नत्वनिरवच्छिन्नत्वाधारतया च तत्प्रतियोगितावच्छेदक-
 तामतनिरवच्छिन्नत्वाधारतयाः साध्यतावच्छेदकतागतनिरवच्छिन्नत्वा-
 धारत्वावच्छेदकशुद्धज्ञानत्वावच्छिन्नावच्छेद्यत्वानिरूपकविषयितासंबंधाव-
 च्छिन्नत्वावच्छेदकशुद्धज्ञानत्वानवच्छिन्नत्वविरहेण साध्यतावच्छेदकता-
 मतसावच्छिन्नत्वाधारतानवच्छेदकशुद्धज्ञानत्वानवच्छिन्नत्वविरहेण निरु-
 क्तोभयसंबंधेन साध्यतावच्छेदकतागतनिरुक्तान्यतराधिकरणताविशिष्टत्वा-
 संभवात्, तदवच्छेदकतायास्साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यतया साध्यता-
 वच्छेदकावच्छिन्ननिरुक्तप्रतियोगितायास्तन्निरूपकत्वेन भिन्नांतेन तद्वारणात् ।
 न च तथापि विषयितासंबंधेन स्वरूपतो ज्ञानत्वविशिष्टसमवायेन स्वरूपतो
 ज्ञानत्वविशिष्टभेदीयप्रतियोगितामादायोक्तस्थले अव्याप्तितादवस्थ्यम् । स-
 त्प्रतियोगितावच्छेदकतायां निरवच्छिन्नत्वस्यांशिकत्वाभावेन तदधिकरण-
 ताया निरवच्छिन्नतया साध्यतावच्छेदकतागतनिरुक्तान्यतराधारताया

निरुक्तसंबंधद्वयसत्त्वेन तत्प्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतायाः द्वितीयसंबंधस्य ज्ञानत्वमात्रनिष्ठतया व्याप्यत्वरूपप्रथमसंबंधस्य सत्त्वेन साध्यतावच्छेदकतांविशिष्टत्वादिति वाच्यम् । साध्यतावच्छेदकतावैशिष्ट्यनियामकसंबंधमध्ये स्ववृत्तिमावच्छिन्नत्वनिरवच्छिन्नत्वांतर्गतयावदाश्रयत्वस्यापि निवेशनीयत्वात् । तथाचोक्तस्थले उक्तप्रतियोगितावच्छेदकतायाः केवलनिरवच्छिन्नायाः साध्यतावच्छेदकतावृत्तिनिरुक्तान्यतरान्तर्गतनिरवच्छिन्नत्वसावच्छिन्नत्वोभयानाधारतया उक्तत्रितयसंबंधेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वायोगात् तादृशप्रतियोगितामादायाव्याप्यनवकाशात् । अत्र साध्यतावच्छेदकतावैशिष्ट्यनियामकसंबंधघटकद्वितीयसंबंध अधिकरणतावैशिष्ट्यनियामकप्रथमद्वितीयसंबंधशरीरे स्वानवच्छेदकत्वस्वावच्छेदकतापर्याप्त्याधिकरणावच्छिन्नावच्छेद्यत्वानिरूपकत्व, अवच्छेदकतासंबंधेन स्वाभाव अवच्छेदकतापर्याप्त्याधिकरणावच्छिन्नावच्छेद्यत्वानिरूपकत्वसंबंधेन स्वाभावरूपे, नातो वह्निमान् धूमादित्यादौ साध्यतावच्छेदकतागतनिरवच्छिन्नत्वाधारतायाः निरवच्छिन्नत्वेपि क्षतिः । तथा च प्रतियोग्यसमानाधिकरणहेतुसमानाधिकरणाभावीया या साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपकसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताभिन्नप्रतियोगिता तदनवच्छेदकसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसामानाधिकरण्यं व्याप्तिः । साध्यतावच्छेदकतावैशिष्ट्यं च स्वव्याप्यत्वस्वनिष्ठसावच्छिन्नत्वनिरवच्छिन्नत्वान्यतराधारताविशिष्टान्यनिरवच्छिन्नत्वसावच्छिन्नत्वान्यतराधारतानाश्रयत्वस्ववृत्तिसावच्छिन्नत्वनिरवच्छिन्नत्वांतर्गतयावद्धर्मवत्त्वैतन्नितयसंबंधेन । अधिकरणतावैशिष्ट्यं च अवच्छेदकतासंबन्धावच्छिन्नस्वनिष्ठप्रतियोगिताकाभाववद्धर्मानवच्छिन्नत्वस्वावच्छेदकतापर्याप्त्याधिकरणधर्मावच्छिन्नस्वाश्रयनिष्ठावच्छेद्यतानिरूपकत्वसंबंधेन स्वाभाववत्संबन्धावच्छेद्यताविशिष्टान्यत्वोभयसंबंधेन । अवच्छेद्यतावैशिष्ट्यं च स्वसामानाधिकरण्यस्वावच्छेदकावच्छेद्यत्वोभयसंबंधेनेति निष्कर्षो बोध्य इति ॥ ॥

केषिचु साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकर्ष्याप्त्यवच्छेदकरूपा-
 वृत्तिर्या साध्यतावच्छेदकतापर्याप्त्याधिकरणधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिता तदन्य-
 त्वमेव साध्यतावच्छेदकतदितरोभयधर्मानवच्छिन्नत्वं , तादृशरूपवृत्तित्वं
 च स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितापर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसंब-
 धेन । तथा च निरुक्तपर्याप्त्यवच्छेदकं यद्वाहित्वगतैकत्वं तत्र महा-
 नसीयवह्वयभावीयप्रतियोगिताया उक्तसंबधेन तदवृत्तितया साध्यता-
 वच्छेदकतापर्याप्त्याधिकरणवाहित्वावच्छिन्नतया च निरुक्तप्रतियोगिता-
 भिन्नत्वाविरहेण तद्धारणम् । जातिमत्वान् घटत्वादित्यादौ निरुक्तपर्या-
 प्त्यवच्छेदकं यज्जातिगतसमुदायत्वं तन्न जातिमद्घटाभावप्रतियोगिताव-
 च्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकर्ष्याप्त्यवच्छेदकं ; अपितु घटत्वाव-
 च्छिन्नविशेषणतापन्ना जातिरेका जातिधर्मितावच्छेदकतापन्नं घटत्वमेक-
 मित्याकारकधीविशेषविषयत्वरूपं समुदायत्वमेव । अन्यथा जातिमत्सा-
 मान्याभावजातिमद्घटाभावयोरेविशेषापत्तेः । तथा चोक्तसंबधेन तादृ-
 शरूपावृत्तित्वस्याधिकंत्वित्यादिन्यायेन साध्यतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिक-
 रणावच्छिन्नत्वस्य च सत्त्वेन निरुक्तप्रतियोगिताभिन्नत्वासत्त्वेन जाति-
 मद्घटाभावप्रतियोगितावारणम् । प्रमेयसाध्यतावच्छेदकके निरुक्तपर्या-
 प्त्यवच्छेदकं यत्केवलान्वयिसमुदायत्वं तदवृत्तितया साध्यतावच्छेदकप्रमेयां-
 तर्गतघटत्वाद्यवच्छिन्नतया च घटाद्यभावप्रतियोगिताया निरुक्तप्रतियोगिता-
 भिन्नत्वासंभवात् तादृशप्रतियोगिताभिन्नप्रतियोगित्वाप्रसिद्ध्या अव्या-
 सिवारणाय साध्यतावच्छेदकतापर्याप्त्याधिकरणधर्मावच्छिन्नत्वदले पर्याप्त्यु-
 पादानं । तथा च साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकर्ष्याप्त्य-
 नुयोगितावच्छेदकरूपावच्छिन्नानुयोगिताकर्ष्याप्त्यावच्छेदकताकत्वं ता-
 दृशदलार्थः । यद्यपि साध्यतावच्छेदकतापर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदके ता-
 दृशप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकर्ष्याप्त्यनुयोगितानव-
 च्छेदकत्वविवक्षणेनापि महानसीयवह्वयभावादिप्रतियोगितावारणं संभव-

तीति साध्यतावच्छेदकतदितरेत्यादिकं व्यर्थम्, तथापि यथासन्निवेशे
न वैयर्थ्यमित्याहुः ॥ एतन्मते विषयितया ज्ञानत्वत्वावच्छिन्नविशिष्टं
यत्समवायेन स्वरूपतो ज्ञानत्वविशिष्टं तस्य तादात्म्येन साध्यतायां
तद्वृत्तानत्वहेतौ विषयितया स्वरूपतो ज्ञानत्वविशिष्टं यत्समवायेन ज्ञानत्व-
त्वावच्छिन्नविशिष्टं तद्भेदीयप्रतियोगितामादायाव्याप्तिः । साध्यतावच्छेद-
कताप्रतियोगिकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं यत् स्वरूपतो ज्ञानत्वावच्छिन्न-
विशेषणतापन्नं ज्ञानत्वत्वविशिष्टमेकं ज्ञानत्वत्वावच्छिन्नधर्मितायां स्वरूपतो
ऽवच्छेदकीभूतं ज्ञानत्वमेकमित्याकारकधीविशेषविषयत्वं तदवच्छिन्नानुयो-
गिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकत्वाभावेन तस्या निरुक्तप्रतियोगिताभिन्न-
त्वात् । साध्यतावच्छेदकताप्रतियोगिकपर्याप्त्यवच्छेदकतादृशप्रतियोगिता-
वच्छेदकतापर्याप्त्यनवच्छेदकत्वविवक्षणे अलं साध्यतावच्छेदकतदितरो-
भयानवच्छिन्नत्वेन प्रतियोगिताविशेषणेनेति तादृशाव्याप्तिवारणं निरुक्ति
कुशलैरनुचिन्तनीयमित्यन्तमधिकांशेन ॥५॥

‘साध्यतावच्छेदकभिन्नो यस्साध्यनिष्ठो धर्मः तदनवच्छेद्या तु प्रति-
योगिता न प्रवेश्ये’ति जगदीशः ॥ अत्र साध्यवृत्तित्वं प्रतियोगितावच्छे-
दकताघटकसंबंधेन न तु साध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधेन, तथा सति
महानसवृत्तित्वादेः साध्यतावच्छेदकताघटकसमवायेन साध्यावृत्तितया
महानसवृत्तिवद्बुद्धभावप्रतियोगिताया वारणानुपपत्तेः, नापि स्वरूपेण,
तद्वह्निगततद्रूपादेः स्वरूपेण साध्यावृत्तितया तद्रूपवद्बुद्धभावप्रतियोगि-
ताया अवारणप्रसङ्गात् । न च सर्वस्यापि संबन्धस्य यत्किंचिद्भावप्रतियोगि-
तावच्छेदकतावच्छेदकसंबन्धत्वात् प्रतियोगितावच्छेदकताघटकसंबन्धत्वस्या-
व्यावर्तकतया संबन्धसामान्येन साध्यवृत्तित्वलाभेन घटत्वादेरपि कालिकसं-
बन्धेन साध्यवृत्तितया तदनवच्छेद्यत्वविरहेण घटाभावप्रतियोगिताया लक्षण-
घटकत्वासंभवेन तादृशप्रतियोगित्वाप्रसिद्धिरिति वाच्यम् । स्वावच्छेदकता-
घटकसंबन्धेन साध्यवृत्तिसाध्यतावच्छेदकताभिन्नधर्मानवच्छिन्ना हेतुमि-

घटाभावीया या स्वात्मिका प्रतियोगिता तस्या विवक्षणात् । तथा च घटा-
भावप्रतियोगितायाः स्वपदेनोपादाने स्वावच्छेदकताघटकसमवायेन साध्य-
वृत्तित्वं न घटत्वे अपि तु द्रव्यत्वादौ तदनवच्छेद्या स्वात्मिका घटाभावीय-
प्रतियोगिता प्रसिद्धेति । न च स्वत्वाननुगमेन दोषशकनीयः । प्रतियोगि-
ताविशिष्टत्वस्य हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगिताविशेषणत्वे तात्पर्यात् । प्रतियो-
गितावैशिष्ट्यं च स्वतादात्म्य, स्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकभेदवत्वो-
पयसंबंधेन, स्वनिष्ठावच्छेदकता च, स्वावच्छेदकतावच्छेदकसंबंधावच्छि-
न्नसाध्यनिरूपितवृत्तित्वावत्साध्यतावच्छेदकधर्माभिन्नधर्मावच्छिन्नत्वसंबंधे-
न । घटाभावप्रतियोगितां स्वात्मकप्रतियोगितां चादाय महानसवृत्ति-
बहुचभावप्रतियोगितायां प्रतियोगितावैशिष्ट्यवारणाय प्रथमद्वितीयसंबंधयो-
र्विवेकः ॥६॥

अत्र कल्पे वह्निमान् धूमादित्यादौ घटाद्यभावप्रतियोगितायास्सा-
ध्यतावच्छेदकातिरिक्तघटत्वावच्छिन्नतया लक्षणघटकत्वानुपपत्तिरिति सा-
ध्यतावच्छेदकातिरिक्तधर्मे साध्यनिष्ठत्वनिवेशः । अथात्र घटाभावप्रतियो-
गिताया लक्षणघटकत्वासंभवेऽपि विषयितया वह्निवविशिष्टाभावीयप्रतियो-
गिताया लक्षणघटकत्वसंभवाद्ब्यर्थमेव तद्विशेषणम् । न चाग्निप्रतियोगितायां
साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वनिवेशात्संयोगसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगि-
ताकस्यैव विषयितया वह्निवविशिष्टाभावस्य धर्तव्यतया तस्य प्रतियोगिता-
वच्छेदकसंबंधेन ज्ञानाद्यात्मकप्रतियोग्याधिकरणाप्रसिद्ध्या प्रतियोगिवैयधि-
करणसंबंधेन तदीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकेतरानवच्छिन्नत्वमर्कि-
चित्करमिति वाच्यम् । घटानुयोगिककालिकसंबंधेन वह्निवविशिष्टाभावस्य
स्वप्रतियोगितावच्छेदकसंयोगेन प्रतियोग्याधिकरणप्रसिद्ध्या तदीयप्रतियो-
गितासमादायैव वह्निमान् धूमादित्यादौ लक्षणसमन्वयसंभवात् । न च कालाति-
रिक्तविवृत्तिसंयोगेन घटादेस्साध्यतायां महाकालत्वादिहेतावव्याप्तिः ।
घटानुयोगिककालिकसंबंधेन घटत्वविशिष्टस्योक्तसंबंधेन हेत्वधिकरण-

महाकाले सत्वात् । गुणानुयोगिककालिकसंबन्धेन पटत्वविशिष्टस्य उक्त-
संयोगेन अधिकरणाप्रसिद्ध्या महादिगनुयोगिकदिक्कृतविशेषणतया घटत्वा-
दिविशिष्टस्य केवलसंयोगेन घटादौ संबन्धित्वेऽपि उक्तसंबन्धेन संबन्धित्वासंभवेन
तत्तदभावानां लक्षणाघटकत्वादिति वाच्यम् । साध्यवृत्तित्वनिवेशेऽपि उक्त-
स्थले कालिकेन घटादिसाध्यकमहाकालत्वादिहेताविव अव्याप्तेर्दुर्वारतया
साध्यतावच्छेदकसंबन्धसामान्ये स्वप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगि-
कत्व, हेत्वधिकरणीभूतयत्किंचिद्भ्रूयकत्यनुयोगिकत्व, उभयाभावघटितक-
ल्पस्य आदरणीयतया विषयतया घटत्वविशिष्टाभावमादायैव लक्षणसमन्व-
यात् । न च तथापि तत्प्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकताव-
च्छेदकसमवायसंबन्धावच्छिन्नत्वाभावान्न तस्य लक्षणघटकत्वमिति वाच्यम् ।
वह्नित्वप्रतियोगिकसमवायेन वह्नित्वादेस्साध्यतावच्छेदकतायां धूमादिहेतौ
साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंबन्धावच्छिन्नहेतुमन्निष्ठा भावप्रतियोगिताव-
च्छेदकत्वाप्रसिद्ध्या अव्याप्तिवारणाय साध्यतावच्छेदकताघटकसंबन्धा-
वच्छिन्नावच्छेदकताप्रतियोगिकस्वरूपेण निरुक्तप्रतियोगितावच्छेदकत्वा-
भावस्यैव साध्यतावच्छेदके त्वया निवेशनीयतया अस्मन्मते तथा-
निवेशे विषयतया घटत्वादिविशिष्टाभावप्रतियोगितावच्छेदकतायाः निरु-
क्तस्वरूपात्मकव्यधिकरणसंबन्धेन अभावस्य साध्यतावच्छेदके सत्त्वेन अव्या-
प्यभावात् । मैवम् ॥ तद्वह्नयनुयोगिकसमवायेन वह्नित्ववद्वह्निर्नास्तीति-
प्रतीतिसिद्धाभावीयप्रतियोगितायाः साध्यतावच्छेदकेतरानवच्छिन्नतया
तदवच्छेदकत्वस्य शुद्धसमवायसंबन्धावच्छिन्नस्य निरुक्तावच्छेदकताप्रति-
योगिकस्वरूपेण वह्नित्वे सत्त्वाद्ब्रह्मिमान् धूमादित्यादावव्याप्तिवारणाय
साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंबन्धावच्छिन्न साध्यतावच्छेदकनिष्ठावच्छेदक-
ताभिन्नावच्छेदकत्वानिरूपकत्वस्यैव साध्यतावच्छेदकेतरानवच्छिन्नत्व-
पदेन विवक्षणीयतया विषयितया वह्नित्वविशिष्टाभावप्रतियोगितायाः तथा-
विधावच्छेदकताभिन्नविषयितासंबन्धावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपकत्वेन लक्ष

णाघटकतया जसंभववारणाय साध्यवृत्तिधर्मनिष्ठत्वस्य निरुक्तावच्छेदकता-
भिन्नावच्छेदकतायां निर्वक्षणीयतया तल्लाभायैव साध्यनिष्ठत्वस्य सार्थ-
कत्वादित्यलम् ॥६॥

‘द्रव्यत्वादिरूपेणेत्यादिनिर्दिशती’त्यंतं जागदीशी; द्रव्यत्वादिरूपे-
णेति तृतीयार्थः अवच्छिन्नत्वम्, अन्वयश्चास्य व्याप्यत्वपदार्थभूतानुमिति-
जनकतावच्छेदकप्रकारतानिरूपितप्रकारत्वाश्रयस्यैकदेशप्रथमप्रकारतायां ।
तत्रैव धूम इति सप्तम्यंतार्थधूमनिष्ठत्वस्यान्वयः । तथा च द्रव्यत्वादिरू-
पेण धूमे वह्निव्याप्यत्वस्येत्यस्य वह्यनुमितिजनकतावच्छेदकधूमनिष्ठद्रव्य-
त्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितप्रकारताश्रयस्येत्यर्थः । धूमसामान्य इति ।
धूमत्वरूपसामान्यधर्मावच्छिन्न इत्यर्थः । अत्रापि सप्तम्यर्थो निष्ठत्वं ; तस्य
पूर्वोक्तव्याप्यत्वपदार्थैकदेशप्रथमप्रकारतायामन्वयः । धूमविशेषणतापन्न-
धूमत्वस्यापि धर्मिपारतन्त्र्येण उक्तप्रकारतायामन्वयः । न च धूमानन्वयि-
प्रकारतायां कथं तद्विशेषणधूमत्वान्वयः । स्वविशेष्यान्वयिनि स्वान्वयस्यैव
धर्मिपारतन्त्र्येण अन्वयरूपत्वादिति वाच्यम् । एतदनुरोधेन प्रकृत्यर्थधूम-
स्यापि सप्तम्यर्थनिष्ठत्वपारतन्त्र्येण प्रकारतायामन्वयस्वीकारेण तत्पारतन्त्र्येण
धूमत्वस्यापि तत्रान्वयसंभवात् । तथा च धूमसामान्यं वा तत्तद्वह्निव्याप्यत्वस्य-
त्यस्य तत्तद्वह्नित्वावच्छिन्नविधेयकानुमितिजनकतावच्छेदकधूमनिष्ठधूमत्वा-
वच्छिन्नप्रकारतानिरूपितप्रकारत्वाश्रयस्येत्यर्थः । तादृशप्रकारताश्रयं च
द्रव्यव्यापकवह्निसामानाधिकरण्यं धूमव्यापकतत्तद्वह्निसामानाधिकरण्यं
बोध्यम् । वारणार्थं—सामानाधिकरण्यांतार्थोद्देश्यतावच्छेदकाभावसंपाद-
नार्थम् । विशिष्य—तत्तद्वह्नित्वाद्यवच्छिन्ननिरूपितव्याप्यवृत्तिधर्म-
पुरस्कारेण । लक्ष्यं—सामानाधिकरण्यांतार्थोद्देश्यं । निर्दिशति—
मूलस्य तस्य व्याप्तिरिति उद्देश्यपदार्थतया प्रतिपादयतीत्यर्थः । तद्धर्माव-
च्छिन्नलिङ्गकतादृशधर्मावच्छिन्नविधेयताकानुमितिजनकतायां विषयविध-
यावच्छेदिकेति तदर्थं इति । धूमत्वादितत्तद्धर्मावच्छिन्नप्रकारताशा-

लिनिश्चयोत्तरवह्नित्वादितादृशधर्मावच्छिन्नविधेयताशाव्यनुमितित्वाव-
च्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकीभूतहेतुप्रकारतानिरूपितप्रकारताश्र-
येति तद्रूपविशिष्टस्येत्यादिव्याप्तिरित्यंतदीधितेरर्थ इत्यर्थः । अयं भावः ।
प्रतियोग्यसामानाधिकरण्येत्यादिमणिग्रंथेन निरुक्तप्रकारत्वावच्छिन्नोद्देश्य-
ताकः प्रतियोग्यसमानाधिकरणधूमसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छे-
दकवह्नित्वावच्छिन्नसामानाधिकरण्यत्वावच्छिन्नविधेयताको बोधो विवक्षितः ।
तत्र उद्देश्यतावच्छेदेन विधेयभानमप्यभिप्रेतम् । असति बाधके उद्देश्ये विधेय-
भासकसामग्न्या एव विधेये उद्देश्यतावच्छेदकावच्छेद्यत्वभासकत्वात् । तेन
धूमत्वावच्छिन्नहेतुकवह्नित्वावच्छिन्नसाध्यकानुमितौ द्रव्यव्यापकवह्निसामा-
नाधिकरण्यस्य धूमव्यापकमहानसीयवह्निसामानाधिकरण्यस्य च औपयिक-
त्वव्यवच्छेदः । उद्देश्यतावच्छेदके धूमत्वावच्छिन्नलिंगकत्वानिवेशाद्द्रव्यत्वा-
वच्छिन्नहेतुकवह्नित्वावच्छिन्नसाध्यकानुमितिजनकतावच्छेदकप्रकारतानिरू-
पितप्रकारताश्रये द्रव्यव्यापकवह्निसामानाधिकरण्ये वह्नित्वावच्छिन्नविधेय-
ताकत्वनिवेशात् धूमत्वावच्छिन्नलिंगकमहानसीयवह्नित्वावच्छिन्नविधेयकानु-
मितिजनकतावच्छेदकप्रकारतानिरूपितप्रकारत्वाश्रये धूमव्यापकमहानसीय-
वह्निसामानाधिकरण्ये च प्रकृतविधेयस्य न व्यभिचार इति । न च वह्नौ
द्रव्यव्यापकत्वविरहान्महानसीयवह्नौ धूमव्यापकत्वविरहाच्च उक्तविशिष्टयो-
रप्रसिद्ध्या कथं तत्र व्यभिचार इति वाच्यम् । संयोगेन वह्नेर्द्रव्यत्वावच्छिन्ना-
व्यापकत्वेपि तत्संबंधेन महानसीयवह्नेर्धूमत्वावच्छिन्नाव्यापकत्वेपि च
कालिकेन द्रव्यवह्नयोः धूममहानसीयवह्नयोश्च व्याप्यव्यापकभावसत्त्वात्
तत्रैव व्यभिचारसंभवात् । न चान्यसंबंधेन धूमहेतुकानुमित्यौपयिकव्याप्तौ
अन्यसंबंधेन वह्निसाध्यकानुमित्यौपयिकव्याप्तौ च संयोगसंबंधघटितप्रकृत-
विधेयस्य व्यभिचारवारणाय उद्देश्यतावच्छेदकनिरुक्तधर्मविशिष्टहेतुप्रकार-
तायां विधेयतायां च संयोगसंबंधावच्छिन्नत्वस्यावश्यं निवेशनीयतया तत् एव
कालिकसंबंधघटितनिरुक्तव्याप्तयोः व्यभिचारवारणान् कृतं तत्र धूमत्वाव-

च्छिन्नत्ववह्नित्वावच्छिन्नत्वयोर्निवेशेनेति वाच्यम् । कालिकसंबंधघटितधूम-
व्यापकवह्निसामानाधिकरण्यस्य विधेयतया तत्संबंधावच्छिन्नत्वेन प्रकारतावि-
धेयताघटितनिरुक्तरूपस्य उद्देश्यतावच्छेदकतया चाभिप्रेतत्वेन उक्तविशिष्ट-
योर्च्यभिचारस्य धूमत्ववह्नित्वावच्छिन्नत्वयोर्निवेशमंतरा वारयितुमशक्यत्वा-
दिति । एवमेवान्यसंबंधेन अन्यधर्मावच्छिन्नसाध्यहेतुकानुमितिजनकताघटि-
तोद्देश्यतावच्छेदकधर्मे तत्तद्धर्मावच्छिन्नहेतुसाध्यकत्वयोः प्रयोजनमवसेयमिति
दिक् ॥७॥

महानसीयवह्निवृत्तित्वविशिष्टजातिमान्नास्तीत्यभावं पटसमवेतत्ववि-
शिष्टजातिमदभावं चादाय वह्निमान् धूमात् जातिमत्वान् घटत्वादित्यादाव-
व्याप्तिवारणाय शुद्धविशिष्टसाध्यतावच्छेदकस्थलीयलक्षणप्रविष्टावच्छेदकत-
योर्निरवच्छिन्नत्वसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतदितरोभयानवच्छिन्नत्वे विशे-
षणे निवेशिते जगदीशेन ॥ अत्रेयमाशंका ॥ महानसीयवह्निवृत्तित्वोपल-
क्षितजात्यवच्छिन्नाभावस्य धूमाधिकरणपर्वतादावसत्वान्महानसीयवह्निवृत्ति-
त्वविशिष्टजात्यवच्छिन्नाभावमादाय दोषो वक्तव्यः । तच्च न संभवति ।
तत्प्रतियोगितावच्छेदकतायाः महानसीयवह्निवृत्तित्वविशिष्टजातिप्रतियोगि-
कसमवायसंबंधावच्छिन्नायास्साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकशुद्धसमवायसंबंधा-
वच्छिन्नत्वाभावेन दोषाभावात् पटसमवेतत्वविशिष्टजातिमदभावस्याप्युक्त-
रीत्यैव वारणात् । न च तत्प्रतियोगितावच्छेदकतायां शुद्धसमवाय एवा-
वच्छेदकोऽस्त्विति वाच्यम् । तथा सति महानसीयवह्निवृत्तित्वजात्यवच्छि-
न्नाभावतदुपलक्षितजात्यवच्छिन्नाभावयोरविशेषप्रसङ्गात् । न च विशिष्टाव-
च्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकतायामवच्छेदकविशेषणम् अवच्छेदकं ।
उपलक्षितावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकतायां तन्न तथेति । अनेनैव तयो-
र्विशेषोपपत्तेस्तदर्थं विशिष्टावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकतायां विशिष्टा-
प्रतियोगिकसंबंधावच्छिन्नत्वस्वीकारोऽनुचित इति वाच्यम् । प्रतियोगिता-
संसर्गकबुद्धौ अवच्छेदकांशे प्रकारतया भासमानस्य प्रतियोगितावच्छेदकता-

वच्छेदकत्वभाननियमात् । कथमन्यथा घटादिशून्ये भूतले जातित्वे
 प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकत्वानवगाही प्रतियोगितावच्छेदकतया
 भासमानघटत्वादौ प्रकारतया तदवगाही अत्र जातिमान्नास्तीत्या-
 कारकप्रत्ययो न भवेत् । न च विशिष्टप्रतियोगिकसमवायसंबंधावच्छिन्नायां
 विशिष्टावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकतायां अधिकंत्वित्यादिन्यायेन
 साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वसंभवादितिवाच्यम् । महानसी-
 यवह्वयनुयोगिकसमवायेन वह्नित्वविशिष्टाभावमादाय वह्निमान् धूमादित्या-
 दावव्याप्तिवारणाय साध्यतावच्छेदकतानिरूपितसंसर्गतावच्छेदकतापर्या-
 प्त्यवच्छेदकरूपवृत्तिसंसर्गताकत्वात्मकस्य साध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधा-
 वच्छिन्नत्वस्य वक्तव्यतया तस्य तत्रासत्वात् । वृत्तित्वं च स्वावच्छेदकतात्वा-
 वच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्त्यवच्छेदकत्वसंबंधेनेति । अत्रोच्यते । यथा
 विशिष्टाभावप्रतियोगित्वं प्रतियोगितद्विशेषणोभयपर्याप्तं उपलक्षिताभावप्र-
 तियोगित्वं च केवलविशेष्ये पर्याप्तमिति विशिष्टाभावोपलक्षिताभावयोर्वि-
 शेषः, तथा विशिष्टावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वं अवच्छेदकतद्वि-
 शेषणोभयपर्याप्तं उपलक्षितावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वं केवलवि-
 शेष्ये पर्याप्तमिति विशिष्टावच्छिन्नाभावोपलक्षितावच्छिन्नाभावयोरपि
 विशेष इत्येतन्मते महानसीयवह्निवृत्तित्वविशिष्टजातिमदभावप्रतियोगिता-
 वच्छेदकतायाः महानसीयवह्निवृत्तित्ववैशिष्ट्यं, जाति, उभयपर्याप्तायाः सा-
 ध्यतावच्छेदकताघटकशुद्धसमवायसंबंधावच्छिन्नत्वेन तामादायाव्याप्तिवार-
 णाय निरवच्छिन्नत्वस्य पटसमवेतत्वविशिष्टजातिमदभावप्रतियोगितावच्छेद-
 कताया अपि उक्तीत्या लक्षणघटकतया तामादायाव्याप्तिवारणाय साध्यता-
 वच्छेदकतावच्छेदकतदितरोभयानवच्छिन्नत्वस्यापि सार्थक्यसंभवात् । न च
 प्रतियोगितायाः विशिष्टप्रतियोगिकसंबंधावच्छिन्नत्वतदभावाभ्यामेव विशि-
 ष्टाभावोपलक्षिताभावयोरपि विशेषोपपत्त्या प्रतियोगितायाः प्रतियोगि-
 तद्विशेषणोभयपर्याप्तत्वापर्याप्तत्वाभ्यां तद्विशेषादरो निर्युक्तिक इति दृष्टांता

संगत्या एतन्मतं निर्युक्तिकमिति वाच्यम् । एकत्वप्रागभावविशिष्टघटत्वाव-
च्छिन्नप्रतियोगिकसंयोगाप्रसिद्ध्या प्रतियोगितायां तदवच्छिन्नत्वासंभवात् ।
एकत्वप्रागभावविशिष्टघटाभावतदुपलक्षितघटाभावयोः प्रतियोगितायां
विशिष्टप्रतियोगिकसंबंधावच्छिन्नत्वतदभावाभ्यां विशेषस्य दुरुपपादतया प्र-
तियोगितायाः उभयपर्याप्तत्वतदभावाभ्यामेव विशेषस्य अकामेनाप्यवश्योप-
पादनीयत्वात् ॥ अथैतन्मतावलंबने घटवृत्तित्वोपलक्षितजात्यवच्छिन्नसाध्यके
घटत्वादिहेतौ घटसमवेतत्वविशिष्टजात्यवच्छिन्नाभावमादायाव्याप्तिप्रसङ्गः ।
न च नासौ प्रतियोगिव्यधिकरणः । हेत्वधिकरणे घटे घटसमवेतत्वोपल-
क्षितजातिमत्वानिति प्रतीत्या तादृशप्रतीतिसिद्धघटसमवेतत्वोपलक्षितजात्य-
वच्छिन्नाधेयतायाः उक्ताभावप्रतियोगितावच्छेदकतापर्याप्त्याधिकरणघटस-
मवेतत्वविशिष्टघटे सत्त्वादिति वाच्यम् । घटसमवेतत्वविशिष्टजातिमत्सा-
ध्यकघटत्वादिहेतौ व्यभिचारिणि घटसमवेतत्वविशिष्टजातिमदभावस्य हेत्व-
धिकरणे घटे उक्तदिशा प्रतियोगिमामानाधिकरण्यापत्या प्रतियोग्यसमाना-
धिकरणहेतुसमानाधिकरणाभावेत्यंतन प्रतियोगितावच्छेदकताविशिष्टान्या-
वच्छेदकत्वानिरूपकआधेयतानिरूपितअधिकरणत्वावच्छिन्नभेदवद्वेत्वधि-
करणवृत्त्यभावो विवक्षणीयः । प्रतियोगितावच्छेदकतावैशिष्ट्यं च स्वावच्छे-
दकसंबंधावच्छिन्नत्व, स्वसामानाधिकरण्य, स्वसंबंधित्व, एतन्नित्यसंबंधेन ;
स्वसंबंधित्वं च स्वविशिष्टधर्मविशिष्टत्व, स्वनिष्ठं यद्वर्माविशिष्टान्यत्वं तद्वत्त्व,
अन्यतरसंबंधेन; एतदन्यतरघटकप्रथमसंबंधशरीरे धर्मे स्ववैशिष्ट्यं च स्वावच्छे-
दकत्व, स्वाश्रयत्व, उभयसंबंधेन । अत्र सर्वत्रापि स्वपदं प्रतियोगितावच्छे-
दकतापरम् । धर्मविशिष्टत्वं च स्वावच्छिन्नत्व, स्ववृत्तित्व, उभयसंबंधेन । एत-
दन्यतरघटकद्वितीयसंबंधे धर्मविशिष्टत्वमपि उक्तधर्मविशिष्टत्वनियामकाभय-
संबंधेन । तथा च घटसमवेतत्वविशिष्टजात्यवच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताया
घटसमवेतत्ववैशिष्ट्य, जाति, उभयपर्याप्तायाः घटसमवेतत्वोपलक्षितजात्यव-
च्छिन्नाधेयतावच्छेदकतायां केवलजातिपर्याप्तायां प्रथमद्वितीयसंबंधयोस्सत्त्वे-

ऽपि उक्तोभयसंबंधेन स्वविशिष्टं यद्वटसमवेतत्ववैशिष्ट्यं तद्वृत्तित्वाभावेन स्ववृत्तित्वघटितोक्तोभयसंबंधेन स्वविशिष्टधर्मविशिष्टत्वाभावात् स्वस्मिन् घटसमवेतत्वविशिष्टत्वरूपधर्मविशिष्टं धर्मविशिष्टान्यत्वासंभवेन स्ववृत्तिधर्मविशिष्टान्यत्वस्य स्वसंबंधत्वाभावाच्च िक्तान्यतरसंबंधेन स्वसंबंधित्वात्मकतृतीयसंबंधाभावात् तस्याः प्रतियोगितावच्छेदकताविशिष्टान्यतया तादृशावच्छेदकत्वानिरूपिका या घटसमवेतत्वविशिष्टजात्यवच्छिन्नार्थयता तन्निरूपिताधिकरणत्वावच्छिन्नभेदस्य हेत्वधिकरणे घट सत्त्वेन उक्तविशिष्टावच्छिन्नाभावस्य उक्तव्यभिचारिणि लक्षणघटकत्वम् । तथा च घटसमवेतत्वापलक्षितजात्यवच्छिन्नसाध्यकघटत्वादिसद्गतावप्युक्तरीत्या उक्तविशिष्टावच्छिन्नाभावस्य प्रतियोगिवैयधिकरण्यासंभवेनाव्याप्तिभया उक्तमतावलंबनमयुक्तमिति । मैवम् । स्वसामानाधिकरण्य, स्वसंबंधित्वाभयसंबंधेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यत्वस्य साध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधावच्छिन्नत्वपदेन विवक्षणात् एतन्मतावलंबनंऽपि दोषाभावादिति । स्वसंबंधित्वं च स्वानवच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्व स्वासंबंधित्व अन्यतरसंबंधेन । स्वासंबंधित्वं च स्वविशिष्टधर्मविशिष्टत्व स्वनिष्ठधर्मविशिष्टान्यत्ववत्त्वेतदन्यतरसंबंधेन; तथा च घटसमवेतत्वोपलक्षितजातिमत्वान् घटत्वादित्यादौ विशिष्टार्थावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतायाः उक्तोभयसंबंधेन स्वविशिष्टधर्माप्रसिद्ध्या तद्विशिष्टत्वसंबंधासंभवात् स्ववृत्तित्व, स्वावच्छिन्नत्व, उभयसंबंधेन घटसमवेतत्वात्मकधर्मविशिष्टतया स्ववृत्तियद्धर्मविशिष्टान्यत्वं तद्वत्तारूपसंबंधाभावाच्च उक्तान्यतरसंबंधेन स्वासंबंधित्वस्य स्वसामानाधिकरण्यस्य च सत्त्वेन उक्तोभयसंबंधेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टतया तामादायाव्याप्तिवारणसंभवात् । यद्यपि जातिमद्वान् घटत्वादित्यादौ घटसमवेतत्वविशिष्टजातिमदभावप्रतियोगितावच्छेदकतायाः जातिमात्रपर्याप्ता या साध्यतावच्छेदकता पूर्वोक्तान्यतरसंबंधेन तदसंबंधित्वस्य तत्सामानाधिकरण्यस्य सत्त्वेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टतया तामादायाव्याप्तिर्न प्रसज्यते । न च जाति-

त्वोपलक्षितजातेस्साध्यतावच्छेदकत्वे अव्याप्तेरसंभवेपि जातित्वविशिष्टजाते-
 स्साध्यतावच्छेदकतायां पटसमवेतत्वविशिष्टजातित्वविशिष्टावच्छिन्नाभाव-
 प्रतियोगितावच्छेदकतामादायाव्याप्तिः प्रसज्यते । तस्याः पटसमवेतत्व, जा-
 तित्वतद्विशेष्यीभूतजातिएतत्रितयपर्याप्तायाः जातित्वतद्विशेष्यीभूतजाति,
 एतदुभयपर्याप्ता या साध्यतावच्छेदकता स्वावच्छेदकत्व स्वाश्रयत्वोभयसंब-
 धेन तद्विशिष्टं यज्जातित्वं अधिकंत्वित्यादिन्यायेन तदवच्छिन्नतया तद्वृत्तित-
 या च उक्तान्यतरसंबंधेन तदसंबंधित्वविरहेण साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा-
 न्यत्वादिति तामादायाव्याप्तिवारणाय साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतदि-
 तरेत्यादिविशेषणमावश्यकमिति वाच्यम् । अवच्छेदकतायां तद्विशेषणोपा-
 दानेपि घटसमवेतत्वोपलक्षितजातित्वविशिष्टजातेस्साध्यतावच्छेदकत्वे घट-
 समवेतत्वविशिष्टजातित्वविशिष्टावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकतामादा-
 याव्याप्तिवारणाय स्वविशिष्टधर्मविशिष्टत्वशरीरनिविष्टधर्मवैशिष्ट्यनियामक-
 संबंधघटकस्वावच्छिन्नत्वस्य स्वेतरानवच्छिन्नत्वरूपस्य विवक्षणीयत्वेन तत
 एव जातित्वविशिष्टमद्वान् घटत्वादित्यादौ घटसमवेतत्वविशिष्टजातिविशि-
 ष्टाभावप्रतियोगितावच्छेदकतावारणेन तद्वैयर्थ्यं दुर्वारम् । तथापि जातिम-
 द्द्वान् घटत्वादित्यादौ जातिघटत्वोभयविशिष्टाभावप्रतियोगितावच्छेदकता-
 मादायाव्याप्तिवारणाय तद्विशेषणसार्थक्यमवसेयमिति दिक् ॥८॥

विशिष्टाविशिष्टसाध्यकस्थलीयलक्षणनिरुक्त्यो भेदमवलम्ब्य विशिष्ट-
 साध्यतावच्छेदकस्थलीयलक्षणे प्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदक-
 तावच्छेदकेतरानवच्छिन्नत्वं अविशिष्टसाध्यतावच्छेदकस्थलीयलक्षणे प्रति-
 योगितावच्छेदकतायां निरवच्छिन्नत्वं निवेशितं जगदीशेन । अत्रेयमाशङ्का ।
 अवच्छेदकतासंबंधावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकत्वनिष्ठप्रतियोगिताकाभावव-
 द्दर्पानवच्छिन्नत्वस्य अवच्छेदकताविशेषणत्वेनैव वह्निमान् धूमादित्यादौ महा
 नसीयवह्निवृत्तित्वविशिष्टजातिमदभावमादाय अव्याप्तेः जातिमत्वान् घटत्वा-
 दित्यादौ पटसमवेतत्वविशिष्टजातिमदभावमादाय अव्याप्तेश्च वारणसंभवात्

तदर्थं लक्षणनिरुक्तिभेदावलंबोऽनुचित इति । तथा हि । वह्निमान् धूमादि-
 त्यादौ निरवच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकतायाः अवच्छेदकतासंबंधस्य व्यधिकर-
 णतया तत्संबंधावच्छिन्नतदभावस्य केवलान्वयितया तद्धान्यो महानसीय-
 वह्निवृत्तित्वादिविशिष्टरूपो धर्मः तदवच्छिन्नत्वेन महानसीयवह्निवृत्तित्व-
 विशिष्टजातिमदभावप्रतियोगितावच्छेदकतावारणं जातिमत्वान् घटत्वादि-
 त्यादाववच्छेदकतासंबंधेन साध्यतावच्छेदकत्वाभाववत्पटसमवेतत्ववैशिष्ट्या-
 वच्छिन्नत्वेन पटसमवेतत्वविशिष्टजातिमदभावप्रतियोगितावच्छेदकतावारणं
 चेति । न च वृत्यनियामकसंबंधस्याभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वमते अवच्छे-
 दकतासंबंधस्य वृत्यनियामकत्वेन तत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगित्वाप्रसिद्ध्या
 साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकत्वाभाववद्दूर्मानवच्छिन्नत्वस्यैव निवेशनीयतया
 शुद्धसाध्यतावच्छेदककस्थले साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकत्वाप्रसिद्ध्या तद्घ-
 टितलक्षणायोगेन अवच्छेदकतायां निरवच्छिन्नत्वघटितलक्षणांतरानुसरणमा-
 वश्यकमिति वाच्यम् । साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकत्वाभावस्थाने साध्यता-
 वच्छेदकत्वनिष्ठनिरूपितत्वसंबंधावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितावच्छेदकतात्वा-
 वच्छिन्नस्वरूपसंबंधावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतायाः प्रमीयविशेष्य-
 तानिरूपितस्वरूपसंबंधेनाभावस्य निवेशनीयत्वात् । तथा च तादृशा-
 भाववद्दूर्मानवच्छिन्नत्वं विशेषणं फलितं । एवं च वह्निमान् धूमा-
 दित्यादौ अविशिष्टसाध्यतावच्छेदककस्थले साध्यतावच्छेदकतावच्छेदक-
 त्वाप्रसिद्धावपि साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकत्ववत् इत्याकारकावच्छे-
 दकतायां निरूपितत्वसंबंधेन साध्यतावच्छेदकताप्रकारकभ्रमे प्रसिद्धस्य
 निरुक्तविशेष्यत्वस्य प्रमीयविशेष्यताप्रतियोगिकस्वरूपसंबंधात्मकव्यधिक-
 रणसंबंधेनाभावस्य प्रसिद्ध्या नाव्याप्त्यवकाश इति । न हि विशेषरूपेण
 संसर्गत्वं साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नाधिकरणतानिरूपितस्वरूपसंब-
 धेन प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छिन्ननिरूपिताधिकरणत्वाभावं निवेशयतो
 जगदीशस्याननुमतं । यद्वा स्वनिष्ठत्वप्रमीयत्वउभयाभाववत् साध्यताव-

च्छेदकतानिष्ठप्रकारतानिरूपितअवच्छेदकतानिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यता-
सामान्यकधर्मानवच्छिन्नत्वमेव साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकेतरानवच्छिन्न-
त्वम् । तथा च अविशिष्टसाध्यतावच्छेदकस्थले महानसीयवह्निवृत्तित्ववै-
शिष्ट्यादिस्सर्वोऽपि धर्मः प्रमीयत्वाभावेन निरुक्तोभयाभाववन्निरुक्तविशेष्य-
तासामान्यकः प्रसिद्धः । तदनवच्छेद्यघटाद्यभावप्रतियोगितावच्छेदकता-
शून्यत्वं साध्यतावच्छेदके निराबाधमिति व्याप्तिनिरुक्तिभेदावलंबोनुचित
इति चेन्मैवम् । साध्यसाधनभेदेन व्याप्तेर्भेदस्यावश्यकतया यथाकथंचि-
न्निरुक्त्यैक्यसंभवेऽपि तस्याकिंचित्करतया विशिष्टसाध्यतावच्छेदककानुमि-
तौ गत्यंतरविरहेण साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकेतरानवच्छिन्नत्वरूपगुरुविशे-
षणघटितव्याप्तेरूपयोगित्वेपि अविशिष्टसाध्यतावच्छेदककानुमितौ लघुतर-
निरवच्छिन्नत्वघटितव्याप्तेरेवोपयोगित्वं बाधकाभावात् , न तु गुरुतरनिरु-
क्तविशेषणघटिताया इत्याशयेन निरुक्तिभेदावलंबात् ; न तु कथंचिदपि
निर्वचनैक्यासंभव इत्याशयेन ॥९॥

‘यद्यप्यवश्यं कृष्णाभिः पर्वतत्वचत्वरत्वादिविशिष्टतत्तद्भूमत्वावच्छि-
न्नाधिकरणताव्यक्तिभिरेव धूमवानिति प्रतीत्युपपत्तौ धूमत्वावच्छिन्नाधिकर-
णतायां मानाभावात् वह्निमान् धूमादित्यादावव्याप्तिरिति जागदीशी । अथ
पर्वतत्वविशिष्टधूमवानिति प्रतीतौ पर्वतत्ववैशिष्ट्यमात्रस्यैव अवच्छेदकत्वं
भासते न तु धूमत्वस्यापि प्रयोजनाभावात् इति पर्वतीयत्वविशिष्टधूमत्वाव-
च्छिन्नाधिकरणत्वाप्रसिद्ध्या तथा धूमवानिति प्रतीत्युपपादनं जगदीशस्या-
नुचितमितिचेत् अत्र केचित् । एकधर्मावच्छिन्नाधेयताया ऐक्यमते घटान्य-
त्वविशिष्टद्रव्यवानिति प्रतीतिसिद्धघटान्यत्वविशिष्टद्रव्यत्वावच्छिन्नघटान्य-
त्वविशिष्ट्यावद्रव्यनिष्ठाधेयताया एकतया धूमनिष्ठतादृशाधेयतानिरूपिता-
धिकरणताया इदादौ सत्त्वेन धूमनिष्ठाधेयतात्त्वेन तदवगाहिइदो धूमवा-
निति प्रत्ययस्य प्रमात्ववारणाय धूमवानिति प्रतीतौ धूमत्वावच्छिन्नाधेयता-
त्त्वेन आधेयताभानस्यावश्यकतया पर्वतत्वविशिष्टधूमवानिति प्रतीतिसिद्धा-

धेयतायां धूमत्वावच्छिन्नत्वानुपगमे तेन रूपेण तदवगाहिपर्वतो धूमवानिति प्रत्ययोपि प्रमा न स्यादिति तत्र धूमत्वावच्छिन्नत्वस्यावश्यकत्वादित्याहुः विवदन्ते चात्र बहवो विद्वांसः । घटान्यत्वविशिष्टद्रव्यत्वावच्छिन्नायाः घटान्यत्वविशिष्ट्यावद्रव्यनिष्ठाया आधेयताया ऐक्योपगमे हेतुतावच्छेदके धूमत्वे घटान्यत्वविशिष्टद्रव्यत्वावच्छिन्नस्वाश्रयनिष्ठाधेयतानिरूपिताधिकरणतावद्भूतनिष्ठाधिकरणतानिरूपकतानवच्छेदकत्वसत्त्वेपि आधेयतावच्छेदकत्वाभावेन निरूक्तोभयाभावशालितया स्वाश्रयाधिकरणयत्पदेन हृदादिकमादाय वह्निमान् धूमादित्यादावव्याप्तेः हेतुतावच्छेदकधर्मे स्वाश्रयाधिकरणीभूतयन्निष्ठेत्यादिपरिष्कारेपि दुर्वारतापत्तेः । किञ्च घटान्यत्वविशिष्टद्रव्यवानिति प्रतीतेरपि तत्तद्व्यक्तिवृत्तित्ववैशिष्ट्यावच्छिन्नाधिकरणताविषयकत्वेनैवोपपत्तौ घटान्यत्वविशिष्टद्रव्यत्वावच्छिन्नाधेयतायां मानाभावेन तामादाय हृदादौ धूमवत्ताप्रतीत्यापादनस्य असंभवात् । धूमवानिति प्रतीतौ धूमत्वावच्छिन्नत्वेनाधेयताभानं निष्प्रयोजनमिति । अथ घटान्यत्वविशिष्टद्रव्यवानिति प्रतीतौ घटान्यत्वविशिष्टद्रव्यनिष्ठत्वेन तत्तद्व्यक्तिवृत्तित्ववैशिष्ट्यावच्छिन्नाधेयताया भानोपगमे घटतदतिरिक्तवृत्तिदण्डात्मकघटान्यत्वविशिष्टद्रव्यनिष्ठघटव्यक्तिवृत्तित्ववैशिष्ट्यावच्छिन्नाधेयतानिरूपिताधिकरणताया घटे सत्त्वेन घटो घटान्यत्वविशिष्टद्रव्यवानिति प्रतीत्यापत्या तत्तद्व्यक्तिवृत्तित्ववैशिष्ट्यावच्छिन्नाधेयतात्वेनाधेयताभानोपगमे तत्तद्व्यक्तिवृत्तित्वादिवैशिष्ट्यानुपस्थितिदशायां पटादावपि तादृशप्रतीत्यनुपपत्या च घटान्यत्वविशिष्टद्रव्यत्वावच्छिन्नत्वेन आधेयताभानमावश्यकमिति घटान्यत्वविशिष्टद्रव्यत्वावच्छिन्नाधेयताप्रसिद्धिरिति चेत्तर्हि धूमवानिति प्रतीतावपि धूमनिष्ठत्वेनाधेयताभानस्य घटान्यत्वविशिष्टद्रव्यत्वावच्छिन्नधूमनिष्ठाधेयतामादाय हृदादौ धूमवानिति प्रतीत्यापत्या तत्तद्व्यक्तिवृत्तित्ववैशिष्ट्यावच्छिन्नत्वेन आधेयताभानस्यापि तदनुपस्थितिदशायां धूमवानिति प्रतीत्यनुपपत्या अयोगेन धूमत्वावच्छिन्नत्वेनाधेयताभानमावश्यकमिति धूमत्वादिरूपसामान्यधर्मा-

वच्छिन्नाधिकरणताया अप्रामाणिकत्वाभिधानमनुचितमापद्येत । यदि च पर्व-
 तत्वविशिष्टधूमवानितिप्रतीतिसिद्धपर्वतत्वादिर्वैशिष्ट्यधूमत्वधर्मद्वयावच्छिन्ना-
 धेयतायाः धूमवानिति प्रतीतौ धूमत्वावच्छिन्नत्वेन भानोपगमेनैव
 निर्वाहे धूमत्वावच्छिन्नातिरिक्ताधेयतायां मानाभावेन तस्या एवाप्रसिद्धत्वं
 ग्रन्थकाराभिप्रेतं ; न च धूमत्वावच्छिन्नातिरिक्ताधेयताया अप्रसिद्धावपि
 पर्वतत्वविशिष्टधूमत्वावच्छिन्नाधेयताया अधिकंत्वित्यादिन्यायेन हेतुताव-
 च्छेदकावच्छिन्नायाः प्रसिद्ध्या वह्निमान् धूमादित्यादावव्याप्त्ययोगात् अति-
 रिक्ताधेयताया अप्रामाणिकत्वाभिधानस्य प्रकृतानुपयोग इति वाच्यम् ।
 वह्निसामान्याभावो वह्नेरित्यादौ प्रतियोगितासंबन्धेन हेतौ प्रतियोगितासंब-
 धावच्छिन्नमहानसीयवह्नित्वावच्छिन्नाधेयताया अपि अधिकंत्वित्यादि-
 न्यायेन हेतुतावच्छेदकीभूतवह्नित्वावच्छिन्नतया तन्निरूपिताधिकरणतावन्म-
 हानसीयवह्नयभावे वह्निसामान्याभावत्वरूपसाध्याभावेनाव्याप्तिवारणाय
 इतरवारकघटितहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नत्वस्य वक्तव्यतया पर्वतत्वविशिष्टधूम-
 त्वावच्छिन्नाधेयतायां तादृशस्य हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नत्वस्यासत्त्वेन धूमत्व-
 मात्रावच्छिन्नातिरिक्ताधेयतामादायैव धूमादिहेतौ लक्षणसमन्वयस्य वक्तव्य-
 तथा तदप्रामाणिकत्वाभिधानस्य प्रकृतोपयोगादित्युच्यते । तदा तुल्ययु-
 क्ता तद्व्यक्तवृत्तित्वविशिष्टघटान्यत्वविशिष्टद्रव्यवानिति प्रतीतिसिद्धत-
 द्व्यक्तवृत्तित्वविशिष्टघटान्यत्वविशिष्टद्रव्यत्वावच्छिन्नाधेयतायाः घटान्य-
 त्वविशिष्टद्रव्यवानितिप्रतीतौ घटान्यत्वविशिष्टद्रव्यत्वावच्छिन्नत्वेन भानो-
 पगमेनैव निर्वाहात् । घटान्यत्वविशिष्टद्रव्यत्वावच्छिन्नातिरिक्ताधेयताया
 असिद्ध्या तामादायातिप्रसंगासंभवेन धूमवानिति प्रतीतौ धूमत्वाव-
 च्छिन्नत्वविशिष्टाधेयताभानमफलमेव । तद्व्यक्तवृत्तित्वविशिष्टगुणकर्मान्य-
 त्वविशिष्टसत्तावानितिप्रतीतिसिद्धाधेयतायाः गुणकर्मान्यत्वविशिष्टसत्ता-
 वानिति प्रतीतौ विशिष्टसत्तात्वावच्छिन्नत्वेन भानोपगमेनैव निर्वाहात् ।
 विशिष्टसत्तात्वावच्छिन्नाधेयताया अप्रसिद्ध्या हेतुतावच्छेदके विशिष्ट-

सत्तात्वे आधेयतावच्छेदकत्वाभावेन स्वाश्रयाधिकरणगुणनिष्ठाधिकरणतानि-
रूपिताधेयतानवच्छेदकत्वाधेयतावच्छेदकत्वोभयाभावसत्त्वेन स्वाश्रयाधिक-
रणयत्पदेन गुणमादाय द्रव्यं गुणकर्मान्यत्वविशिष्टसत्त्वादित्यादौ अव्याप्ति-
वारणमपि अशक्यमेव, अथ तत्तद्भ्यक्तिवृत्तित्ववैशिष्ट्यावच्छिन्नानन्ताधेयतासु
घटान्यत्वविशिष्टद्रव्यत्वावच्छिन्नत्वकल्पनामपेक्ष्य लाघवादातिरिक्ताधेयतायां
तत्कल्पनस्यैवोचिततया तामादायातिप्रसंगवारणाय धूमवानितिप्रतीतौ धूम-
त्वावच्छिन्नत्वविशिष्टाधेयताभानमावश्यकमिति चेत्तर्हि पर्वतत्ववैशिष्ट्याव-
च्छिन्नानन्ताधारतासु धूमत्वावच्छिन्नत्वकल्पनापेक्षया लाघवेनातिरिक्ताधेय-
तायां धूमत्वावच्छिन्नत्वकल्पनस्यैवोचितत्वात् । धूमत्वावच्छिन्नातिरिक्ता-
धिकरणत्वाप्रसिद्ध्याभिधानं उन्मत्तप्रलापतां भजेदित्येतत्समाधानं सुधीभि-
र्विभावनीयम् ॥१०॥

‘तथापि हेतुतावच्छेदकधर्मे स्वाश्रयाधिकरणीभूतयन्निष्ठाधिकरणता-
नवच्छेदकत्वस्य अधिकरणतावच्छेदकत्वस्य च द्वयोर्व्यतिरेकः तथाविधहेतु-
तावच्छेदकाश्रयस्याधिकरणमेव हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणेत्यनेन विव-
क्षितमिति जागदीशी ॥ अथात्र गुणत्ववान् नित्यज्ञानानुयोगिकविषयता-
संबन्धेन घटादित्यादावव्याप्तिः । नित्यज्ञानस्य विषयतासंबन्धेन सर्वाधार-
त्वात् तन्निष्ठनित्यज्ञानानुयोगिकविषयतासंबन्धावच्छिन्नाधिकरणतानिरूपक-
तानवच्छेदकत्वस्याप्रसिद्ध्या स्वाश्रयाधिकरणयत्पदार्थाप्रसिद्धेः । न च वृत्ति-
मति सर्वत्र नित्यज्ञाननिष्ठाधिकरणतानिरूपकतावच्छेदकत्वस्य सत्त्वेऽपि
अवृत्तौ तस्यासत्त्वात् न नित्यज्ञाननिष्ठाधिकरणतानिरूपकतानवच्छेदक-
त्वाप्रसिद्ध्या यत्पदार्थाप्रसिद्धिरिति वाच्यम् । तादात्म्येन गगनविशिष्टस्य
नित्यज्ञाने सत्त्वात् नित्यज्ञाननिष्ठा या विषयतासंबन्धावच्छिन्ना तादात्म्यसंब-
न्धावच्छिन्नगगनादिनिष्ठावच्छेदकताकरुणिरूपकताकाधिकरणता तन्निरूपक-
तावच्छेदकत्वस्य गगनादावपि सत्त्वेन तत्रापि निरुक्तानवच्छेदकत्वप्रसिद्ध्या
संभवात् । न च यन्निष्ठाधिकरणतानिरूपकतानवच्छेदकत्वस्येत्यत्र अपवच्छेद-

कत्वंहेतुतावच्छेदकतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नं ग्राह्यम् । अन्यथा अयमात्मा मनोन्यत्वविशिष्टात्मनस्संयोगादित्यादौ मनसः कालिकसंबंधेन मनोन्यत्व-विशिष्टात्मनस्संयोगत्वविशिष्टं यत्स्पंदादि समवायेन तदधिकरणतया मनो-निष्ठतादृशाधिकरणतानिरूपकतानवच्छेदकत्वविरहेण निरुक्तोभयाभावस्य विशिष्टात्मनःसंयोगत्वे सत्त्वेन स्वाश्रयाधिकरणयत्पदेन मनसोपि धारणसंभवेन तन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वादात्मत्वत्वस्येत्यव्याप्तिप्रसंगात् । तथाच गुणत्ववान् घटादित्यादौ स्वाश्रयाधिकरणं यन्नित्यज्ञानं तन्निष्ठाधि-करणतानिरूपकतावच्छेदकत्वसामान्याभावस्य अप्रसिद्धावपि हेतुतावच्छेद-कतावच्छेदकसमवायसंबंधावच्छिन्नं यत्तन्निष्ठाधिकरणतानिरूपकतावच्छेद-कत्वं समवेतमात्रे प्रसिद्धस्य तस्याभावः असमवेते सर्वत्र सुलभ इति नाव्या-प्तिशंकेति वाच्यम् । एवमपि गुणत्ववान् नित्यज्ञानानुयोगिकविषयितासंबंधेन घटविशिष्टादित्यादौ तादात्म्यसंबंधेन हेतुतावच्छेदकतास्थले अव्याप्ते-र्दुर्वारत्वात् । नित्यज्ञानस्य तादात्म्यसंबंधेन यत्प्रमेयविशिष्टं स्वानुयोगिक-विषयितासंबंधेन तदाधारतया नित्यज्ञाननिष्ठतादृशाधिकरणतानिरूपकता-वच्छेदकत्वस्य हेतुतावच्छेदकतावच्छेदकतादात्म्यसंबंधावाच्छिन्नस्य केव-लान्वयितया तदभावाप्रसिद्ध्या स्वाश्रयाधिकरणयत्पदार्थस्याप्रसिद्धेः, एवं नित्यज्ञानभिन्नं घटाश्रयादित्यादौ विषयितासंबंधेन हेतौ नित्यज्ञान-निष्ठाधिकरणतानिरूपकतानवच्छेदकत्वस्य उक्तदिशा प्रसिद्ध्या तस्य स्वाश्रयाधिकरणीभूतयत्पदेनोपादानासंभवात्, तादात्म्येन घटादिय-त्किंचिदवच्छिन्नविषयकजन्यज्ञानस्यैव तत्पदोपादेयतया तन्निष्ठाभावप्र-तियोगितानवच्छेदकत्वस्य साध्यतावच्छेदके सत्त्वात् अतिव्याप्तेरपीति चेदत्राहुः । हेतुतावच्छेदकधर्मे स्वाश्रयाधिकरणीभूतयन्निष्ठाधिकरणतानव-च्छेदकत्वस्य अधिकरणतावच्छेदकत्वस्य च द्वयोर्व्यतिरेकः तथावि-धाधिकरणमित्यनेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणं विवक्षितं, वैशिष्ट्यं च स्वाश्रयाधिकरणत्वस्वाभाववत्त्वोभयसंबंधेन । स्वाभावप्रतियोगितावच्छे-

दकसंबंधश्च स्वावच्छिन्नाधेयतानिरूपिताधिकरणत्वाभावरूपः । तथाच धूम-
 त्वादिसामान्यधर्मस्य स्वावच्छिन्नाधेयतानिरूपिताधिकरणत्वाभावस्य व्य-
 धिकरणसंबंधतया तत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभावस्य स्वाश्रयाधि-
 करणत्वस्य च पर्वतादौ सत्त्वात् निरुक्तोभयसंबंधेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टा-
 धिकरणं धूमाधिकरणमात्रं प्रसिद्धमिति बह्विमान् धूमादित्यादौ लक्षणस-
 मन्वयः । गुणादौ विशिष्टसत्तात्वावच्छिन्नाधेयतानिरूपिताधिकरणत्वाभा-
 वसत्वेन उक्तसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभावरूपद्वितीयसंबंधाभावेन
 उक्तोभयसंबंधेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टसत्तात्ववन्नगुणादीति द्रव्यत्वत्वस्य
 तन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेऽपि द्रव्यं गुणकर्मान्यत्वविशिष्टसत्त्वादि
 त्यादौ नाव्याप्तिः । इत्थं च गुणत्ववान् घटाश्रयादित्यादौ नित्यज्ञानस्य
 घटावच्छिन्नाधेयतानिरूपितविषयतासंबंधावच्छिन्नाधारतावत्तया स्वावच्छि-
 न्नाधेयतानिरूपिताधारत्वाभावात्मकनिरुक्तसंबंधावच्छिन्नस्वाभावत्वत्वस्य
 स्वाश्रयाधिकरणत्वस्य च तत्र सत्त्वेन निरुक्तोभयसंबंधेन हेतुतावच्छेदकघ-
 टादिविशिष्टं नित्यज्ञानं प्रसिद्धमेवेति नाव्याप्तिः । एवमेव उक्तव्यभिचा-
 रिणि अतिव्याप्तिवारणं च । वृत्यनियामकसंबंधस्य अभावप्रतियोगितानव-
 च्छेदकत्वे तु खनिष्ठप्रकारतानिरूपितावच्छिन्नत्वप्रकारतानिरूपिताधेयत्व-
 प्रकारतानिरूपिताधिकरणत्वप्रकारतानिरूपिताभावप्रकारतानिरूपितविशेष्य
 तायाः प्रमीयविशेष्यताप्रतियोगिकस्वरूपसंबंधेन अभाववत्त्वं तादृशविशेष्य-
 तावृत्तिभेदप्रतियोगितानवच्छेदकः यः प्रमीयत्वकिञ्चिन्निष्ठत्वोभयं नास्तीति
 प्रतीतिसिद्धाभावः तन्निरूपितप्रमानिरूपितत्वत्वआधेयतात्वउभयत्वधर्मत्र-
 यावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपितानिरूपितत्वसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकतावत्त्वं
 वा हेतुतावच्छेदकवैशिष्ट्यनियामकद्वितीयसंबंधो बोध्यः । न तु स्वाभाव-
 त्वमिति समासः ॥११॥

‘यद्वा यो यदीययावद्विशेषाभाववानित्यस्य यो यदीयानां यद्दर्मा-
 वच्छिन्नप्रतियोगित्वानां यावतां विशेषाभाववान् प्रत्येकावच्छिन्नाभावकूट-

वाङ्मस तद्दर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववानित्यर्थः । तथा च संयोगत्वा-
 वच्छिन्नप्रतियोगिताव्यक्तीनां प्रत्येकावच्छिन्नाभावकूटवत्वस्य पक्षे सत्वा-
 नासिद्धिर्नवा व्यर्थविशेषणत्वामिति ध्येय 'मिति जागदीशी ॥ अथात्र तत्प्र-
 त्येकावच्छिन्नत्वं तत्प्रत्येकनिष्ठाभयावृत्तिधर्मावच्छेदकताकत्वं अन्यथा
 संयोगाभावनिरूपितप्रतियोगितात्वअभावनिरूपितप्रतियोगितात्वकेवलप्र-
 तियोगितात्वप्रमेयत्वावच्छिन्नतत्प्रतियोगित्वावच्छिन्नाभावानां निरुक्तकू-
 टान्तर्गतानां पक्षेऽसत्वात्स्वरूपासिद्धेः । एवं तत्प्रत्येकनिष्ठावच्छेदकतायां
 स्वरूपसंबंधावच्छिन्नत्वमपि विशेषणं । अन्यथा कालिकसंबंधेन तत्प्रतियो-
 गित्वावच्छिन्नाभावस्यापि कूटान्तर्गतत्वेन तस्य वृक्षे सत्त्वेन असिद्धिप्र-
 संगत् । इत्थं च पूर्वकल्पवदत्रापि कल्पे असिद्धिवारकयोरुभयावृत्तिधर्माव-
 च्छिन्नत्वस्वरूपसंबंधावच्छिन्नत्वयोः प्रवेशात् व्यर्थविशेषणत्वं दुर्धारमिति
 न वा व्यर्थविशेषणत्वमित्यसंगतमिति । न च यद्दर्मावच्छिन्नप्रतियोगि-
 त्वानि यावन्ति प्रत्येकं तत्तदवच्छिन्नैकाभावघटितकूटस्य हेतुत्वमभिमतं ;
 न तु तत्प्रत्येकावच्छिन्नाभावस्तोमघटितकूटस्य । तथा च संयोगत्वाव-
 च्छिन्नप्रतियोगित्वानि यावन्ति प्रमेयत्वाद्यनुगतरूपावच्छिन्नतत्तदवच्छि-
 न्नाभावस्य असत्त्वेपि तत्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नतत्तत्प्रतियोगित्वावच्छिन्न-
 प्रतियोगिताकैकाभावघटितस्तोमस्य वृक्षे निराबाधतया कालिकसंबंधा-
 वच्छिन्नतत्तत्प्रतियोगित्वावच्छिन्नाभावासत्त्वेपि स्वरूपसंबंधावच्छिन्नतत्त-
 त्प्रतियोगित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावघटितस्तोमस्य निराबाधतया च
 उक्तासिद्धधनवकाशेन नोक्तविशेषणद्वयावश्यकत्वमिति नासंगतिरिति
 वाच्यम् ॥ तथापि संयोगत्वाद्यवच्छिन्नयावदंतर्गतसंयोगत्वेन सत्वावगा-
 हिज्ञानीयसत्तामिष्टविषयत्वावच्छिन्नाभावस्य वृक्षे असत्त्वेन असिद्धिवारक-
 प्रतियोगितात्वस्य व्यभिचारावारकत्वेन व्यर्थविशेषणत्वस्य दुर्धारत्वात् ।
 यदि च विषयत्वप्रतियोगित्वादिगतावच्छेद्यत्वानां एकावच्छेद्यतात्वे माना-
 भावेन अवच्छेद्यतात्वेन प्रतियोगितागतावच्छेद्यताया एव निवेशः ।

इति स्फूर्तये प्रतियोगितापदं, न तु प्रतियोगितात्वेन प्रतियोगितानिवेशलाभायेति न व्यर्थविशेषणत्वमिति विभाव्यते; तदा यद्दर्मावच्छिन्नया वत्प्रतियोगित्वांतर्गता या कालिकसंबंधावच्छिन्नसंयोगत्वादिनिष्ठावच्छेदकताकव्याप्यवृत्तिरूपादिनिष्ठा प्रतियोगिता तदवच्छिन्नाभावस्य वृक्षेऽसत्त्वेन असिद्धिवारकतया यद्दर्मावच्छिन्नत्वघटकयद्दर्मनिष्ठावच्छेदकतायां अवश्यं निवेशनीयस्य समवायसंबंधावच्छिन्नत्वस्य व्यभिचारावारकत्वेन व्यर्थविशेषणत्वं दुर्वारमिति । मैवम् । यद्रूपनिष्ठसमवायसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकताकप्रतियोगितात्वव्यापकसमुदायत्वावच्छिन्नं हेतुः । समुदायत्वे व्यापकत्वं च स्वाश्रयीभूताभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वसंबंधेन । तथा च यद्रूपावच्छिन्नवृत्तिभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वत्वपर्याप्तावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभाववत्कूटत्वस्य निरुक्तप्रतियोगितावृत्तिभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वत्वपर्याप्तावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभाववत्कूटत्वे अप्रवेशेन वैयर्थ्याभावादिति । वस्तुतस्तु तादृशप्रतियोगितात्वव्यापकत्वमेव हेतुः । व्यापकता च स्ववृत्त्यभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वसंबंधेन । तथा च यद्दर्मावच्छिन्नवृत्तिभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वत्वपर्याप्तप्रतियोगितावच्छेदकताकाभावसमवायसंबंधावच्छिन्नयद्दर्मनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगितावृत्तिभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वत्वपर्याप्तावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावयोर्धर्मिणोः प्रतियोगितावच्छेदकमेदेन भेदात् न वैयर्थ्यमिति । न च संयोगत्वावच्छिन्नतत्तत्प्रतियोगित्वावच्छिन्नाभावानां केवलान्वयित्वात् तादृशप्रतियोगित्वानां स्ववृत्त्यभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वसंबंधेन जगदाधारतया तद्वृत्तिभेदप्रतियोगितानिरूपितोक्तसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकत्वाप्रसिद्धिरिति वाच्यम् । तादृशप्रतियोगितात्वव्यापकत्वं हि स्ववृत्त्यभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकताप्रतियोगिकस्वरूपसंबंधेन तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वसामान्याभावः, न तु तादृशसंबंधावच्छिन्नत्वविशेषिततादृशावच्छेदकत्वसामान्याभावः । तथाच तादृशप्रतियोगितावृत्तिः यस्समवायेन घटत्वाद्यवच्छि-

न्नभेदः तदीयप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य घटत्वादौ प्रसिद्धस्य स्ववृत्त्य भाव-
प्रतियोगितावच्छेदकत्वसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपितस्वरूपात्मकव्य-
धिकरणसंबन्धेनाभावस्य केवलान्वयितया नोक्तव्यापकत्वाप्रसिद्धिरिति
दिक् ॥१२॥

‘अतिप्रसंगभङ्गाय शाखादितत्तदवयवावच्छिन्नावृत्तिकसंयोगं प्रति
तत्तदवयवत्वेन हेतुत्वस्यावश्यकतया वृक्षे व्याप्यवृत्तिगगनसंयोगस्यासंभवा-
दितिभाव’ इति जागदीशी ॥ अत्रातिप्रसंगः । मूलावच्छिन्नमूर्तांतरसंयो-
गस्य शाखादौ एतद्वृक्षवृत्तिगगनादिसंयोगस्य वृक्षांतरावयवे अवच्छेदकता-
संबन्धेन उत्पत्तिप्रसंगरूपो बोध्यः । यद्यपि वृक्षादौ गगनादिसंयोगस्य
शाखामूलाद्यवच्छेदकभेदेन भेदेपि शाखावच्छिन्नवृत्तिको यः कपिसंयोग-
स्तस्य कपिचरणादिना दिग्विशेषणाप्यवच्छिन्नतया तत्र शाखादेर्व्यभिचा-
रवारणाय शाखादिनिष्ठावच्छेदकत्वमेव शाखादिजन्यतावच्छेदकसंबन्धतया
वाच्यम् । तथा च तत एव शाखामूलादिसर्वावयवावच्छिन्नस्य गगनादि-
संयोगस्याभेदेपि अवयवांतरे व्यभिचाराप्रसक्तया अवच्छेदकभेदेन गगना-
दिसंयोगभेदस्य निर्युक्तिकतया यावद्विशेषाभाववत्त्वं स्वरूपासिद्धं ; तथापि
गगनवृक्षसंयोगाद्यभावस्यापि वृक्षानधिकरणदेशवच्छेदेन गगनादौ सत्त्वात्
गगनादौ यावद्विशेषाभावसत्त्वेन तत्रैव यावद्विशेषाभावेन संयोगसामान्या-
भावसाधने तात्पर्यम् । तावतापि संयोगी द्रव्यत्वादित्यादौ अव्याप्तिसंभ-
वादिति ॥१३॥

‘गुणविभाजकजातेरेव हेतुसाध्ययोः प्रवेशा’दिति जागदीशी ॥ न
चोपाधिदोषदानार्थं यो यज्जातिसमानाधिकरणेत्यादिव्याप्तिघटकसाध्यहेतु-
शरीरे जातौ गुणविभाजकत्वविशेषणदानमनुचितमिति वाच्यम् । न हि
प्रकृतव्याप्तौ तादृशविशेषणं निवेश्य उपाधिदाने तात्पर्यम् । अपि तु यो गुण-
विभाजकयज्जातिसमानाधिकरणोभयावृत्तिधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताक्यावद-
भाववान् स तज्जात्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववानिति व्याप्यंतर एव

उपाधिदानेन च तादृशव्याप्तेस्संयोगाभावसिद्ध्यंगतया दीधितिकृतानभिहितत्वात् । तादृशव्याप्तौ उपाधिदोषदानं न यज्जातिसमानाधिकरणेत्यादिसामान्यव्याप्त्यवष्टभ्यसंयोगसामान्याभावसिद्धौ बाधकमिति वाच्यम् । पक्षावृत्तिनिरवच्छिन्नयावद्विशेषाभावाधिकरणत्वे गुणविभाजकजात्यवच्छिन्नाभावव्यापकत्वे गृह्यमाणे गुणविभाजकजात्यवच्छिन्नाभावे तद्व्याप्यत्वग्रहात् ततश्च गुणविभाजकजात्यवच्छिन्नाभावः पक्षावृत्तिः पक्षावृत्तिनिरवच्छिन्नयावद्विशेषाभावाधिकरणताव्याप्यत्वादित्याकारकस्य पक्षे गुणविभाजकजात्यवच्छिन्नाभावसाध्यकानुमितिविरोध्यनुमानस्यावतारात् तस्य गुणविभाजकजात्यवच्छिन्नाभावात्मकसंयोगत्वावच्छिन्नाभावसाध्यकवृक्षादिपक्षकानुमितौ यो यज्जातिसमानाधिकरणेत्यादिव्याप्त्युपष्टभ्यायामपि विरोधितया गुणविभाजकजातिघटितानुमाने उपाधिदानस्यापि संयोगाभावसिद्धौ बाधकत्वात् । न च गुणविभाजकजात्यवच्छिन्नाभावघटितव्याप्तावपि निरवच्छिन्नयावद्विशेषाभावाधिकरणत्वस्य उपाधित्वं न संभवति । ज्ञानत्वादिगुणविभाजकजात्यवच्छिन्नाभाववत्यात्मनि तदीययावद्विशेषाभावाधिकरणत्वस्य ज्ञानानवच्छेदकघटाद्यवच्छिन्नतया निरवच्छिन्नयावद्विशेषाभावाधिकरणतायास्तत्रासत्वादिति वाच्यम् । निरवच्छिन्नत्वं न देशविधया अवच्छेदकत्वानिरूपकत्वे सति कालविधया अवच्छेदकत्वानिरूपकत्वं । कालविधया अवच्छेदकत्वानिरूपकत्वनिवेशे प्रयोजनाभावात् । किंतु देशविधया अवच्छेदकत्वानिरूपकत्वं । तथाचात्मनि सुषुप्तिकालावच्छिन्नज्ञानविशेषाभाषकूटाधिकरणत्वस्य देशविधया अवच्छेदकत्वानिरूपकस्य सत्त्वेन व्यापकत्वाक्षतेः । न च संयोगयावद्विशेषाभावाधिकरणत्वस्य उत्पत्तिकालावच्छिन्नस्य देशानवच्छिन्नतया तस्य वृक्षे सत्त्वात् देशानवच्छिन्नमात्रेण उपाधेस्साधनाव्यापकत्वं नोपपद्यत इति कालानवच्छिन्नत्वघटितरूपेणैव उपाधित्वस्य वाच्यतया कालामवच्छिन्नस्य ज्ञानविशेषाभावकूटाधिकरणत्वस्य आत्मन्यसत्त्वात्साध्याव्यापकत्वतादवस्थमिति वाच्यम् । स्ववृत्तिसंयोगानां प्रागभाववति उत्पत्ति-

कालावच्छिन्ने वृक्षे तत्कालावच्छेदेन तदभावासंभवात् । तत्र देशानवच्छि-
 न्मयावद्विशेषाभावाधिकरणत्वासत्वेन देशानवच्छिन्नत्वमात्रेण यावद्विशेषा-
 भाववत्वस्योपाधित्वसंभवात् । ध्वंसप्रागभावयोरत्यंताभावविरोधित्वात् ।
 अन्यथा संयोगसामान्याभावस्यापि तत्रोत्पत्तिकालावच्छेदेन सुवचतया तत्र
 तत्साधनायासोऽयमफलस्स्यात् । न च द्वितीयादिकालावच्छेदेनापि वृक्षे
 न संयोगयावद्विशेषाभाववत्वम् । वृक्षवृत्तिसंयोगानां ध्वंसप्रागभावयोस्तत्र
 सत्वादिति स्वरूपासिद्धेरेव संभवेन तामुपेक्ष्य उपाधिदोषप्रतिपादनमयुक्तम् ।
 तस्यासंभवात् । गुणस्यैव साधनाधिकरणतया तत्र निरवच्छिन्नयावद्विशेषाभा-
 वाधिकरणत्वसत्वेन साधनाव्यापकत्वासंभवादिति वाच्यम् । ध्वंसाद्यधि-
 करणे ध्वंसादिकालावच्छेदेनैव अत्यंताभावो न तिष्ठतीति ध्वंसाद्यधिकरणे
 नात्यंताभाव इति वदतामाशयः । न तु तत्र कदापि न तिष्ठतीति । तथा
 च वृक्षनिष्ठो यः कपिसंयोगादिः तद्देशायां तदनवच्छेदकमूलाद्यवच्छेदेन
 तदभाववृत्तौ बाधकाभावेन न स्वरूपासिद्धिः । न वा उपाधेः साधनव्या-
 पकत्वं । वस्तुतस्तु सर्वदा यत्किञ्चिद्ज्ञानप्रागभावस्य यत्किञ्चिद्ज्ञानध्वंसस्य
 च अधिकरणे आत्मनि कदापि न ज्ञानसामान्याभावसंभवः तेन सुषुप्त्यादि-
 काले जनिष्यमाणज्ञानप्रागभावस्य सत्वेन तदत्यंताभावस्य अतीतज्ञानध्वंसस्य
 च सत्वेन तदत्यंताभावस्य चासत्वात् आत्मनस्तत्कालावच्छेदेन न ज्ञान-
 विशेषाभावकूटवत्वम् । ज्ञानविशेषाभावकूटवानित्यादिप्रतीत्यन्यथानुपपत्त्या
 देशभेदावच्छेदेन तादृशविशेषाभावकूटाधिकरणतायाः आत्मनि सत्वेपि न
 तद्देशभेदानवच्छिन्नं इति उपाधेस्साध्याव्यापकत्वम् गुणविभाजकजात्यव-
 च्छिन्नाभावस्य उक्तव्याप्तौ साध्यविधया प्रवेशेपि दुर्वारमिति शंकाया नाव-
 काशः । इदमुपलक्षणम् । गुणविभाजकजात्यवच्छिन्नाभावसाध्यकोक्तव्या-
 प्तावुपाधिदोषस्य उक्तरीत्या यो यज्जातिसमानाधिकरणेत्यादिसामान्यव्या-
 प्तिज्ञानाधीनसंयोगसामान्याभावसाध्यकानुमितिविरोध्यनुमानोत्थापकत्व-
 वत् वृक्षसंसंयोगसामान्याभाववान् संयोगीययावद्विशेषाभाववत्वादिति विशे-

षानुमाने निरवच्छिन्नसंयोगविशेषाभावकूटाधिकरणत्वात्मको पाधेरपि निरु-
क्तसामान्यव्याप्तिज्ञानाधीनसंयोगसामान्याभावानुमितिविरोधिसंयोगाभावो
वृक्षावृत्तिः वृक्षावृत्युपाधिव्याप्यत्वादित्याकारकानुमानोत्थापकत्वं बोध्य-
मितिसंक्षेपः ॥१४॥

‘यत्तु एकावच्छेदेनेत्यस्य परस्परानवच्छेदकानवच्छिन्नवृत्तिकत्ववि-
शिष्टेत्यर्थ’ इति जागदीशी ॥ अथ किमिदं परस्परानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वं ।
न तावत्तादृशाभावकूटांतर्गतयावदभावानवच्छेदकावच्छिन्नत्वाभावः । विभि-
न्नावच्छिन्नानां तावदभावानां एकावच्छेदकाप्रसिद्ध्या उक्तरूपेणोपाधित्वा-
नुपपत्तेः । अत एव तादृशाभावकूटानवच्छेदकावच्छिन्नत्वाभावः तदिति
प्रत्युक्तम् । तादृशकूटावच्छेदकाप्रसिद्धेः । नापि तादृशाभावकूटांतर्गतो
यो यो अभावः प्रत्येकं तत्तदवच्छेदकत्वाभावकूटवदवच्छिन्नत्वाभावः ।
शाखामूलादीनां मध्ये कस्यापि तादृशावच्छेदकत्वाभावकूटविरहेण तादृश-
कूटवान् यो गुणत्वादिः तदवच्छेद्यत्वाभावविशिष्टसंयोगविशेषाभावकूटाधि-
करणत्वस्य वृक्षेपि सत्त्वेन तेन रूपेण साधनाव्यापकत्वानुपपत्तेः ; एतेन
तादृशकूटांतर्गताभावानां प्रत्येकावच्छेदकत्वाभावकूटस्थाने तादृशकूटांतर्ग-
ताभावावच्छेदकत्वसामान्याभावनिवेशोपि प्रत्युक्तः । मैवम् ॥ तावदभा-
वांतर्गतो यो यो अभावः प्रत्येकं तत्तदवच्छेदकावच्छेद्यत्वाभावकूटस्यैव
परस्परानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वपदार्थत्वात् । इत्थं च वृक्षनिष्ठतादृशाभाव-
कूटाधिकरणतायां अन्यतमत्वादियत्किंचिदनुगतरूपावच्छिन्नशाखामूलाद्य-
वच्छिन्नायां निरुक्तावच्छिन्नत्वाभावकूटमध्ये कस्याप्यभावेन तादृशावच्छि-
न्नत्वाभावकूटविशिष्टविशेषाभावकूटत्वावच्छिन्नाधिकरणतायाः साधनाव्या-
पकत्वनिर्वाहः । वस्तुतस्तु तादृशाभावकूटांतर्गतयत्किंचिदभावानवच्छेद-
कानवच्छिन्नत्वमेव परस्परानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वपदार्थः । तावतापि मूल-
स्य शाखावच्छिन्नवृत्तिकतादृशकूटांतर्गतयत्किंचिदभावानवच्छेदकत्वात् शा-
खायाः मूलावच्छिन्नवृत्तिकतादृशाभावानवच्छेदकत्वात् तदनवच्छिन्न-

विशेषाभावकूटाधिकरणत्वस्य वृक्षे असत्त्वेन साधनाव्यापकत्वस्य तस्य गुणे सत्त्वेन साध्यव्यापकत्वस्य चोपपत्तेः । तादृशयत्किंचिद्भावानवच्छेदकत्वं च स्वानवच्छेदकत्वसंबन्धेन तादृशाभावविशिष्टत्वम् । न च विशेषाभावकूटाधिकरणत्वं विशेषाभाववृत्तिकूटत्वावच्छिन्नाधेयतानिरूपिताधिकरणत्वम् । तथा च विशेषाभाववृत्तिकूटत्वपदेन वृक्षावृत्तिसंयोगानां ये अभावाः तन्मात्रगतकूटत्वोपादाने तदवच्छिन्नाधिकरणत्वस्य निरवच्छिन्नतया निरुक्तयत्किंचिद्भावानवच्छेदकानवच्छिन्नस्य वृक्षे सत्त्वात्कथं साधनाव्यापकत्वमिति वाच्यम् । यावद्विशेषाभावत्वपदेन तद्धर्मसमानाधिकरणोभयावृत्तिधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावत्वव्यापककूटत्वावच्छिन्नाधेयतानिरूपिताधिकरणतायाः विवक्षितत्वात् । तथा च कतिपयविशेषाभावमात्रकूटत्वस्य निरुक्ताभावत्वाव्यापकत्वेन दोषाभावात् । तादृशकूटत्वस्य द्विधा निवेशापेक्षया लाघवात् तादृशकूटत्वविशिष्टाधिकरणत्वमुपाधिः । वैशिष्ट्यं च स्वावच्छिन्ननिरूपकताकत्व स्वाश्रयविशिष्टानवच्छिन्नत्वोभयसंबन्धेन, स्वं कूटत्वं । स्वाश्रयवैशिष्ट्यं च स्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकभेदवत्वसंबन्धेन, स्वअभावः अवच्छेदकता च अवच्छेदकत्वसंबन्धावच्छिन्नेति संक्षेपः ॥१५॥

‘व्याप्यवृत्तिरूपादीनां विशेषाभावस्यावच्छेदकाप्रसिद्ध्या तदनवच्छेदकस्याप्यसंबन्धेन तत्रैव साध्याव्यापकत्वतादवस्थ्यादिति भाव’ इति जागदीशी ॥ यद्यपि निरुक्तयत्किंचिद्भावानवच्छेदकत्वस्थाने तादृशाभावांतर्गतयत्किंचिद्भावनिष्ठनिरूपितत्वसंबन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितअवच्छेदकत्वनिष्ठस्वरूपसंबन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यत्वस्य प्रमीयविशेष्यत्वप्रतियोगिकस्वरूपेणाभावनिवेशे व्याप्यवृत्तिरूपविशेषाभावकूटांतर्गतयत्किंचिद्भावावच्छेदकत्वाप्रसिद्धावपि तादृशाभावनिष्ठप्रकारतानिरूपितअवच्छेदकत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यत्वस्य तदभावावच्छेदकामित्याकारकभ्रमे प्रसिद्धस्य प्रमीयविशेष्यत्वप्रतियोगिकस्वरूपात्मकव्यधिकरणसंबन्धेनाभावस्य सर्वत्र सुलभतया नोपाधेः साध्यव्यापकत्वानुपपत्तिः । तथापि निर-

वच्छिन्नतादृशाधिकरणतात्वापेक्षया तादृशाभावांतर्गतयत्किञ्चिद्भावनिष्ठ-
निरूपितत्वसंबंधावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितअवच्छेदकत्वनिष्ठस्वरूपसंबंधाव-
च्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यत्वनिष्ठप्रतीयविशेष्यत्वप्रतियोगिकस्वरूपसंबं-
धावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववदनवच्छिन्नत्वविशिष्टाधिकरणतात्वस्य गुरु-
शरीरतया गौरवमेवैतन्मते दूषणं बोध्यम् ॥१६॥

‘तथा सति द्रव्यत्वशून्यं सत्त्वादित्यादावतिव्याप्तिः । द्रव्यत्वरूप-
साध्याभावस्य विशेषणतया वृत्तित्वविरहात् । द्रव्यभिन्नत्वप्रकारकप्रमावि-
शेष्यत्वाभावस्यापि द्रव्यत्वानतिरेका 'दिति जागदीशी ॥ न च द्रव्यभिन्न-
त्वप्रकारकप्रमाविशेष्यत्वाभावस्यातिरिक्तत्वेपि तत्प्रतियोगितावच्छेदकत्व-
स्य द्रव्यत्वाभावत्वे असत्त्वेनातिव्याप्त्यवारणात् तस्य द्रव्यत्वस्वरूपत्वा-
भिधानमफलमिति वाच्यम् । तस्यातिरिक्तत्वे द्रव्यत्वप्रकारकप्रमाविशेष्य-
त्वाभावादीनामपि तथात्वापत्या द्रव्यत्वाभावाभावत्वस्य विनिगमनाविर-
हेण तावद्धर्मिषु कल्पनामपेक्ष्य लाघवादतिरिक्तव्यक्तावेव कल्पनाप्रसंगेण
न स्वरूपेण वर्तमानतत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वमादायातिव्याप्त्यलप्रकृतापत्तेः
उक्ताभावानां द्रव्यत्वात्मकत्वे कल्पना धर्मिनानात्वाभावेन द्रव्यत्व एव
तदभावाभावत्वस्य कल्पनीयतया तस्य स्वरूपेण वर्तमानतया भवत्यतिव्या-
प्तिः । केचित्तु द्रव्यभिन्नत्वप्रकारकप्रमाविशेष्यत्वाभावस्यातिरिक्तत्वे द्रव्यत्व
इव तत्रापि विनिगमनाविरहेण द्रव्यत्वाभावाभावत्वस्य कल्पनीयतया द्रव्य-
त्वरूपस्य साध्याभावस्य स्वरूपेण वृत्तित्वेपि द्रव्यभिन्नत्वप्रकारकप्रमाविशे-
ष्यत्वाभावरूपस्य साध्याभावस्य तेन संबन्धेन वर्तमानतया नातिव्याप्ति-
रिति तस्य द्रव्यत्वरूपत्वाभिधानमित्याहुः ॥१७॥

‘अत एव साध्यतावच्छेदकसंबन्धेन साध्यवत्वबुद्धेर्विषयतया प्रतिबं-
धकतावच्छेदको यस्संबन्धस्तेन संबन्धेन हेतुसामानाधिकरण्यमभावस्य ग्राह-
मित्युक्तावपि न निस्तारः । तथाविधसंबन्धेन हेतुसामानाधिकरण्याप्रसिद्ध्या
निरुक्तगगनत्वादिहेतौ द्रव्यत्वाभाववज्जातित्वादित्यादौ च अव्याप्ति'रिति

जागदीशी ॥ अथ साध्यवत्ताग्रहविरोधिघटकसंबंधातिरिक्तसंबंधावच्छिन्नत्वं साध्यवत्ताग्रहविरोधिताघटकसंबंधातिरिक्तसंबंधावच्छिन्नत्वसाध्याभावानिष्ठत्वोभयाभाववत्वरूपं विवक्षितं । तथा च द्रव्यत्वाभाववज्जातित्वादित्यादौ हेत्वधिकरणजात्यादिनिरूपितजातित्वमेयत्वादिनिष्ठवृत्तित्वायां साध्याभावनिष्ठत्वाभावात् निरुक्तोभयाभावसत्त्वेन न तादृशवृत्तित्वाप्रसिद्धिः । न च संबंधसामान्यावच्छिन्नगगनत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्य स्वरूपेण साध्यतायां घटत्वादिहेतावव्याप्तिः । संबंधसामान्येन गगनवत्तानिश्चयस्य साध्यवत्ताबुद्धिप्रतिबंधकतया सकलसंबंधानामपि तादृशप्रतिबंधकतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकतया तदतिरिक्तसंबंधाप्रसिद्धेरिति वाच्यम् । तादृशविरोधिताघटकसंबंधातिरिक्तसंबंधावच्छिन्नत्वस्य तादृशप्रतिबंधकतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकभिन्नधर्मावच्छिन्नसंसर्गताकत्वरूपस्य निरुक्तोभयाभावप्रतियोगिविधया विवक्षितत्वात् । तथाचोक्तस्थले संबंधसामान्येन गगनवत्ताज्ञाननिष्ठा या उक्तसाध्यवत्ताज्ञाननिष्ठप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबंधकता तदवच्छेदकप्रकारतानिरूपितसंसर्गतावच्छेदकसंबंधत्वातिरिक्तसंयोगत्वाद्यवच्छिन्नसंसर्गताकत्वस्य घटादिनिष्ठवृत्तित्वायां प्रसिद्ध्या नाव्याप्तिः । न च तथापि समवायसंबंधावच्छिन्नप्रमेयत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्य स्वरूपेण साध्यतायां जातित्वादिहेतावव्याप्तिः । हेत्वधिकरणजात्यादिनिरूपितजातित्वादिनिष्ठस्वरूपसंबंधावच्छिन्नवृत्तित्वायामपि जगत एव साध्याभावतया जातित्वरूपसाध्याभावनिष्ठत्व निरुक्तसंबंधातिरिक्तस्वरूपसंबंधावच्छिन्नत्वयोस्सत्त्वेन निरुक्तोभयाभावासत्त्वात् तामादायापि निरुक्तवृत्तित्वप्रसिद्ध्ययोगादिति वाच्यम् । समवायेन प्रमेयाभावाभावत्वस्य समवेतमात्रे निखिलसमवाय्यनुगतसत्तायामेववा स्वीकारेणैवोपपत्तौ प्रमेयमात्रे तत्कल्पनायां मानाभावेन जातित्वादिनिष्ठवृत्तित्वायां साध्याभावनिष्ठत्वाभावेन निरुक्तोभयाभावसत्त्वादुक्तस्थलेप्यव्याप्त्यनवकाशादिति वाच्यम् । अथ साध्यवत्ताग्रहविरोधिताघटकसंबंधेन वृत्तिमत्साध्याभावनिष्ठत्वस्य साध्याभाव-

प्रतियोगिकोटौ निवेशेनोक्तापात्तिवारणं बोध्यम् । अथैवमपि विषयितासंबंधा-
वच्छिन्नप्रमेयत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्य स्वरूपेण साध्यतायां घटत्वा-
दिहेतावव्याप्तिः । समवायेन प्रमेयाभावाभावत्वस्य सत्तामात्रे कल्पनेनैवो-
पपत्तावपि विषयितया प्रमेयाभावाभावत्वस्य सकलसविषयकासंग्राहकयत्किं
चित्प्रमेयमात्रे कल्पयितुमशक्यत्वेन प्रमेयमात्रस्यैव साध्याभावतया निरुक्त-
विरोधिताघटकविषयितासंबंधेन वृत्तिमद्घटत्वादिरूपसाध्याभावनिष्ठत्व निरु-
क्तविरोधिताघटकविषयितासंबंधातिरिक्तसमवायसंबंधावच्छिन्नत्वयोः हेत्व-
धिकरणघटादिनिरूपितघटत्वादिनिष्ठवृत्तितयां सत्त्वेन निरुक्तोभयाभावव-
द्धेत्वधिकरणवृत्तित्वाप्रसिद्धेरिति चेन्न । विषयितासंबंधावच्छिन्नप्रमेयत्वाव-
च्छिन्नप्रतियोगिताकाभावो नास्तीति प्रतीतौ तादृशाभावत्वेन प्रमेयस्यैव
विषयितासंबंधेन भानोपगमे प्रमेयमिति ज्ञाने तादृशप्रतीत्यनुपपत्तिः तद्-
ज्ञानविषयितानवच्छेदकविषयितया प्रमेयाभावाभावत्वावच्छिन्नस्य विषयि-
तासंबंधेन तद्ज्ञाने असत्त्वात् । तद्ज्ञानीयविषयतावच्छेदकावच्छिन्नस्यैव
विषयितासंबंधेन तद्ज्ञानवृत्तित्वनियमादिति तादृशप्रतीतावतिरिक्तस्यैव
प्रमेयाभावाभावस्य विषयत्वं सर्वानुमतं तथा च घटत्वादिनिष्ठवृत्तितयां
साध्याभावनिष्ठत्वाभावेन निरुक्तोभयाभावसत्त्वात् नाव्याप्तिः । यदि च
नित्यज्ञानानुयोगिकविषयितासंबंधेन प्रमेयाभावस्य स्वरूपेण साध्यतायां
घटत्वादिहेतावव्याप्तिः । साध्याभावस्य सर्वधर्मावच्छिन्नविषयकनित्यज्ञान-
मात्रे प्रतीयमानस्य उक्तबाधकविरहेण विनिगमनाविरहेण निखिलप्रमेयात्मक-
तया हेत्वधिकरणघटादिनिरूपितवृत्तितयां निरुक्तविरोधिताघटकनित्यज्ञान-
ानुयोगिकविषयितासंबंधेन वृत्तिमद्घटत्वादिस्वरूपसाध्याभावनिष्ठत्वनिरु-
क्तसंबंधातिरिक्तसमवायसंबंधावच्छिन्नत्वयोस्सत्त्वान्निरुक्तवृत्तित्वाप्रसिद्धेः ।
एवं कालिकसंबंधावच्छिन्नप्रमेयाभावस्य स्वरूपेण साध्यतायां जातित्वा-
दिहेतावव्याप्तिरिति विभाव्यते । तदा साध्याभावनिष्ठत्वमपहाय साध्या-
भावत्वावच्छिन्नत्वस्यैव उभयाभावप्रतियोगिविधया निवेशः कार्यः ।

तथा च हेत्वधिकरणघटजात्यादिनिरूपितप्रमेयत्वाद्यवच्छिन्नवृत्तितायां सा-
 ध्याभावत्वावच्छिन्नत्वाभावात् । निरुक्तोभयाभावसत्त्वेन नोक्तस्थलद्वया-
 व्याप्तिः । न चैवं हेत्वधिकरणमहाकालनिरूपितकालिकसंबंधावच्छिन्नतद्व्य-
 क्तित्वाद्यवच्छिन्नसत्ताभावनिष्ठवृत्तितायास्साध्याभावत्वावच्छिन्नत्वविरहेण
 निरुक्तोभयाभाववत्तया तामादाय सत्तावान् जातेरित्यादौ अव्याप्तिरिति
 वाच्यम् । निरुक्तोभयाभाववती या हेत्वधिकरणवृत्तिता तदवच्छेदकानु-
 योगितानिरूपितप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य साध्यतावच्छेदके निवेशात् ।
 इत्थं च सत्ताभावनिष्ठा तद्व्यक्तित्वावच्छिन्ना या वृत्तिता तदवच्छेदकानुयो-
 गित्वाप्रसिद्ध्या न तामादायाव्याप्तिः । द्रव्यत्वाभावप्रमेयोभयवान् जाति-
 त्वाद्धित्यादावव्याप्तिः । हेत्वधिकरणजातिनिरूपितजातित्वाभावाभावत्वा-
 वच्छिन्नवृत्तितायां जातित्वाभावस्वरूपसाध्यनिष्ठप्रतियोगिताकाभावत्वाव-
 च्छिन्नत्वनिरुक्तविरोधिताघटकसंबंधातिरिक्तस्वरूपसंबंधावच्छिन्नत्वयोस्स-
 स्त्वेन तस्याः लक्षणाघटकत्वात् । जातित्वत्वादि अपरधर्मावच्छिन्नवृत्तित्व-
 धास्यासंभवस्य त्वयैवोक्तत्वादिति । न च द्रव्यत्वाभावप्रमेयोभयवत्ताबुद्धि-
 प्रति प्रमेयाभाववत्तानिश्चयस्य स्वरूपसंबंधावगाहिनः प्रतिबंधकतया स्वरूप-
 संबंधो न तादृशसंबंधातिरिक्तः । अपि तु संयोगादिः । तदवच्छिन्नत्वाभा-
 वात् निरुक्तोभयाभाववत्त्वं जातित्वाभावाभावत्वावच्छिन्नवृत्तितायां सुलभ-
 मिति वाच्यम् । प्रमेयाभावस्य अप्रसिद्ध्या तन्निश्चयस्य प्रतिबंधकत्वासंभ-
 वेन स्वरूपस्य तत्प्रतिबंधकतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकत्वायोगात् । न
 चाभावांशे स्वरूपसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितासंसर्गेण प्रमेयप्रकारकः घटः
 प्रमेयाभाववानिति भ्रमः प्रसिद्ध इति स्वरूपस्य तन्निष्ठसाध्यवत्ताज्ञानप्रति-
 बंधकताघटकत्वं संभवतीति शक्यम् । अभावांशे प्रतियोगितासंसर्गकभ्रमस्य
 पूर्ववक्षलक्षणे मदाधरभट्टाचार्यैर्निराकृतत्वादितिदूषणं साध्याभावत्वपदेन
 साध्यतावच्छेदकतावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावत्वविवक्षया निरसनीयम् ।
 न च केवलान्वयिनि तादृशसाध्याभावत्वाप्रसिद्धिरिति शक्यं । प्रतियोगि-

तायां साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वप्रवेशे प्रयोजनाभावेन संबन्धांतरावच्छिन्नसाध्याभाव एव तत्प्रसिद्धेः । इति रीत्या साध्यवत्ताग्रहविरोधिताघटकसंबंधावच्छिन्नत्वकल्पस्यापि परिष्कर्तुं शक्यतया तथापीत्यादिना कल्पान्तरानुसरणमफलमिति मैवम् । साध्यवत्ताग्रहविरोधिताघटकसंबंधावच्छिन्नत्वस्य कथं चिदुक्तरीत्या परिष्कारसंभवेपि तस्य तथापीत्यादिना वक्ष्यमाणकल्पापेक्षया गुरुशरीरतया तदुपेक्षा न तु कथंचिदपि परिष्कारसंभव इत्याशयेनेत्यलमनल्पजल्पनेन ॥१८॥

‘ तथापि साध्यतावच्छेदकसंबन्धेन स्वप्रतियोगिमत्वबुद्धेर्विषयितया प्रतिबंधकतावच्छेदको यस्संबन्धस्तेन हेत्वधिकरणवृत्तित्वमभावस्य विवक्षितमित्यदोष ’ इति जागदीशी ॥ घटत्वाभावस्य यः कालिकसंबन्धावच्छिन्नाभावः कालिकेन तदात्मकस्वप्रतियोगिमत्ताबुद्धिं प्रति कालिकसंबन्धावच्छिन्नतदभावनिश्चयस्य स्वरूपसंबन्धावगाहिनः प्रतिबंधकतया तद्वटकस्वरूपसंबन्धेन हेत्वधिकरणगगनादौ वर्तमानघटत्वाभावात्मक साध्याभावमादाय घटत्वाभावस्य कालिकसंबन्धेनाभावस्य स्वरूपेण साध्यतायां गगनत्वादिहेतावव्याप्तिवारणाय साध्यतावच्छेदकसंबन्धनिवेशः । गगनवृत्तित्वविशिष्टोक्तसाध्यवत्ताबुद्धिं प्रति तदभाववत्तानिश्चयस्य स्वरूपसंसर्गावगाहिनः प्रतिबंधकतया तद्वटकस्वरूपमादाय घटत्वाभावात्मकसाध्याभावस्य स्वपदार्थत्ववारणाय स्वप्रतियोगिमत्ताज्ञानं स्वप्रतियोगितावच्छेदकपर्याप्तप्रकारतावच्छेदकं ग्राह्यम् । भूतलादौ घटादिसमूहालंबनात्मकोक्तसाध्यवत्ताज्ञानमादाय स्वरूपस्य उक्तस्थले साध्याभावप्रतियोगिमत्ताज्ञानविरोधिताघटकत्ववारणाय स्वप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारतावच्छिन्नत्वेन प्रतिबध्यता निवेश्या । अथ कालिकसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकघटत्वाभावाभाववान् घट इति बुद्धिं प्रत्यभाववद्भिन्नो घट इत्यादिनिश्चयस्यापि सामान्यबुद्धेदनिश्चयविधया प्रतिबंधकतया अभावत्वावच्छिन्नप्रकारतात्वेन उक्तज्ञानीयस्वप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारत्वावच्छिन्नप्रतिबध्यतानिरूपिततत्प्रतिबंधकताघटकत्वं स्वरूपस्य

दुर्वारमिति स्वपदेन साध्याभावमादायोक्तस्थले दोषो दुर्वारः । मैवम् ॥ प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छिन्नप्रकारताशालिग्रहत्वावच्छिन्नत्वस्य तादृशग्रहत्वव्याप्यत्वरूपस्य प्रतिबध्यतायां निवेशनीयत्वात् । तथाचाभाववद्भेदवत्तानिश्चयप्रतिबध्यताया घटत्वाभावात्मकनिरुक्तसाध्याभावप्रतियोगितावच्छेदकघटत्वभावाभावत्वावच्छिन्नप्रकारताशून्ये अभाववान् घट इति ज्ञाने सत्त्वेन न तामादाय स्वरूपस्य उक्तविरोधिताघटकत्वमिति न साध्याभावमादायोक्तस्थले ऽव्याप्तिः । न च घटत्वाभावाभावतत्कालीनो घटो अभाववानिति बुद्धौ या तादृशघटे अभाववद्भेदवत्तानिश्चयप्रतिबध्यता तस्यां प्रतियोगितावच्छेदकघटत्वाभावाभावत्वावच्छिन्नप्रकारताव्याप्यत्वमक्षतं । तत्प्रतिबध्यतावद्भानस्य धर्मितावच्छेदकघटकतया घटत्वाभावाभावत्वावच्छिन्नप्रकारताकत्वनियमादिति तन्निरूपितविरोधिताघटकत्वं स्वरूपस्य दुर्वारं धर्मितावच्छेदकविषयत्वानंतर्गत स्वप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारताव्याप्यत्वनिवेशे च सर्वत्र तादृशप्रतिबध्यत्वाप्रसिद्धिः । भूतले घटाद्यभाववत्तानिश्चयप्रतिबध्यताया अपि धर्मितावच्छेदकविषयत्वानंतर्गतघटाभावप्रतियोगितावच्छेदकघटत्वाद्यवच्छिन्नप्रकारताशून्ये घटादिविशेषितभूतलादौ प्रमेयत्वादिप्रकारकघटवद्भूतलं प्रमेयमिति ज्ञाने सत्त्वादिति वाच्यम् । तादृशप्रकारताव्याप्यत्वघटकवृत्तित्वस्य स्वावच्छेदकीभूतधर्मितावच्छेदकविषयत्वानंतःपातिप्रकारतानिरूपकत्वसंबंधेन विवक्षणात् । निरुक्तविषयत्वानंतर्गतस्वप्रतियोगितावच्छेदकघटत्वावच्छिन्नप्रकारताशून्ये घटवद्भूतलं प्रमेयमिति ज्ञाने प्रतिबध्यतायाः स्वरूपेण वृत्तित्वेपि उक्तसंबंधेनावृत्तित्वात्तादृशप्रतिबध्यत्वाप्रसिद्धिः । न च तथापि घटत्वाभावस्य कालिकसंबंधेन अभावे स्वरूपेण साध्ये प्रमेयत्वादिहेतावतिव्याप्तिः । तादृशसाध्याभाववत्तानिश्चयप्रतिबध्यतायाः घटत्वाभावत्वेन पटत्वाद्यभावावगाहि घटत्वाभावाभाववान् घट इति ज्ञाने तत्प्रतियोगितावच्छेदकवास्तवघटत्वाभावाभावत्वावच्छिन्नप्रकारताशून्ये सत्त्वेन तस्याः तादृशप्रकारताव्याप्यतया तादृशप्रतिबध्यत्वाप्रसिद्ध्या

स्वपदेन साध्याभावस्य धर्तुमशक्यत्वादिति वाच्यम् । निरुक्तप्रकारताव्याप्यत्वस्य तादृशप्रकारताशून्यभ्रमान्यज्ञानावृत्तित्वरूपस्य प्रतिबध्यतायां निवेशात्तथा च साध्याभावनिश्चयप्रतिबध्यतायास्तत्प्रतियोगितावच्छेदकधर्मावच्छिन्नप्रकारताशून्य उक्तज्ञाने सत्त्वेपि तस्य भ्रमान्यत्वविरहेण भ्रमान्यतादृशज्ञानावृत्तित्वस्याक्षतत्वात् । स्वपदेन साध्याभावस्यापि धारणसंभवेनोक्तस्थले अतिव्याप्यभावात् । अथैवं तादृशप्रकारताशून्यज्ञाने भ्रमान्यत्वनिवेशे कालिकावच्छिन्नघटत्वाभावाभाववान् गगनत्वादित्यादावव्याप्तिः तद्वत्थैव । तादृशसाध्याभावप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारताशून्यभ्रमान्यज्ञानावृत्तिर्या हदे वह्निप्रकारकबुद्धित्वावच्छिन्नभ्रमत्वनियतप्रतिबध्यता तन्निरूपितप्रतिबंधकतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकस्वरूपसंबंधेन हतुमद्गगनवृत्तित्वस्य साध्याभावे सत्त्वेन तस्यापि स्वपदेन धर्तुं शक्यत्वादिति । स्वप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारतानिष्ठस्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकतानिरूपकत्वमपि प्रतिबध्यतायां निवेश्य तत्प्रतिबध्यतावारणेपि काञ्चनमयपर्वतो अभाववानिति बुद्धिनिष्ठा या तादृशपर्वते अभाववद्भेदवत्तानिश्चयप्रतिबध्यता तस्यां भ्रमत्वनियततया निरुक्तसाध्याभावप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छिन्नप्रकारताव्याप्यत्वस्य अभावत्वावच्छिन्नप्रकारतात्वेन तादृशप्रकारत्वावच्छिन्नत्वस्य च सत्त्वेन तन्निरूपितप्रतिबंधकताघटकस्वरूपसंबंधमादाय साध्याभावस्य लक्षणघटकत्वं दुर्वारमेव । न च स्वप्रतियोगितावच्छेदकांशे भ्रमान्यत्वमेव निरुक्तप्रकारताव्याप्यत्वघटकज्ञाने निवेशनीयं । न तु भ्रमसामान्यभेदः । तथा च कांचनमयपर्वतो अभाववानिति ज्ञानस्योक्तसाध्याभावंप्रतियोगितावच्छेदकांशे भ्रमभिन्नत्वेन तद्वृत्तित्वाभावस्य तादृशपर्वते अभाववद्भेदवत्तानिश्चयप्रतिबध्यतायामभावान्न तामादाय साध्याभावस्य लक्षणघटकत्वं । इत्थं च प्रतिबध्यतायां तादृशप्रकारत्वावच्छिन्नत्वं न देयमेव । हदो वह्निमानिति ज्ञानस्यापि उक्तसाध्याभावप्रतियोगितावच्छेदकांशे भ्रमभिन्नतया तद्वृत्तिप्रतिबध्यतामादायाप्त्युक्तस्थले अव्याप्यनवकाशात् । प्रतियोगि-

तावच्छेदकांशे भ्रमत्वं च प्रतियोगितावच्छेदकनिष्ठप्रकारताविशिष्टविशेष्यता-
 निरूपकत्वं । प्रकारतावैशिष्ट्यं च विशेष्यतायां, स्वनिरूपितत्व, स्वावच्छे-
 दकसंबंधावच्छिन्नस्वाश्रयनिष्ठप्रतियोगिताकाभावसामानाधिकरण्योभयसंबं-
 धेनेति वाच्यम् । स्वप्रतियोगितावच्छेदकघटकघटत्वांशे भ्रमात्मकघटत्ववान्
 घटो अभाववानिति ज्ञाननिष्ठायास्तादृशघटे अभाववद्भेदवत्तानिश्चयप्र-
 तिबध्यतायाः निरुक्तसाध्याभावप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारताशून्य-
 प्रतियोगितावच्छेदकांशे भ्रमभिन्नोदासीनज्ञानावृत्तितया तन्निरूपितप्रतिबंध-
 कताघटकस्वरूपसंबंधमादाय साध्याभावस्योक्तस्थले लक्षणघटकत्वस्य
 दुर्वारस्थात् । न चावच्छेदकताद्वयानिरूपकविशेष्यत्वावच्छिन्नत्वं प्रतिबध्य-
 ताविशेषणं तेन घटत्वपटत्वधर्मद्वयावच्छिन्नविशेष्यतावच्छिन्नोक्तप्रतिबध्य-
 ताभ्युदास इति वाच्यम् । एवमपि व्यधिकरणसंयोगाधिसंबंधेन घटत्वादि-
 धर्मितावच्छेदककाभाववत्तावृद्धिनिष्ठप्रतिबध्यतायाः प्रतियोगितावच्छेदक-
 घटत्वांशे भ्रममात्रनिष्ठतया निरुक्तव्याप्यत्वस्य घटत्वमात्रावच्छिन्नविशेष्य-
 त्वावच्छिन्नतया निरुक्तविशेष्यत्वावच्छिन्नत्वस्य च सत्वेन तन्निरूपितप्रति-
 बंधकतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकस्वरूपसंबंधमादायोक्तदोषतादवस्थ्यात् ।
 मैवम् ॥ अवच्छेदकताद्वयानिरूपकविशेष्यतायां विरवच्छिन्नावच्छेदकताक-
 त्वमपि निवेश्य संयोगादिसंबंधावच्छिन्नघटत्वत्वावच्छिन्नावच्छेदकताकवि-
 शेष्यत्वावच्छिन्नोक्तप्रतिबध्यतामादायोक्तस्थले दोषाभावात् । न हि घटत्वा-
 दीनां संयोगेनापि स्वरूपतोभानं । तथाच स्वप्रतियोगितावच्छेदकतापर्या-
 प्त्यधिकरणधर्मपर्याप्तावच्छेदकताकधर्मितावच्छेदकविषयत्वानंतःपातिप्रकार-
 त्वाभाववत्प्रतियोगितावच्छेदकांशे भ्रमभिन्नज्ञाननिरूपितधर्मितावच्छेदक-
 विषयत्वानंतःपातिस्वावच्छेदकप्रकारतानिरूपकत्वसंबंधावच्छिन्नवृत्तित्वाभा-
 वकृती याः अवच्छेदकताद्वयानिरूपक निरवच्छिन्नावच्छेदकताकविशेष्यत्वा-
 वच्छिन्नप्रतिबध्यता तन्निरूपितप्रतिबंधकतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकसंबंधा-
 वच्छिन्नहेत्वधिकरणनिरूपितवृत्तित्वावत्स्वात्मकाभावप्रतियोगितावच्छेदक-

साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसामानाधिकरण्यं व्याप्तिरिति निष्कर्षः । वस्तुतस्तु
संबंधघटकप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारत्वावच्छिन्नप्रतिबध्यतायां स्व-
प्रतियोगितावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मानवच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकधर्म-
पर्याप्तावच्छेदकताकप्रकारत्वानवच्छिन्नत्वं निवेशनीयं । तथा चोक्तस्थले
अभाववद्भेदवत्तानिश्चयप्रतिबध्यतायास्साध्याभावप्रतियोगितावच्छेदकका-
लिकेन घटत्वाभावाभावत्वानवच्छिन्नाया अभाववान् घट इति ज्ञान-
निष्ठा प्रकारता तदवच्छेदकाभावत्वावच्छिन्नतद्ज्ञानीयप्रकारत्वावच्छिन्नतया
न तामादाय दोषः । अत्र पूर्वक्षणवृत्तित्वविशिष्टसाध्याभावस्य स्वरूपेण
योऽभावः तदभावस्य विशिष्टसाध्याभावस्वरूपतया साध्याभावप्रतियो-
गितावच्छेदकं यत्पूर्वक्षणवृत्तित्वविशिष्टस्वाभावत्वं तदवच्छिन्नप्रकार-
ताशालिग्रहविरोधिताघटकस्वरूपसंबंधेन हेत्वधिकरणे वर्तमानसाध्या-
भाषीयघटत्वाभावाभावत्वावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकत्वं साध्यतावच्छे-
दके वर्तत इत्येवं प्रतियोगिताभेदनिबंधनो दोषः संबंधघटकप्रतियो-
गित्वहेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगित्वयोरैक्यविवक्षया निरसनीयः ।
तथा च प्रतियोगिताविशिष्टा या प्रतियोगिता तदनवच्छेदकसाध्यता-
वच्छेकावच्छिन्नसामानाधिकरण्यं व्याप्तिः । प्रतियोगितावैशिष्ट्यं च
प्रतियोगितायां, स्वतादात्म्य, स्वावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मविशि-
ष्टप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबंधकतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्न-
हेत्वधिकरणवृत्तित्वावदभाषीयत्वोभयसंबंधेन । धर्मवैशिष्ट्यं च प्रतिबध्य-
तायां स्वावच्छिन्नप्रकारत्वावच्छिन्नत्व, स्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोभि-
ताकभेदवत्वोभयसंबंधेन । स्वनिष्ठावच्छेदकता च स्वविशिष्टप्रकारता-
वच्छेदकधर्मपर्याप्तावच्छेदकताकप्रकारत्वावच्छिन्नत्वसंबंधेन । प्रकारतायां
स्ववैशिष्ट्यं च स्वनिष्ठावच्छेदकताक प्रतियोगिताकभेदवत्वसंबंधेन । स्व-
निष्ठावच्छेदकता च अवच्छिन्नत्वसंबंधेन, संबंधव्यावृत्तिः स्वयमूह-
नीयेत्यलमतिवाचालतया ॥१९॥

‘स्वप्रतियोगित्वं यादृशसंबंधावच्छिन्नं तादृशसंबंधेन यत्प्रतियोगिसंबंधितदृष्टित्वाभावस्योक्तत्वा’दिति जागदीशी ॥ स्वप्रतियोगितानिरूपितसंसर्गतावच्छेदकयत्किंचिद्रूपावच्छिन्नसंसर्गताकप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छिन्नाधेयतानिरूपिताधिकरणतावदृष्टित्वाभावस्येति तदर्थः । संसर्गतावच्छेदके यत्किंचित्त्वनिवेशात् जातिमान् जातित्वादित्यादौ जात्यभावस्य स्वप्रतियोगितानिरूपितसंसर्गतावच्छेदकतादात्म्यत्वमादाय प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यानुपपत्तिरिति शंकाया नावकाशः । अथैवमपि कपिसंयोग्येतद्वृक्षत्वादित्यादावव्याप्तिः । वृक्षवृत्तित्वविशिष्टस्य स्वरूपेण योऽभावः स्वप्रतियोगिकस्वरूपेण तदभावस्य वृक्षवृत्तिसामान्यस्वरूपस्य वृक्षवृत्तिकपिसंयोगाभावात्मकत्वे अविवादात्कपिसंयोगाभावनिरूपिता या वृक्षवृत्तित्वविशिष्टत्वावच्छिन्नाभावनिष्ठा तादृशाभावप्रतियोगिकस्वरूपसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिता तन्निरूपितसंसर्गतावच्छेदकं यद्वृक्षवृत्तित्वविशिष्टाभावप्रतियोगिकस्वरूपत्वं तद्रूपावच्छिन्नसंसर्गताकस्वप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नाधेयतानिरूपिता या वृक्षभिन्ने प्रसिद्धाधिकरणता तद्वृक्षवृत्तित्वाभावस्य हेत्वधिकरणैतद्वृक्षत्वावच्छेदेन कपिसंयोगाभावे सत्त्वात् । न च स्वेतरानिरूपितस्वनिरूपितप्रतियोगितानिरूपितसंसर्गतावच्छेदकयत्किंचिद्रूपघटितमेव प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यं निवेशनीयं । इत्थं च वृक्षवृत्तित्वावच्छिन्नाभावनिष्ठप्रतियोगितायाः कपिसंयोगाभावनिरूपितत्वेपि तदितरगगनाद्यभावनिरूपितत्वविरहेण न तामादाय दोष इति वाच्यम् । तथा सति घटादिनिष्ठतदभावीयप्रतियोगिताया अपि स्वेतरानुयोगितानिरूपितत्वेन तादृशप्रतियोगित्वाप्रसिद्ध्या असंभवप्रसंगोत् । न च स्वभिन्नं यदनुयोगिताभिन्नं तदनिरूपितत्वमेव प्रतियोगिताविशेषणमिति स्वेतरानुयोगितानिरूपितत्वमादाय न तादृशप्रतियोगित्वाप्रसिद्धिरिति वाच्यम् । एवमपि वृक्षवृत्तित्वविशिष्टं यत्कपिसंयोगाभाववृक्षाभावाभावत्वरूपानुयोगित्वान्यतरत्तदभावस्य स्वप्रतियोगिकस्वरूपसंबंधेन यो अभावस्तस्य निरुक्तान्यतरस्वरूपस्य कपिसंयोगाभा-

वात्मकतया तदीयनिरुक्तान्यतराभावनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकसंसर्गता-
 वच्छेदकनिरुक्तान्यतराभावप्रतियोगिकस्वरूपत्वावच्छिन्नसंबन्धेन प्रतियो-
 ग्यसामानाधिकरण्यस्य एतद्वृक्षावच्छेदेन कपिसंयोगाभावे अक्षतत्वादव्या-
 शितादवस्थ्यात् । न च स्वनिष्ठानुयोगिताभिन्नत्वं स्वाधिन्नाविशेषणं न
 तु सामान्यतां अनुयोगिताभेदः । इत्थं च निरुक्तान्यतराभावनिष्ठप्रतियो-
 गितायाः कपिसंयोगाभावभिन्ना तन्निष्ठानुयोगिताभिन्ना च या वृक्षाभा-
 वाभावस्वरूपानुयोगिता तन्निरूपितत्वेन न तामादायापि कपिसंयोगाभावस्य
 प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यप्रसंग इति वाच्यम् । वृक्षवृत्तित्वविशिष्टं यत्क-
 पिसंयोगाभावप्रमेयाभावाभावत्वान्यतरत् तदभावस्य स्वप्रतियोगिकस्वरू-
 पेण योऽभावः तस्य निरुक्तान्यतरस्वरूपस्य कपिसंयोगाभावस्वरूपत्वेन
 तदीयनिरुक्तान्यतराभावनिष्ठप्रतियोगितानिरूपितसंसर्गतावच्छेदकनिरुक्ता-
 न्यतराभावप्रतियोगिकस्वरूपत्वावच्छिन्नसंबन्धेन प्रतियोग्यसामानाधिकर-
 ण्यस्य कपिसंयोगाभावे दुर्वारत्वात् । मैवम् ॥ स्वीयतप्रतियोगितानिरू-
 पितसंसर्गतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नसंसर्गताकप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नाधे-
 यतानिरूपिताधिकरणतावृत्तित्वाभाववान्यो हेत्वधिकरणवृत्त्यभावः तदीयां
 या तत्प्रतियोगितासमानाधिकरणा प्रतियोगिता तदनवच्छेदकत्वस्य
 साध्यतावच्छेदके निवेशात् । एवं च कपिसंयोगाभावीयकपिसंयोगनिष्ठप्र-
 तियोगितानिरूपितसंसर्गतावच्छेदकसमवायत्वावच्छिन्नसंसर्गताकप्रतियोगि-
 सामानाधिकरण्यस्यैव संयोगाभावे सत्त्वेन संयोगनिष्ठप्रतियोगितायाः धार-
 णासंभवात् । निरुक्तान्यतराभावनिष्ठप्रतियोगिताया धारणसंभवेपि संयोग-
 निष्ठप्रतियोगितायाः तत्सामानाधिकरण्याभावात् कपिसंयोगी एतद्वृक्षत्वा-
 दित्यादौ नाव्याप्तिप्रसंगः । यदि च वृक्षवृत्तित्वविशिष्टत्वावच्छिन्नाभावप्रति-
 योगिकस्वरूपसंबन्धेन वृक्षवृत्तित्वविशिष्टत्वावच्छिन्नाभावप्रमेयज्ञाभावस्या-
 पि वृक्षवृत्तिसामान्यस्वरूपस्य तद्वृत्तिकपिसंयोगाभावस्वरूपतया निरुक्तोप-
 त्वावच्छिन्नप्रतियोगितापि कपिसंयोगाभावनिरूपिता तन्निरूपितसंसर्गता-

वच्छेदकवृक्षवृत्तित्वविशिष्टत्वावच्छिन्नाभावप्रतियोगिकस्वरूपत्वावच्छिन्नसं-
 र्गताकप्रतियोग्यसामानाधिकरण्यस्य कपिसंयोगाभावे सत्त्वात्तदीयकपिसं-
 योगनिष्ठप्रतियोगितायास्तत्प्रतियोगितासमानाधिकरणत्वात्पुनरव्याप्तिताद-
 तस्थ्यमिति भाव्यते, तदावत्प्रतियोगितासामानाधिकरण्यस्थाने तत्प्रतियो-
 गिताव्यापकत्वं निवेशनीयम् । तथा च निरुक्तोभयत्वावच्छिन्नप्रतियोगि-
 तायाः तद्व्याप्यत्वाभावेन नाव्याप्तिः । अथैवमपि संयोगेन प्रमेयसाध्यक-
 धूमादिहेतावव्याप्तिः । पर्वतवृत्तित्वविशिष्टत्वावच्छिन्नाभावस्य स्वप्रतियोगि-
 कस्वरूपेण योऽभावः तस्य पर्वतवृत्तिसामान्यस्वरूपस्योत्पत्तिकालावच्छेदेन
 पर्वतवृत्तिसंयोगेन प्रमेयसामान्याभावस्वरूपतया प्रमेयाभावनिरूपितपर्वतवृ-
 त्तित्वविशिष्टाभावनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकस्वरूपसंबंधेन प्रतियोग्यसामाना-
 धिकरण्यस्य संयोगेन प्रमेयाभावे सत्त्वेन तस्य लक्षणघटकत्वात् । तदीयप्रमेय-
 त्वावच्छिन्नप्रतियोगितायाः प्रमेयमात्रनिष्ठाया उक्तविशिष्टाभावनिष्ठप्रतियो-
 गिताव्यापकतया तदवच्छेदकत्वस्य साध्यतावच्छेदके सत्त्वात् । तत्प्रतियो-
 गिताव्याप्यत्वमपि प्रतियोग्यसामानाधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितायां
 निवेश्य उक्तविशिष्टाभावप्रतियोगितामादाय दोषवारणेऽपि उक्तविशिष्टा-
 भावप्रतियोगिकस्वरूपेण तादृशविशिष्टाभावप्रमेयोभयाभावस्य पर्वतवृत्तिस्व-
 रूपस्य पर्वतवृत्तिसंयोगेन प्रमेयाभावस्वरूपतया तदीयोभयत्वावच्छिन्नप्रति-
 योगितामादायाव्याप्तिवारणमशक्यमेव । प्रमेयत्वावच्छिन्नप्रतियोगितायां
 प्रमेयमात्रनिष्ठोभयत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताव्याप्यत्वस्याप्यक्षतत्वात् । न च
 तत्प्रतियोगिताव्याप्यत्वं तत्प्रतियोगिताशून्यावृत्तित्वं निरुक्तोभयत्वाव-
 च्छिन्नप्रतियोगिताशून्याप्रसिद्ध्या अप्रसिद्धमिति न तत्प्रतियोगित्वं यत्प-
 दोपादेयमिति नाव्याप्तिरिति वाच्यम् । संयोगेन प्रमेयसाध्यकव्यभिचारिणि
 साध्याभावीयप्रमेयत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताया निरुक्तव्याप्यत्वाप्रसिद्ध्या
 धारणासंभवेन प्रतियोगित्वांतरसमनियतप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य साध्यता-
 वच्छेदके सत्त्वेनातिव्याप्तिवारणाय स्वाभाववद्वृत्तित्वसंबंधावच्छिन्नतत्प्रति-

योगित्वाभावरूपस्य तत्प्रतियोगितानिष्ठप्रकारतानिरूपिताभावनिष्ठप्रकारतानिरूपिताधिकरणनिष्ठप्रकारतानिरूपितवृत्तित्वप्रकारतानिरूपितविशेष्यतायाः प्रमीयविशेष्यताप्रतियोगिताकस्वरूपेणाभावस्वरूपस्य स्वव्यापकत्वसंबन्धावच्छिन्नतत्प्रतियोगितावृत्तित्वरूपस्य वा तत्प्रतियोगिताव्याप्यत्वस्य वक्तव्यतया निरुक्तोभयत्वावच्छिन्नप्रतियोगितायाः केवलान्वयित्वेप्युक्ततद्व्याप्यत्वस्य प्रसिद्ध्या तामादायाव्याप्तेर्दुर्वारत्वात् । मैवम् । स्वीयतत्प्रतियोगितावच्छेदकसंबन्धेन प्रतियोग्यसमानाधिकरणहेतुसमानाधिकरणाभावीयतत्प्रतियोगितावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकत्वं साध्यतावच्छेदके निवेश्यम् । न तु तत्प्रतियोगितासमनैयत्यमग्रिमप्रतियोगितायां । इत्थं च निरुक्तोभयत्वावच्छिन्ना या प्रमेयाभावनिरूपितप्रतियोगिता तत्समनियतप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य प्रमेयत्वे सत्त्वेपि तदवच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणं यन्निरुक्तोभयत्वं तदवच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य तत्रासत्वात् न प्रमेयवान् धूमादित्यादावव्याप्तिः । न चैवमपि पर्वतवृत्तित्वविशिष्टत्वावच्छिन्नाभावप्रतियोगिकस्वरूपेण प्रमेयसामान्याभावस्य उक्तरीत्या संयोगेन प्रमेयाभावस्वरूपस्य या उक्तविशिष्टाभावप्रतियोगिकस्वरूपसंबन्धावच्छिन्नप्रमेयत्वावच्छिन्नप्रतियोगिता तदवच्छेदकसंबन्धेन प्रतियोग्यसमानाधिकरणाभावीया तदवच्छेदकप्रमेयत्वावच्छिन्ना च या संयोगेन प्रमेयाभावीयप्रतियोगिता तदवच्छेदकत्वमादायाव्याप्तितादवस्थ्यमिति वाच्यम् । तत्प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नत्वस्थाने तत्प्रतियोगितावच्छेदकसंबन्धावच्छिन्नत्वस्य निवेशात् । उक्तविशिष्टाभावत्व उभयत्व प्रमेयत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगितायाः उक्तविशिष्टाभावप्रतियोगिस्वरूपसंबन्धावच्छिन्नतया प्रमेयाभावीयसंबन्धसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगितायास्तदवच्छेदकसंबन्धावच्छिन्नत्वाभावेन तादृक्प्रतियोगितामादाय दोषाप्रसक्तेः । उक्तविशेषसंबन्धावच्छिन्ना या प्रमेयत्वावच्छिन्ना प्रतियोगिता तदवच्छेदकसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगितापदेनापि पुनस्तामेवोपादाय दोषोऽपि समवायेन बह्वयभावप्रतियोगितामादाय वक्षिमान्

धूमादित्यादिप्रकृत्यासिवारकेण अग्रिमप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकसंबंधा-
वच्छिन्नत्वविशेषणेनैव वारणीयः । अस्वायमनुगमः । प्रतियोगिताविशिष्टसा-
ध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकसाध्यतावच्छेदकावच्छि-
न्नसमानाधिकरण्यं व्याप्तिः । प्रतियोगितावैशिष्ट्यं च स्वावच्छेदकसंबंधाव-
च्छिन्नत्व स्वविशिष्टाधेयतानिरूपिताधिकरणतावद्भूतित्वाभाववद्भेत्वाधिकर-
णभूत्यभावनिरूपितत्वोभयसंबंधेन । स्ववैशिष्ट्यं चाधेयतायां स्वनिरूपित-
संसर्गतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नसंसर्गताकत्व स्वनिरूपकाभावनिरूपितप्रतियो-
गितावच्छेदकधर्मावच्छिन्नत्वोभयसंबंधेनेत्यलमस्थानसंरंभेण ॥२०॥

‘प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन ये ये प्रतियोगिसंबन्धिनः तत्तद्व्यक्तित्वा-
वच्छिन्नभेदकूटविशिष्टहेतुमद्भूतित्वस्यैव तत्र तत्र वक्तव्यत्वात्’ इति जाग-
दीशी ॥ अथ प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यत्वा-
वच्छिन्नप्रतियोगिताकैकभेदस्य हेत्वधिकरणे निवेशेनैव कपिसंयोग्येतद्भू-
क्षत्वादित्यादौ कपिसंयोगत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतायाः अंततः
ईश्वरहानीयायाः ब्रूक्षेव्याप्यघृत्तितया तदवच्छिन्नभेदासत्त्वेन कपिसंयोग्ये-
तद्भूक्षत्वादित्यादौ कपिसंयोगाभावस्य लक्षणाघटकत्वनिर्वाहे कृतं भेदकूट-
गर्भनिरुक्त्यादरेण । न च धूमाभावप्रतियोगितावच्छेदकधूमत्वावच्छिन्नप्र-
कारकभ्रमीयविशेष्यतायाः अयोगोलके सत्त्वात् धूमाभावोऽपि धूमवान्
वह्नेरित्यादौ प्रतियोगिव्यधिकरणो न स्यात् । घटत्वाद्यवच्छिन्नप्रकारक-
भ्रमीयविशेष्यतामादाय घटाद्यभावस्यापि प्रतियोगिसमानाधिकरणतया
प्रतियोगिव्यधिकरणाभावाप्रसिद्धैष तत्रातिव्याप्तिवारणे तुल्ययुक्त्या सद्भे-
तावसंभव इति वाच्यम् । भ्रमीयविषयतायाः भ्रमसत्तानियतसत्ताकतया
अयोगोलकादौ धूमप्रकारकभ्रमशून्यतादृशायां धूमत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरू-
पितविशेष्यत्वावच्छिन्नभेदस्य ब्रूक्ष्मादौ कपिसंयोगानधिकरणमूलत्वच्छेदेन
तादृशाधिकरणत्वावच्छिन्नभेदवत् निराधातया धूमाद्यभावस्यापि प्रतियो-
गिव्यधिकरणोपपत्तेः । न किंच गुणधर्मन्यत्वविशिष्टसत्त्वाभावात् आतेरित्या-

दीवतिष्यामिः । विशिष्टमत्ताभावप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारता-
निरूपितविशेष्यतायाः गुणकर्मान्यत्वोपलक्षितसत्तावान् गुण इति प्रमी-
यायाः गुणादौ सर्वदा सत्त्वेन विशिष्टसत्ताभावस्य प्रतियोगिवैयधिकरण्या-
सम्भवेन घटाद्यभावस्यैव तथात्वेन तदीयप्रतियोगितानवच्छेदकत्वस्य
साध्यतावच्छेदके सत्त्वात् कालिकादिसंबन्धेन धूमादिप्रकारकप्रमीयविशेष्य-
तामादाय धूमाभावस्य प्रतियोगिवैयधिकरण्यानुपपत्त्या धूमसाध्यकवच्छि-
तावतिष्यामिवारणाय प्रकारतायां अवश्यं निवेशनीयप्रतियोगितावच्छेदक-
संबन्धावच्छिन्नत्वविशेषणेन गुणकर्मान्यत्वोपलक्षितसत्तावान् गुण इति
प्रमीयप्रकारतायाः शुद्धसमवायसंबन्धावच्छिन्नायाः विशिष्टाभावप्रतियोगिता-
वच्छेदकविशिष्टप्रतियोगिकसमवायसंबन्धावच्छिन्नत्वाभावेन वारणात् ।
तन्निरूपितविशेष्यतामादाय न विशिष्टसत्ताभावस्य प्रतियोगिवैयधिकरण्या-
नुपपत्तिः । विशिष्टाभावस्यापि शुद्धसमवायसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वे
उपलक्षितविशिष्टाभावयोरवैलक्षण्यप्रसंगात् , इति न युक्तम् । एकत्वप्राग-
भावविशिष्टघटावच्छिन्नप्रतियोगिकसंयोगाप्रसिद्ध्या एकत्वप्रागभाववि-
शिष्टघटाभावतदुपलक्षितघटाभावयोः तादृशविशिष्टप्रतियोगिकसंयोगसंब-
न्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वशुद्धसंयोगसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वाभ्यां
वैलक्षण्यस्य दुरुपपादतया विशिष्टाभावप्रतियोगित्व उपलक्षिताभावप्रतियो-
मित्वयोः विशेषणविशेष्योभयपर्याप्तत्वविशेष्यमात्रपर्याप्तत्वाभ्यामेव तयोर्वै-
लक्षण्यस्य वक्तव्यतया शुद्धसमवायस्यैव विशिष्टाभावप्रतियोगितत्वच्छेदक-
संबन्धत्वेन तदवच्छिन्नोपलक्षितसत्तानिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतायाः
गुणमदौ सार्वदिकत्वेन विशिष्टसत्ताभावस्य प्रतियोगिवैयधिकरण्यानुपपत्ति-
तादवस्थ्यात् । अन्यथा प्रतियोगितावच्छेदकनिवेशोपि नैष्कल्यं भवेत् ।
विशिष्टाभावस्य विशिष्टप्रतियोगिकसमवायेन सहजत एव प्रतियोगिवैयधिक-
रणत्वादिति वाच्यम् । प्रतियोगितावच्छेदकनिष्ठा या स्वप्रतियोगितावच्छेद-
कसंबन्धनिष्ठकिञ्चिद्गुणवच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वावच्छिन्नसंसारवृत्तप्रकारता

तन्निरूपितविशेष्यत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदस्य विशिष्टसाध्यकानुमित्यौ-
पधिकव्याप्तिशरीरे हेत्वधिकरणविशेषणतया निवेशात् । तथा च विशिष्ट-
सत्तावान् गुण इति ज्ञानस्य स्वावच्छिन्नप्रतियोगिकसमवायेन विशिष्टसत्ता-
पारतन्त्र्येण विशिष्टसत्ताप्रकारकस्य भ्रमतया तच्छून्यकालावच्छेदेन स्वप्रति-
योगितावच्छेदकविशिष्टसत्तात्वनिष्ठनिरुक्तसंसर्गताकप्रकारतानिरूपितविशे-
ष्यत्वावच्छिन्नभेदस्य हेत्वधिकरणे गुणे सत्त्वेन विशिष्टसत्ताभावस्य प्रतियो-
गिवैयधिकरण्यनिर्वाहः । न चोपलक्षितसत्तासाध्यकजात्यादिहेतावव्याप्तिः ।
विशिष्टाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्विशिष्टसत्तात्वं तन्निष्ठोक्तसंसर्गताकप्र-
कारतानिरूपितविशेष्यतायाः गुणो विशिष्टसत्तावानिति भ्रमीयायाः सत्त्वेपि
तच्छून्यकालावच्छेदेन तदवच्छिन्नभेदस्य गुणादौ सत्त्वेन विशिष्टसत्ताभा-
वस्य प्रतियोगिव्यधिकरणत्वादिति वाच्यम् । उपलक्षितसाध्यकानुमित्यौपधि-
कव्याप्तिशरीरे प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिनिष्ठप्रकारतानि-
रूपितविशेष्यत्वावच्छिन्नभेदस्यैव हेत्वधिकरणे निवेशेन अनुपपत्त्यभावात् ।
तादृशव्याप्तेः विशिष्टसाध्यकजात्यादिहेतौ सत्त्वेपि न क्षतिः । तद्विज्ञानस्य
उपलक्षितवैशिष्ट्यावगाह्यनुमितावेव हेतुतया ततः जात्यादिहेतुना अभ्रान्तस्य
गुणे विशिष्टवैशिष्ट्यावगाह्यनुमितेरापादयितुमशक्यत्वात् । न चैवं शब्दान-
नुगमः । क्षत्यभावात् । पूर्वं जगदीशेनैव विशिष्टाविशिष्टसाध्यकस्थली-
यलक्षणशरीरे साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतादितरानवच्छिन्नत्वानिरवच्छिन्न-
त्वादिविशेषणनिवेशकृता शब्दानुगमस्य परित्यक्तत्वादिति । भेदकूटनिवे-
शकृन्मतेपि प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगिसंबंधिनो ये ये तत्तद्वेद-
कूटघटितव्याप्तिरेव उपलक्षितसाध्यकानुमित्यौपधिकी वाच्या । अन्यथा
विशिष्टसत्ताभावप्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टसत्तात्वावच्छिन्नसंबंधितायाः
गुणेऽसत्त्वेन तथाविधसंबंधितावद्रव्यभेदकूटस्य तत्र सत्त्वेन विशिष्टसत्ताभा-
वस्य प्रतियोगिव्यधिकरणतया अभ्रान्तस्य जातिलिंगकोपलक्षितसत्तासाध्य-
कानुमित्यनुपपत्तेः । तथाच तन्मतेपि शब्दानुगमस्य दुर्भारत्वाच्च ।

मेवम् । अध्याप्यवृत्तिमद्भेदस्य व्याप्यवृत्तितानये उक्तरीत्या परिष्कारे
व्यभिचारिण्यतिव्याप्तिवारणेपि तस्य व्याप्यवृत्तितानये साध्यप्रकारकभ्रमी-
यविशेष्यतायाः व्यभिचारनिरूपकाधिकरणे सत्त्वेन तदवच्छिन्नभेदस्य
कालभेदावच्छेदेनापि यत्राधिकरणे व्यभिचारः तत्रासत्वात् साध्याभावस्य
लक्षणघटकत्वानुपपत्त्या व्यभिचारिण्यतिव्याप्तिः तस्याव्याप्यवृत्तितानयेपि
साध्यशून्ये त्रिचतुरादिकतिपयक्षणमात्रस्थाधिनि यद्धर्मिणि स्वसत्तासमकालं
साध्यस्य भ्रमः तदतर्भावेणैव व्यभिचारिणि हेतौ साध्याभावस्य क्वापि
हेत्वधिकरणे निरुक्तप्रतियोगिवैयधिकरण्यासंभवेनातिव्याप्तिः । अतः यतद्वय
एव लक्षणकरणे तद्वारणाय प्रमीयत्वं प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रका-
रतानिरूपितविशेष्यतायां देयं, आंशिकप्रमात्वमादाय प्रसक्तदोषवारणाय
स्वव्यधिकरणप्रकारावच्छिन्ना या या विषयता तत्तन्निरूपकत्वाभावकूटव-
त्वरूपं प्रमात्वं तत्र निवेशनीयं ; तथा च कूटनिवेशनप्लुभयत्र समानमेव
प्रमात्वघटकेतरांशनिवेशेन गौरवं पुनरतिरिच्यतएव । न च प्रमात्वं न
भेदगर्भं किंतु प्रकारताविशिष्टविशेष्यतानिरूपकत्वसामान्याभावः वैशिष्ट्यं
च स्वनिरूपितत्वस्वविशिष्टप्रतियोगिताकाभाववृत्तित्वाभयसंबंधेन । प्रति-
योगितायां स्ववैशिष्ट्यं च स्वावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वस्वावच्छेदकाव-
च्छिन्नत्वोभयसंबंधेनेति भेदकूटनिवेशेन लाघवमिति वाच्यम् । अस्मन्मतेपि
प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसंबंधिनिष्ठोभयावृत्तिधर्मत्वेन तादृशसंबंधि-
निष्ठतत्तद्व्यक्तित्वान्यनुगमय्य तादृशधर्मत्वावच्छिन्नावच्छेदकताकप्रतियो-
गिताकैकभेदस्यैव निवेशसंभवेन गौरवाभावात् । परंतु प्रमात्वाद्यनिवेशेन
लाघवमेवेति सर्वमनवद्यम् ॥२१॥

‘यत्किञ्चित्प्रतियोगित्वं तादृशसंबंधावच्छिन्नं तादृशसंबंधेन स्वप्रति-
योगितावच्छेदकावच्छिन्नसामान्यानधिकरणं यत्साधनाधिकरणं तन्निष्ठाभा-
वस्य साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकत्वमेव लक्षणे
निवेशनीय’मिति जामदीर्घी ॥ न च कपिसंयोगाभावविशिष्टघटाभावस्य

यः स्वस्वरेणाभावः कपिसंयोगाभावानवच्छेदकशाखाद्यवच्छेदेन वृक्षवृत्ति-
 त्वात् स्वस्वरूपेण साध्यतायामेतद्वृक्षत्वादिहेतावव्याप्तिः, साध्याभावस्य विशि-
 ष्टघटाभावस्वरूपस्य स्वीया या घटनिष्ठा प्रतियोगिता तदवच्छेदकसंयोगेन
 प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसामान्यानधिकरणहेत्वधिकरणवृत्तितया तदी-
 यसाध्यनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य साध्यतावच्छेदके सत्त्वादिति वाच्यम् ।
 स्वीयत्वप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसामा-
 न्यानाधिकरणहेत्वधिकरणवृत्तिसाध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्ना प्रतियोगि-
 ताभावीया तत्प्रतियोगितासमानाधिकरणाच्च या प्रतियोगिता तदनवच्छे-
 दकत्वस्य साध्यतावच्छेदके निवेशात् । इत्थं चोक्तस्थले घटनिष्ठप्रतियोगिता-
 मादाय साध्याभावस्य प्रतियोगिवैयधिकरण्येपि तदीयसाध्यनिष्ठप्रतियोगि-
 तायाः तत्सामानाधिकरण्यविरहाच्च साध्याभावमादाय दोषः । हेतुमभिष्टा-
 भावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वमपहाय हेतुमभिष्टा-
 भावे तत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वनिवेशात् । स्वरूपेण किञ्चित्साध्यकस-
 देती संयोगादिसंबंधावच्छिन्नघटादिनिष्ठप्रतियोगितामादायैव तदभावस्य
 प्रतियोगिवैयधिकरण्यस्योपपादनीयतया तदीयतत्समानाधिकरणप्रतियोगि-
 तायाः साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वाभावेपि न क्षतिः । घटाद्यभावे पूर्व-
 षणवृत्तित्वविशिष्टस्वाभावनिष्ठतादृशसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्यास-
 तत्त्वात् । अथैवमपि कर्मत्वप्रकारकज्ञानविशेष्यत्वविशिष्टस्य संयोगेन प्रमेया-
 भावस्य योऽभावः कर्मत्वभ्रमशून्यतादशायां गुणवृत्तिः तस्य स्वरूपेण साध्य-
 तायां गुणत्वादिहेतावव्याप्तिः । साध्याभावस्य स्वीया या प्रमेयनिष्ठप्रतियो-
 गिता तदवच्छेदकसंबंधेन स्वप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणहेत्व-
 धिकरणगुणवृत्तितया तदीयसाध्यनिष्ठप्रतियोगितायां प्रमेयमात्रनिष्ठतत्प्रति-
 योक्तिसत्सामानाधिकरण्यस्यापि सत्त्वात् । साध्यस्यापि प्रमेयत्वात् । न च
 तत्प्रतियोगितासामानाधिकरण्यस्थाने तत्प्रतियोगितावच्छिन्नत्वमेव निवेश-
 नीयम् । तत्र चोक्तस्थले प्रमेयनिष्ठप्रतियोगितामादाय साध्याभावस्य

निरुक्तप्रतियोगिवैयधिकरण्येपि तदीयसाध्यनिष्ठप्रतियोगितायाः तदव्यापकतया नाव्याप्तिरिति वाच्यम् । एवमपि कपिसंयोगाभावविशिष्टघटाभावस्य स्वरूपेण योऽभावः तादृशाभावप्रमेयोभयस्य स्वरूपेण साध्यतायां एतदृक्षत्वादिहेतावव्याप्तेर्दुर्वास्वात् । उक्तोभयत्वावच्छिन्नभावस्यापि विशिष्टघटाभावस्वरूपस्य स्वीया या घटनिष्ठा प्रतियोगिता तदवच्छेदकसंयोगसंबन्धेन स्वप्रतियोग्यनधिकरणहेत्वधिकरणवृत्तितया तदीयोक्तोभयत्वावच्छिन्नप्रतियोगितायाः घटनिष्ठप्रतियोगिताव्यापकत्वस्यापि सत्त्वात् । न च तत्प्रतियोगिताव्याप्यत्वस्यापि अग्रिमप्रतियोगितायां निवेशात् उक्तस्थले साध्याभावीयनिरुक्तोभयत्वावच्छिन्नप्रतियोगितायां तदीयघटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताव्याप्यत्वविरहेण न साध्याभावमादायाव्याप्तिरिति वाच्यम् । तथापि कर्मत्वप्रकारकज्ञानविषयत्वविशिष्टस्य संयोगेन प्रमेयाभावस्याभावप्रमेयोभयस्य स्वरूपेण साध्यतायामव्याप्तेर्दुरुद्धरत्वात् । उक्तोभयाभावस्य विशिष्टप्रमेयाभावस्वरूपस्य स्वीया या प्रमेयनिष्ठा प्रतियोगिता तदवच्छेदकसंयोगेन प्रतियोग्यनधिकरणहेत्वधिकरणवृत्तितया तदीयनिरुक्तोभयत्वावच्छिन्नप्रतियोगितायास्तत्प्रतियोगितासमनैयत्यस्याप्यक्षतत्वात् । मैवम् ॥ स्वीयत्वप्रतियोगित्वं यादृशसंबन्धावच्छिन्नं तादृशसंबन्धेन स्वप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसामान्यानधिकरणहेत्वधिकरणवृत्तिसाध्यतावच्छेदकसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताका भावीयतत्प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकत्वस्य साध्यतावच्छेदके निवेशात् । तथा च कपिसंयोगाभावविशिष्टघटाभावाभावत्वावच्छिन्नस्य तादृशाभावप्रमेयोभयत्वावच्छिन्नस्य वा साध्यतायां घटप्रतियोगितामादाय प्रतियोगिवैयधिकरण्येपि तदीयसाध्यनिष्ठप्रतियोगितायाः तदवच्छेदकधर्मावच्छिन्नत्वविरहेण नाव्याप्तिः । एवमेव कर्मत्वप्रकारकज्ञानविशेष्यत्वाविशिष्टप्रमेयाभावाभावत्वावच्छिन्नस्य तादृशाभावप्रमेयोभयत्वावच्छिन्नस्य वा साध्यतायां निरुक्तसद्वेताव्याप्तिकारणमपि बोध्यम् ॥ यदि च कर्मत्वप्रकारकज्ञानविषयत्वविशिष्टप्रमेयाभावाभाव-

प्रतियोगिकस्वरूपेण प्रमेयस्य साध्यतायां गुणत्वहेतावध्याप्तिः । उक्तसंबंधेन प्रमेयाभावस्यापि विशिष्टसंयोगेन प्रमेयाभावरूपस्य स्वीया या संयोगसंबंधावच्छिन्नप्रमेयत्वावच्छिन्ना प्रतियोगिता तामादाय हेत्वधिकरणे प्रतियोगिव्यधिकरणतया तदीयोक्तसाध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रमेयत्वावच्छिन्नप्रतियोगितायां तदवच्छेदकावच्छिन्नत्वस्यापि सत्वात् । तत्प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नत्वमपहाय तत्प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वस्य अग्रिमप्रतियोगितायां निवेशेन साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रमेयनिष्ठप्रतियोगिताया वारणेपि तत्प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितापदेनापि तामेवोपादायाव्याप्तिर्दुर्वारैव । एवं यत्र घटाभावस्य स्वरूपेण साध्यतायामात्मत्वेतावध्याप्तिः कालिकेन साध्याभावस्य स्वीयघटाभावनिष्ठकालिकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितामादाय हेत्वधिकरणे आत्मनि प्रतियोगिव्यधिकरणतया पूर्वक्षणवृत्तित्वविशिष्टस्वाभावनिष्ठसाध्यतावच्छेदकस्वरूपसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकतया च तदीयकालिकसंबंधावच्छिन्नसाध्यनिष्ठप्रतियोगितायास्तत्प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वात् । पूर्वोक्तयुक्त्या अग्रिमप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वस्य निवेशासंभवादिति विभाव्यते ; तदा प्रतियोगितयैरेकसंबंधावच्छिन्नत्वादिकं अभावे साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वं चापहाय स्वीययत्प्रतियोगित्वं यादृशसंबंधावच्छिन्नमित्यत्र प्रतियोगित्वे साध्यतावच्छेदकसंबंधातिरिक्तसंबंधावच्छिन्नत्व साध्यतावच्छेदकसंबंधेन वृत्तिमत्साध्यनिष्ठत्वोभयाभाववत्त्वं अग्रिमप्रतियोगितायां तत्प्रतियोगिताव्याप्यत्वं च निवेश्य लक्षणं परिष्करणीयं । तथा च साध्यतावच्छेदकसंबंधातिरिक्तसंबंधावच्छिन्नत्वनिरुक्तसाध्यनिष्ठत्वोभयाभाववत्स्वीययत्प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन स्वप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसामान्यानधिकरणहेत्वधिकरणव्याप्यत्वात्तत्प्रतियोगिताव्याप्यप्रतियोगितानवच्छेदकत्वं साध्यतावच्छेदक विशेषणं फलितं । तथा च घटाभाववानात्मत्वादित्यादौ कालिकेन

साध्याभावस्य यां कालिकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिता तस्यां निरुक्तोभय-
सत्त्वेन न तामादायाव्याप्तिः । विशिष्टप्रमेयाभावाभावादिसाध्यकोक्तसद्धेतौ
साध्याभावीयप्रमेयनिष्ठप्रतियोगितावारणमपि एवमेव शोध्यम् । साध्ये साध्य-
तावच्छेदकसंबंधेन वृत्तिमत्वविशेषणात् कपिसंयोगाभावप्रमेयोभयस्य स्वरू-
पेण साध्यतायां सद्धेतौ निरुक्तप्रतियोगित्वाप्रसिद्ध्या पुनर्नाव्याप्तिः । संब-
धसामान्येन तदुभयस्य व्याप्यवृत्तितया तत्संबंधेन तत्साध्यके प्रतियोगिवै-
यधिकरण्यनिवेशेन निरुक्तोभयाभाववत्प्रतियोगित्वाप्रसिद्धावपि न क्षतिः ।
तत्प्रतियोगिताव्याप्यत्वनिवेशात् कपिसंयोगाभावविशिष्टघटाभावाभावप्रमे-
योभयस्य स्वरूपेण साध्यतायां साध्याभावीयघटनिष्ठप्रतियोगितामादाय
नाध्याप्तिरिति ध्येयम् ॥२२॥

स्वप्रतियोगितावच्छेदकं यत्किञ्चित्तदवच्छिन्नानधिकरणत्वस्य हेत्व-
धिकरणे निवेशकल्पे कपिसंयोगाभाववानात्मत्वादित्यादौ गुणसामान्याभाव-
त्वरूपस्वप्रतियोगितावच्छेदकयत्किञ्चिद्धर्मावच्छिन्नानधिकरणत्वमादाय सा-
ध्याभावस्य लक्षणघटकत्वमुपपाद्य अध्याप्तिरभिहिता दीधितिकृता ॥ अत्रेय-
माशंका ॥ वह्निमान् धूमादित्यादावपि पर्वतवृत्तित्वविशिष्टस्य यः स्वरूपे-
णाभावः तदभावस्य पर्वतवृत्तिसामान्यस्वरूपस्य अव्याप्यवृत्तितया तद्वृत्ति-
वह्यभावस्वरूपतायामविवादात् स्वप्रतियोगितावच्छेदकं यत्पर्वतवृत्तित्व-
विशिष्टत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावत्वं स्वप्रतियोगितावच्छेदकस्वरूपेण
तदवच्छिन्नानधिकरणत्वस्य हेत्वधिकरणपर्वतादौ सत्त्वेन वह्यभावस्यापि
लक्षणघटकत्वात् अध्याप्तिसंभवे तादृशप्रसिद्धस्थलं परित्यज्य स्थलांतरानु-
सरणे किं बीजं ? । न च संयोगेन द्रव्यस्याव्याप्यवृत्तित्वमते वह्यभावस्य
पर्वतादिवृत्तित्वेपि तस्य अतथात्वमते पर्वतवृत्तिमध्याप्रवेशेन पर्वतवृत्तित्व-
विशिष्टत्वावच्छिन्नाभावत्वं न वह्यभावप्रतियोगितावच्छेदकमिति न तादृ-
शधर्ममादाय तस्य प्रतियोगिवैयधिकरण्यमिति सर्वमतसाधारण्येन दोषदानाय
प्रसिद्धस्थलोपेक्षेति वाच्यम् । तन्मते वह्यभावस्य स्वरूपेण पर्वतावृत्तित्वेपि

कालिकसंबंधेन तद्वृत्तितया कालिकसंबंधावच्छिन्नपर्वतनिरूपितवृत्तितयावि-
 शिष्टत्वावच्छिन्नाभावत्वं बह्व्यभावप्रतियोगितावच्छेदकमेवेति तदवच्छिन्ना-
 नधिकरणत्वस्य पर्वतादौ सत्त्वेन बह्व्यभावस्य लक्षणघटकताया दुर्वारत्वात् ।
 न च प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोग्यनधिकरणत्वकल्पे प्रसिद्धत्वे-
 अन्वयसिद्धिसंभवेऽपि साध्यतावच्छेदकसंबंधेन तन्निवेशकल्पे पर्वतीयवृत्तित्व-
 विशिष्टत्वावच्छिन्नाभावत्वावच्छिन्नस्य साध्यतावच्छेदकसंयोगेन संबन्ध-
 प्रसिद्ध्या न तादृशधर्ममादाय बह्व्यभावस्य प्रतियोगिवैयधिकरण्यमिति
 वाच्यम् । एवमपि स्वरूपेण स्वाधिकरणे स्वरूपसंयोगान्यतरसंबंधेन वृत्ति-
 त्वात्मकस्वसामानाधिकरण्यसंबंधेन पर्वतवृत्तित्वविशिष्टत्वावच्छिन्नाभाव-
 विशिष्टं यत् स्वरूपेण तदभावस्यापि पर्वतवृत्तिसामान्यस्वरूपतया स्वप्रति-
 योगितावच्छेदकं यन्निरुक्तसामानाधिकरण्यसंबंधेन पर्वतवृत्तित्वविशिष्टत्वाव-
 च्छिन्नाभावविशिष्टत्वं तदवच्छिन्नस्य महानसीयबह्व्यथादेः संयोगेनाधि-
 करणत्वप्रसिद्ध्या बह्व्यभावस्य लक्षणघटकतया दुर्वारात् । न च जन्ममा-
 त्रस्य कालोपाधित्वानुपगमे पर्वतनिरूपितकालिकसंबंधावच्छिन्नवृत्तित्वा-
 प्रसिद्ध्या न तद्विशिष्टत्वावच्छिन्नाभावत्वमादाय बह्व्यभावस्य प्रतियोगि-
 वैयधिकरण्यसंभव इति तन्मतसाधारण्येनापि दोषदानायायमुद्यम इति
 वाच्यम् । एवमपि पर्वतहृदएतदन्यतरनिरूपितस्वरूपसंबंधावच्छिन्नवृत्ति-
 तावच्छिष्टत्वावच्छिन्नाभावत्वमादाय तस्य प्रतियोगिवैयधिकरण्यात् । न
 च स्वभिन्नानिरूपितप्रतियोगितावच्छेदकमेव स्वप्रतियोगितावच्छेदकव-
 र्त्तिकभिन्नधर्मपदेन विवक्षणीयं । इत्थं च पर्वतवृत्तित्वविशिष्टत्वावच्छिन्ना-
 भावनिष्ठप्रतियोगितायाः पर्वतवृत्तिसामान्यनिरूपितायास्वभिन्नपर्वतवृत्ति-
 घटाद्यभावनिरूपिततया न तदवच्छेदकधर्ममादाय बह्व्यभावस्य प्रतियोगि-
 वैयधिकरण्यमिति वाच्यम् । तथा सति मुणसामान्याभावत्वस्यापि कथिसंबन्ध-
 नविन्नरूपादिमुन्ननिरूपितप्रतियोगितायामेवावच्छेदकत्वेन तादृशधर्ममा-
 दाय दीप्तिविकृतं कथिसंबन्धोमात्मकसाध्याभावस्य प्रतियोगिवैयधिकरण्ये-

पादनस्य संदर्भविरोधापत्तेः । जात्यभाववान् प्रमेयत्वादित्यादौ स्वत्वस्या-
ननुगतत्वेन निखिलजातीनां स्वपदेसोपादानासंभवात् । यत्किञ्चिज्जातेरुपा-
दाने स्वधिन्मजास्यंतरानिरूपितत्वस्य जात्यभावाभिष्टप्रतियोगितायामसत्त्वेन
तादृशप्रतियोगित्वाप्रसिद्ध्या जात्यभावाभावस्य लक्षणाघटकत्वेन अतिव्या-
प्तिप्रसंगाच्च । न च स्वपदेन घटत्वस्योपादाने जात्यभावाभिष्टप्रतियोगिताया-
स्स्वधिन्मनिरूपितत्वविरहेऽपि घटत्वाभावाभिष्टप्रतियोगितायां तत्सत्त्वेन तद-
वच्छेदकत्वत्वाभावत्वावच्छिन्नानधिकरणत्वस्य हेत्वधिकरणघटे सत्त्वेन जा-
त्यात्मकाभावस्य लक्षणघटकत्वेन नोक्तस्थलेतिव्याप्तिरिति वाच्यम् । एवमपि
द्रव्ये संयोगसामान्याभावानभ्युपगंष्टप्राचीनमते संयोगसामान्याभावसाध्य-
कव्यभिचारिव्यतिव्याप्तिः । संयोगसामान्याभावाभिष्टप्रतियोगितायाः तत्तत्सं-
योगभिन्नानिरूपितत्वविरहात् । तत्तत्संयोगाभावाभिष्टप्रतियोगितायाः तथा-
त्वेऽपि तदवच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वस्याप्रसिद्ध्या साध्याभावस्य लक्षण-
घटकत्वात् । न च स्वावृत्तिपदार्थविभाजकोपाध्यधिकरणानिरूपितप्रतियो-
गितावच्छेदकयत्किञ्चिद्भ्रमावच्छिन्नानधिकरणत्वं हेत्वधिकरणे विवक्षितं ।
इत्थं च जात्यभावाभिष्टप्रतियोगितायाः यत्किञ्चिज्जात्यवृत्तिपदार्थविभाजको-
पाध्यधिकरणानिरूपिततया तदवच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वमादाय जा-
त्यात्मकाभावस्योक्तस्थले लक्षणघटकत्वनिर्वाहः । वह्निमान् धूमादित्यादौ
वह्न्यभाववृत्तिपदार्थविभाजकोपाध्यधिकरणप्रतियोगित्वाधिकरणत्वादिनि-
रूपितत्वेन पर्वतवृत्तिस्वविशिष्टत्वावच्छिन्नाभावाभिष्टप्रतियोगितायाः लक्ष-
णाघटकत्वान्न तामादाय वह्न्यभावस्य प्रतियोगिवैयधिकरण्यं । एवं कपि-
संयोगवृत्तिपदार्थविभाजकोपाधिर्न गुणत्वं अपितु द्रव्यत्वादिकं तदाभय-
निरूपितप्रतियोगितत्वच्छेदकं गुणसामान्याभावत्वं भवतीति तादृशधर्ममा-
दाय दीक्षितिकृतां कपिसंयोगात्मकाभावस्य प्रतियोगिवैयधिकरण्योपपादनसं-
यत्किञ्चिदिति वाच्यम् । एवमपि पर्वतवृत्तिद्वयसदन्यतरनिरूपितवृत्तित्वाविशिष्ट-
जगत्त्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाभिष्टप्रतियोगितायाः निरूपकान्वतर-

वृत्तिअभावमात्रनिरूपितायाः बह्व्यभावावृत्तिपदार्थविभाजकोपाध्यधिकरण-
प्रतियोगित्वाद्यनिरूपितत्वेन तदवच्छेदकधर्मावच्छिन्नानधिकरणत्वस्य पर्व-
तादौ सत्त्वेन बह्व्यभावस्य लक्षणाघटकत्वापत्तेर्दुर्वारत्वात् । प्राचां मते संयो-
गाभावस्यैव संयोगकर्मण्यतदन्यतरत्वावच्छिन्नाभावस्यापि द्रव्ये असत्त्वात् ।
तत्साध्यकमेयत्वादावतिव्याप्तिश्च । साध्यनिष्ठप्रतियोगितायाः संयोगावृ-
त्तिकर्मत्वरूपनिरुक्तोपाधिमत्कर्मनिरूपितत्वेन कर्मावृत्तिगुणत्वरूपनिरुक्तो-
पाधिमत्संयोगनिरूपितत्वेन लक्षणाघटकतया तत्संयोगाभावनिष्ठप्रतियोगि-
तायाः तथात्वेपि तदवच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणाप्रसिद्ध्या साध्याभावस्य
लक्षणाघटकत्वात् । इति चेदत्रोच्यते । पर्वतद्दण्डएतदन्यतरवृत्तित्ववैशिष्ट्या-
भावत्वधर्मद्वयावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाभावो न निरुक्तान्यतरवृत्त्यभाव-
रूपः । तेषामनंतत्वेन गौरवात् । किंतु निरुक्तान्यतरत्वस्वरूप इति निरु-
क्तान्यतरवृत्तित्वविशिष्टाभावाभावत्वस्य बह्व्यभावनिरूपितप्रतियोगिताव-
च्छेदकत्वासंभवेन न तादृशधर्ममादाय बह्व्यभावस्य प्रतियोगि-वैयधिकरण्य-
मिति प्रसिद्धस्थलोपेक्षा ॥२३॥

‘अत्र वदन्ति ; प्रतियोगिस्वरूपं अवच्छेदकस्वरूपं वा यत्प्रतियोगित्वं
तदपि कस्यचिदभावस्य केनचिदेव धर्मेण संबन्धेन चावच्छिन्नं व्यवहारब-
लात् न तु सर्वेण धर्मेण संबन्धेन वा समवायावच्छिन्नबह्व्यभावप्रतियोगित्वं
संयोगसंबन्धावच्छिन्नमिति व्यवहाराभावा’दिति जागदीशी ॥ अत्र च कस्य-
चिदभावस्येत्यत्र षष्ठ्यर्थो निरूपितत्वं तस्य तच्छब्दार्थप्रतियोगितायामन्वयः
तथा च यत्किंचिदभावनिरूपितत्वविशिष्टप्रतियोगित्वं यत्किंचिद्धर्मनिष्ठा-
वच्छेदकतानिरूपकं यत्किंचित्संबन्धनिष्ठावच्छेदकतानिरूपकमेव न तु अव-
च्छेदकस्वरूपप्रतियोगितावच्छेदकीभूतयावत्संबन्धनिष्ठावच्छेदकतानिरूपकं ।
प्रतियोगिस्वरूपप्रतियोगितावच्छेदकयावद्धर्मनिष्ठावच्छेदकतानिरूपकं चे-
त्यर्थः । बह्व्यत्वस्वरूपप्रतियोगितानिष्ठं समवायेन बह्व्यभावनिरूपितत्वं तन्नि-
ष्ठसमवायनिष्ठसंसर्गतानिरूपकतायामेवावच्छेदकं न तु तादृशप्रतियोगिता-

यामवाधितायामपि संबंधांतरनिष्ठसंसर्गतानिरूपकतायां धर्मांतरनिष्ठावच्छे-
दकतानिरूपकतायां वेति यावत् । अन्यथा, समवायेन वह्नयभावप्रतियो-
गितायाः संयोगसंबंधावच्छिन्नवह्नित्वस्वरूपप्रतियोगितातोऽभिन्नतया यथा-
श्रुते असंगत्यापत्तेः । समवायेन वह्नयभावप्रतियोगितात्वादेः संयोगादिनि-
ष्ठसंसर्गतानिरूपकतानवच्छेदकत्वे युक्तिमाह । समवायावच्छिन्नवह्नयभावप्र-
तियोगित्वं संयोगसंबंधावच्छिन्नमित्यादिव्यवहाराभावादिति । समवायेन
वह्नयभावीयत्वादेः संयोगादिनिष्ठसंसर्गतानिरूपकतावच्छेदकत्वे समवायेन
वह्नयभावप्रतियोगित्वं संयोगसंबंधावच्छिन्नमित्यादिव्यवहारः प्रमाणं स्या-
दित्यर्थः । न च समवायेन वह्नयभावीयत्वादेस्संयोगावच्छेद्यतानवच्छेदक-
त्वेपि तत्र तदनवगाहिप्रतियोगितायां संयोगसंबंधावच्छिन्नत्वावगाहिबो-
धस्य उक्तवाक्यजन्यस्य प्रमात्वेन उक्तव्यवहारस्य प्रामाण्यापत्तिर्दुर्वारवेति
वाच्यम् । धर्मितावच्छेदकसमवायेन वह्नयभावीयत्वविधेयीभूतसंयोगावच्छि-
न्नत्वयोः अवच्छेद्यावच्छेदकभावानवगाहिबोधस्योक्तवाक्यादनभ्युपगमेन
प्रामाण्यापत्तेरयोगात् ॥ इति ॥२४॥

‘ तथा च यदभावीयत्प्रतियोगितावच्छेदकसंबन्धेन यदभावीयत्प्रति-
योगितानिरूपितावच्छेदकीभूतधर्मावच्छिन्नासंबन्धित्वं हेतुमतः तदभावीय-
त्प्रतियोगितानिरूपितावच्छेदकताशून्यत्वं साध्यतावच्छेदके विवक्षितमि-
त्यदोष ’ इति जागदीशी ॥ यदभावीयत्वावच्छिन्नयत्प्रतियोगितानिष्ठनिरू-
पकताकसंसर्गतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नसंसर्गताका यदभावीयत्वावच्छिन्नय-
त्प्रतियोगितानिष्ठनिरूपकताकावच्छेदकतावद्गर्मावच्छिन्ना च या आधेयता
तभिरूपिताधिकरणतावद्भिन्नं हेत्वधिकरणं तत्प्रतियोगितानिष्ठासाध्यताव-
च्छेदकसंबन्धनिष्ठसंसर्गतानिरूपकतावच्छेदकं यत्तदभावीयत्वं तदवच्छिन्न-
त्प्रतियोगितानिष्ठनिरूपकताकावच्छेदकताशून्यं यत्साध्यतावच्छेदकं तद-
वच्छिन्नसामानाधिकरण्यं व्याप्तिरिति तदर्थः । संसर्गतानिरूपकतायां यत्प्र-
तियोगित्वनिष्ठत्वनिवेशात् कालिकेन वाच्यत्वाभावस्य पूर्वक्षणवृत्तित्ववि-

निष्ठस्वाभावनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकस्वरूपसंबंधेन वाच्यस्वरूपप्रतियोगि-
 समानाधिकरणत्वेपि कालिकेन वाच्यत्वसाध्यकव्यभिचारिणि नातिव्याप्तिः
 धर्मत्वाख्यावच्छेदकतानिरूपकतायां यत्प्रतियोगितानिष्ठत्वनिवेशात् षट्-
 धिकरणताद्यभावस्य पूर्वक्षणवृत्तित्वविशिष्टस्वाभावनिष्ठप्रतियोगितावच्छेद-
 कधर्मावच्छिन्नसमानाधिकरणत्वेपि स्वरूपेण किञ्चित्साध्यकसाद्धेतौ न प्रति-
 योगिव्यधिकरणाभावाप्रसिद्धिः । प्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकसंबंधाव-
 च्छिन्नत्वमपहाय तदभावीयत्वे साध्यतावच्छेदकसंबंधनिष्ठसंसर्गतानिरूपक-
 तावच्छेदकत्वनिवेशात् । समवायेन बह्व्यभावप्रतियोगितायां बह्विस्वरूपायां
 संयोगावच्छिन्नबह्वित्त्वरूपप्रतियोगित्वाभेदेन संयोगसंबंधावच्छिन्नत्वेपि
 समवायेन बह्व्यभावमादाय बह्विमान् धूमादित्यादौ नाव्याप्तिः । तत्प्रति-
 योगितानिष्ठत्वस्य संसर्गतानिरूपकतायां निवेशात् स्वरूपेण शब्दाधिकरण-
 त्वसाध्यक्रमगतत्वहेतौ कालिकेन साध्याभावस्य पूर्वक्षणवृत्तित्वविशिष्टस्वा-
 भावनिष्ठस्वरूपसंबंधनिष्ठसंसर्गतानिरूपकतावच्छेदकस्वानिरूप्यत्वकत्वेपि ना-
 व्याप्तिः । अवच्छेदकतायां तदभावीयत्वावच्छिन्नानिरूपकताकत्वनिवेशात्-
 बह्वित्त्वावच्छिन्नभावस्य निरुक्तप्रतियोगिव्यधिकरणस्य या तद्बह्विस्वरूप-
 प्रतियोगिता तस्याः बह्विसामान्याभावीयतत्तद्बह्विस्वरूप बह्वित्त्वावच्छिन्न-
 प्रतियोगित्वाभेदेन बह्वित्वस्य तदवच्छेदकत्वेपि न क्षतिः । तदभावीयत्वा-
 वच्छिन्नानिरूपकतायां तत्प्रतियोगितानिष्ठत्वनिवेशात् कपिसंयोगाभावा-
 न्नात्मत्वादित्यादौ गुणसामान्याभावनिष्ठप्रतियोगितामादाय प्रतियोगिव्य-
 धिकरणो यः कपिसंयोगात्मकसाध्याभावः तदीयत्वावच्छिन्नकपिसंयोगा-
 भावस्वरूपप्रतियोगितानिष्ठनिरूपकताकावच्छेदकताश्रयत्वेपि कपिसंयोगा-
 भावत्वस्य न क्षतिः । अस्यायमनुगमः । निरूपकताविशिष्टनिरूपकत्वकावच्छे-
 दकताशून्यसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसमानाधिकरण्यं व्याप्तिः । निरूपक-
 तावैशिष्ट्यं च निरूपकतायां स्वतादात्म्यं, स्वविशिष्टहेत्वधिकरणकाली-
 जत्व, स्वनिरूपितनिरूप्यत्वानिष्ठ अवच्छेदकतानिरूपित अवच्छेदकतापदभा-

वीयत्वावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकसंबंधनिष्ठसंसर्गतानिरूपकत्वसामानाधिकरण्य, त्रितयसंबंधेन । स्वपदं निरूपकतापरं । हेत्वधिकरणे स्ववैशिष्ट्यं च स्वनिष्ठअवच्छेदकताकप्रतियोगिताकभेदवत्वसंबंधेन ॥ अवच्छेदकता च स्वविशिष्टआधेयतानिरूपिताधिकरणत्वसंबंधावच्छिन्ना ; आधेयतायां स्ववैशिष्ट्यं च स्वनिरूपकधर्मावच्छिन्नत्व, स्वनिरूपितनिरूप्यत्वनिष्ठअवच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकतावदभावीयत्वावच्छिन्ननिरूपकताकसंसर्गतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नसंसर्गताकत्व, उभयसंबंधेनेति दिक् २५॥

‘संबंधांतरावच्छिन्नतत्प्रतियोगितावच्छेदकभेदकूटघटितत्वेन यद्वेत्यादिकल्पस्यैव गुरुत्वा’दिति जागदीशी ॥

ननु प्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वकल्पेपि तद्वह्निप्रतियोगिकसंयोगेन वह्निसाध्यकसद्धेतौ प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोग्यनधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावीप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वाप्रसिद्ध्या अव्याप्तिवारणाय साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकत्वीयस्वरूपसंबंधेन साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वाविशेषिततत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावकूट एव साध्यतावच्छेदके निवेशनीयः । तथा च पूर्वकल्पेपि संबंधांतरावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावकूटघटनात् यद्वेत्यादिकल्पे गौरवप्रदर्शनमनुचितमिति चेन्न । तादृशदोषवारणार्थं प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नाधेयतानिरूपिताधिकरणतानिरूपितस्वरूपसंबंधेन प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नाधेयतानिरूपिताधिकरणत्वाभावस्य स्वयमग्रे निवेशनीयत्वेन उक्तविवक्षाया अनावश्यकत्वेन पूर्वकल्पे संबंधांतरावच्छिन्नप्रतियोगिताया लक्षणघटकत्वादिति ध्येयम् ॥२६॥

एतद्वद्वान् कालांतरीयतद्वदत्वादित्यारभ्य निरुक्तप्रतियोगिताकत्वविशिष्टयत्किंचिद्वैत्वधिकरणानुयोगिकत्वसामान्याभावप्रपहाय तदुभयसामान्याभावोक्त इत्यंतजागदीशी ॥ अथात्रोभयाभावापेक्षया विशिष्टाभावस्य

लघुशरीरत्वाभावात् कथं तदाशंकनं, एतद्धटवान् कालांतरीयतद्धटत्वादि-
 त्यादौ अतिव्याप्तिदोषेण कथं वा तत्खण्डनं । न चोभयाभावप्रतियोगित्वा-
 वच्छेदककोटौ उभयत्वस्याधिकस्य निवेशात् तस्य गुरुशरीरत्वमिति वाच्यम् ।
 विशिष्टाभावप्रतियोगितावच्छेदककोटौ यादृशप्रतियोगितावच्छेदकधर्मावच्छि-
 न्नप्रतियोगिकत्वरूपविशेषणप्रवेशेन साम्यात् । न चोभयाभावप्रतियोगिवि-
 धया यादृशप्रतियोगितावच्छेदकधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वस्य भवन्मतेपि
 निवेशात् तदंशे उभयमतेपि साम्यमेव, उभयत्वनिवेशेन गौरवं पुनरुभया-
 भावनिवेशकृन्मते अतिरिच्यत इति वाच्यम् । उभयाभावनिवेशकृन्मते
 तदीयप्रतियोगितायाः यादृशप्रतियोगितावच्छेदकधर्मावच्छेद्यप्रतियोगिताक-
 त्वत्वहेत्वधिकरणीभूतयत्किंचिद्भ्यक्त्यनुयोगिकत्वत्व उभयत्वावच्छिन्नत्वे-
 नैव निवेशः न तु तदुभयनिष्ठत्वेनापि प्रयोजनाभावादिति । यादृशप्रतियो-
 गितावच्छेदकधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वनिवेशस्योभयमतमाधारण्याभावात् ।
 न च विशिष्टाभावनिवेशकृन्मतेपि न विशेषणस्य यादृशप्रतियोगितावच्छे-
 दकधर्मावच्छिन्नप्रतियोगित्वादेः निवेशः, अपितु प्रतियोगितावच्छेदकताया
 एव यादृशप्रतियोगितावच्छेदकधर्मावच्छेद्यप्रतियोगिताकत्वत्वावच्छिन्नत्वेन
 निवेश इति उभयाभावनिवेशकृन्मते उभयत्वनिवेशाधिक्येन गौरवं दुष्परि-
 हारमेवेति वाच्यम् । एवमपि विशिष्टाभावप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदक-
 संबंधतया स्वरूपस्वरूपोभयघटितसामानाधिकरण्यस्य निवेशेन तन्निवेशकल्पे
 लाघवानवाकाशात् । मैवम् । निरुक्तोभयत्वं न संख्यारूपं द्रव्यातिरिक्ते
 संख्यात्मकद्वित्वानंगीकारात् । किंत्वपेक्षाबुद्धिविशेषविषयत्वमेव तद्वाच्यं ।
 तथा च यादृशप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वविषयकहेत्वधि-
 करणीभूतयत्किंचिद्भ्यक्त्यनुयोगिकत्वविषयकबुद्धीयविशेष्यतात्वावच्छिन्नप-
 र्याप्तिसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताकाभावः निरुक्तोभयाभावपदेन
 विवक्षणीयः । स एकविशिष्टापराभावापेक्षया गुरुरेवेति तन्निवेशाशंकाद्यु-
 पपत्तेः । न च निरुक्तप्रतियोगिताकत्ववृत्तिहेत्वधिकरणीभूतयत्किंचिद्भ्यक्त्य-

नुर्योगिकत्ववृत्तिविषयत्वावच्छिन्नाभावएव निरुक्तोभयाभावः न तु तदुभयविषयकधीविशेष्यत्वावच्छिन्नाभावः तत्र च विशिष्टाभावापेक्षया न गौरवमिति वाच्यम् । तत्रापि विषयत्वस्य अधिकस्य निवेशेन गौरवात् । विशिष्टाभावनिवेशकृन्मते निरुक्तसामानाधिकरण्यसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकतायाः प्रवेशेपि तस्य निरुक्तोभयत्वावच्छिन्नाभावशरीरनिविष्टस्वरूपसंबंधावच्छिन्नाधेयतासंबंधावच्छिन्ननिरुक्तप्रतियोगिकत्वादिनिष्ठावच्छेदकताद्वयाधिकशरीरत्वाभावात् । वस्तुतस्तु विषयभेदेन विषयतायाः नानात्वे तदुभयवृत्ति-एकविषयत्वाप्रसिद्ध्या तत्तद्विषयकत्वविशेषितबुद्धीयविशेष्यत्वावच्छिन्नाभावएव निवेशनीय इति तत्र स्फुटतरमेव गौरवमित्यवधेयम् ॥२७॥

प्रमेयत्वावच्छेद्यत्वविशिष्टस्वरूपसंबंधावच्छेद्यत्वाप्रसिद्ध्या प्रमेयवान् वाच्यत्वादित्यादावव्याप्तिरतो विशिष्टाभावमपहाय तादृशोभयाभाव उक्त इति जागदीशी ॥ न च स्वरूपेण प्रमेयस्य व्याप्यवृत्तित्वात् तत्साध्यकस्थले निरुक्तोभयाभावाघटितं हेतुमन्निष्ठाभावीयसाध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसामानाधिकरण्यमेव व्याप्तिः । तच्च तत्राक्षतमेवेति तत्र यत्संबंधावच्छिन्नत्व यद्गर्मावच्छिन्नत्व उभयाभावसार्थक्याभिधानं न युज्यत इति वाच्यम् । दण्डिमान् दण्डिसंयोगादित्यादौ दण्डित्वादिप्रकारेण दण्ड्यादेर्व्यापकत्वनिर्वाहार्थं हेतुमन्निष्ठाभावीयप्रतियोगितासामान्ये यादृशधर्मावच्छिन्नत्व , यादृशसंबंधावच्छिन्नत्वोभयाभावस्तादृशसंबंधेन तादृशधर्मावच्छिन्नसामानाधिकरण्यस्यैव व्याप्यवृत्तिसाध्यकानुमित्यौपयिकताया वक्ष्यमाणतया तादृशव्याप्तावेकविशिष्टापराभावनिवेशे स्वरूपेण प्रमेयसाध्यकसद्देतौ तदप्रसिद्ध्याऽव्याप्तिरत उभयाभावपर्यंतानुधावनमित्यत्रैव तद्गंधतात्पर्यात् । यद्यपि व्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थलीयनिरुक्तौ उभयाभावघटनस्य प्रकृते अप्रक्रांततया तस्येदानीं सार्थक्याभिधानमनुचितं , प्रक्रांताव्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थलीयनिरुक्तौ उभयाभावस्य तदनभिधानं च तथा । तथापि व्याप्यवृत्तिप्रमेयादेरव्याप्यवृत्तित्वभ्रमदशायां प्रतियोगिवैय-

धिकरण्याघटितनिरुक्तव्याप्तेर्दुर्ग्रहतया प्रतियोगिवैयधिकरण्यघटितनिरुक्तो-
 भयाभावघटितापि व्याप्तिरनुमित्युपयोगिनी वाच्या । तथा च स्वरूपेण
 प्रमेयसाध्यकस्थले प्रतियोगिवैयधिकरण्यघटितनिरुक्ताबुभयाभावसार्थक्या-
 भिधानं संगतमेवेति । न च नोपादेयमित्यादिग्रंथेन व्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थले
 प्रतियोगिवैयधिकरण्याघटितव्याप्तेरेवानुमित्यौपयिकत्वाभिधानमसंगतामिति
 वाच्यम् । व्याप्यवृत्तिसाध्यकपदस्य अव्याप्यवृत्तित्वग्रहाविषयसाध्यकपर-
 त्वेन अव्याप्यवृत्तित्वभ्रमविषयव्याप्यवृत्तिसाध्यकसद्वेतौ प्रतियोगिवैयधि-
 करण्यघटितव्याप्तेरनुमित्युपयोगित्वेपि क्षत्यभावादिति ॥२८॥

श्लो ॥ जगदीशकृते व्याप्तिसिद्धान्ते रचिता षुदा ।

पत्रिका सङ्गमेशेन सुब्रह्मण्यसहायतः ॥

दुर्मुखिवत्सरे आषाढामायां स्थिरवासरे अस्मद्देवगुरुप्रसादेन

विद्वदाशीर्वादेन च समाप्तिमगमत् ॥

॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

